Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Aralık 2004 • 5.000.000 TL (KDV Dahil)

10

KURAN TANRISAL MI TARİHSEL Mİ?

o Muazzez İlmiye Çığ
o Hasan Aydın o Mehmet Dağ

- Kuran'ı bilimsel yöntemle incelemek
- Sumer'den Tevrat'a, Tevrat'tan Kuran'a...
- Ayetlerin ortaya konuluş nedenleri
- Değiştirilen ve ortadan kaldırılan ayetler
- İslamiyet'in doğuşu: Tarihsel devrim

Arslan Başer Kafaoglu - *Ekonomiyi yöneten yeni aktörler: Para tacirleri*
Filiz Çulha Zabcı - *Özel ordular ve serbestleşen şiddet*
İsmail Yusubov - *Sovyet matematiğinin geçmişi*

Bilim ve Gelecek
SAYI: 10 / ARALIK 2004

7 RENK BASIM YAYIN FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ruken Kızıler

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalân Mahsereci

İDARİ İŞLER
Özer Or

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com
E-POSTA: bilgi@bilimvegelecek.com

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
Tel: (0535) 454 80 97
E-posta: ulaskarakul@hotmail.com

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: 0505-310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2073544904
E-posta: guner16@mynet.com

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 50.000.000
6 aylık: 25.000.000
(Abonelikle ilgili bilgi almak için, 0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Kelebek Matbaacılık
Litros Yolu No: 4/1-A Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 612 48 35 Pbx

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Aydökümü

Çok daha iyisini yapabiliriz

Bilim ve Gelecek 10. sayıya ulaştı. Çok zor koşullarda yayın hayatına başlamasına karşın, ülkemizin oldukça çorak olan bilim-düşün yayıncılığı alanında hak ettiği yeri aldı. Dergimiz ilk sayısından itibaren olumlu eleştiriler alıyor ve giderek daha fazla tanınıyor. Olanaklarımızın zayıflığından dolayı yavaş yürüyen bir süreçtir bu, ama adım adım ve sağlam gitmek her zaman daha iyidir.

Peki biz, Bilim ve Gelecek'in yazı işleri çalışanları, çıkardığımız dergiyi beğeniyor muyuz? Bir yanıyla evet. Bu dergiyi çok seviyoruz ve büyük bir haz duyarak hazırlıyoruz. Burada çalışmayı bir "iş" olarak görmüyoruz. Eğer bir "iş" olarak görseydik, ne "iş"imiz vardı burada. Görüldüğü gibi "iş" kavramıyla değil de, "haz" kavramıyla açıklamaya çalıştık yaptığımızı. Bu nedenle çok beğeniyoruz ve çok seviyoruz Bilim ve Gelecek'i. Günümüz dünyasında ne yazık ki oldukça zayıflamış, ama geleceği temsil eden bir değerin, karşılık beklemeden verilen emeğin ürünüdür dergimiz.

Öte yandan "beğenmiyoruz" Bilim ve Gelecek'i. Böyle bir derginin mutfağında çalışanlar, zaten hiçbir zaman beğenmemeliler yaptıklarını. Hep eleştirel bir gözle bakmalıdırlar; çünkü her zaman daha iyisi vardır ve daha iyisi yapılabilir. Yetinmekten çok uzağız; yapacak o kadar çok şey var ki daha, bir arpa boyu bile gitmiş sayılmayız. Aslında bu duygu da, Bilim ve Gelecek'i bir "iş" olarak görmemekten kaynaklanıyor. Çok daha güzelini yapabiliriz; sonsuz bir süreçtir bu.

Bilim ve Gelecek, çalışanı, okuru ve yazarıyla, elbirliğiyle, bu duygularla çıkıyor işte.

***

Bu sayımızda, Ogan Güner arkadaşımızın hazırladığı yeni bir sürekli bölüm başlatıyoruz: Hava Durumu. Türkiye ve dünyadaki önemli politik gelişmelerin, "haber-yorum" tarzında kısa yazılarla ele alındığı bir bölüm. Olguları, salt fotoğraf çekerek değil, içinde bulundukları süreci analiz ederek yansıtmayı amaçlayan bir bölüm. Henüz bir ilk adım, giderek gelişecek ve yetkinleşecek. Bölümü Ogan Güner hazırlıyor, ama sayfalar okur ve yazarlarımızın katkılarına açık. Dolayısıyla bu bölümü zenginleştirmeye çağırıyoruz herkesi.

Elinizdeki sayıda birkaç makaleye dikkat çekmek istiyoruz. Bir tanesi Arslan Başer Kafaoğlu'nun "Ekonomiyi yöneten yeni aktörler: Para tacirleri" adlı yazısı. Sayın Kafaoğlu, dünya kapitalizmin ulaştığı çürüme noktasını, tarihsel süreci içinde, dünyadan ve Türkiye'den örnekler vererek ve konuya ilişkin derin birikimini de yansıtarak analiz ediyor. İkincisi ise Filiz Çulha Zabcı'nın "Özelleşen savaş, serbestleşen şiddet" başlıklı makalesi. Sayın Zabcı da emperyalizmin savaş mantığının ulaştığı noktayı çarpıcı örneklerle anlatıyor: Son uygulamalarının Irak'ta görüldüğü, hiçbir kurala bağlı olmadan bir profesyonel ölüm makinesi olarak işleyen "özel ordular". Aslında bu iki yazı birbirini tamamlıyor; sistemin nasıl üretimden ve giderek insandan koptuğunu gösteriyor. İlgi ile okunacaklarını düşünüyoruz.

***

Bilim ve Gelecek bu sayıdan itibaren 5 milyon TL. Özellikle kâğıt ve baskı giderleri öyle dayanılmaz boyutlarda ki, bu fiyat artırımını yapmak zorunda kaldık. Okurlarımızı üzdüğümüzü biliyoruz, ama gelecek sayılarımızda daha yetkin ve zengin bir dergi çıkararak, üzerinde çalıştığımız bazı yenilikleri de gündeme sokarak, verdiğimiz bu üzüntüyü affettireceğimize söz veriyoruz.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ
Ender Helvacıoğlu
Yiğidi öldür, ama hakkını yeme! 4

KAPAK DOSYASI
Dr. Hasan Aydın
Tarihsel eleştiri yönteminin ışığında İslam dinsel bildirileri Kuran saltık mı, tarihsel mi? 6

Muazzez İlmiye Çığ ile söyleşi
Sumer'den Tevrat'a, Tevrat'dan Kuran'a, söylencelerin peşinde... 26

Prof. Dr. Mehmet Dağ
Kuran'a bilimsel bakış 30

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çulha Zabcı
Özelleşen savaş, serbestleşen şiddet 33

Arslan Başer Kafaoğlu
Ekonomiyi yöneten yeni aktörler: Para tacirleri 40

Dr. Ebru Oktay
Erkenden yaşlanmak 48

K. Deniz Öğüt
Firefox 1.0: Devlerden ateşi çalan asi tilki 50

İsmihan Yusubov
Sovyet matematiği ve matematikçileri hakkında - 1
Sovyet matematiğinin geçmişi 54

KAZI KAZI ANADOLU/ Nalân Mahsereci
Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ile söyleşi
Neolitik yaşamın Anadolu'dan Avrupa'ya nasıl gittiği aydınlanıyor: Trakya tarihöncesi kazıları 64

HAVA DURUMU/ Ogan Güner 74

BİLİM GÜNDEMİ/ Alper Yavuz 76

MATEMATİK SOHBETLERİ/ Ali Nesin 80

YAYIN DÜNYASI/ Nalân Mahsereci 82
Ulaş Karakul
Latin Amerika'da cıvıl cıvıl bir hayalet 82

MERAK ETTİKLERİNİZ/ Ruken Kızıler 86

BUNLARI BİLİYOR MUYDUNUZ?/ Hasan Birson 88

Boğaziçi Üniversitesi Bilim Kulübü ile söyleşi ... 90

KİTLE ÖRGÜTLERİNDEN/ Özer Or 92

FORUM 94

BULMACA/ Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI **6**

Kuran Tanrısal mı, tarihsel mi?

Dr. Hasan Aydın / Kuran saltık mı, tarihsel mi?

"Kuran incelendiğinde, içerik ve kapsamının, ortaya çıkışında etkin olan tarihsel ve yerel nedenler tarafından belirlendiği görülür. Tarihsellik ve yerellik özelliğini kaçınılmaz olarak bünyesinde barındıran bir bilginin saltıklığından, genel geçerliğinden ve değişmezliğinden söz edilemeyeceği açıktır"...

Muazzez İlmiye Çığ ile söyleşi/ Sumer'den Tevrat'a, Tevrat'dan Kuran'a, söylencelerin peşinde...

"Muhammed kişisel yaşantısıyla ya da toplumda yaşanan olaylarla ilgili sorunları şiirsel bir dille anlatıyor. Bu anlatılar da vahiy olarak kabul ediliyor. Ama gerçekte yaşanan olaylar. Ya da Sumer'den Tevrat'a geçen söylenceler, onlardan çıkarılan dersler..."

Prof. Dr. Mehmet Dağ/ Kuran'a bilimsel bakış

"Kuran tarihsel bir geçmişe dayanır; Hz. Muhammed'in yaşam deneyiminden, bilgi birikiminden ve ruhsal durumlarından ayrı düşünülemez".

Özelleşen savaş, serbestleşen şiddet **33**

Devlet şiddet tekelini elinde tutar ve şiddet uygulama araçlarına sahiptir. Ancak, devletin bu araçları, keyfi bir biçimde kullanamaması insanın tarihsel kazanımlarındandır. Oysa, piyasa koşulları içinde ortaya çıkan ve hukuki düzenlemenin olmadığı bir alanda varlık bulan özel güvenlik aktörleri böyle bir hesap verme durumunda değiller.

Ekonomiyi yöneten yeni aktörler: Para tacirleri 40

Emperyalist sömürüye iki unsur daha katıldı. Birincisi, azgelişmiş ülkelere bırakılan tarımın dünya kapitalizminin sömürü alanına girmesi; ikincisi, "vandalların insafına bırakılmış kısa vadeli sermaye hareketlerinin" emperyalist sömürüyü eskisine göre hızlandırması, azgelişmiş ülkelerin kalkınma olanaklarını sıfıra indirmesi. Bu ülkelerin tek kurtuluşu, gidişin kökten değiştirilmesi, yani devrimdir.

Sovyet matematiğinin geçmişi 54

Rus matematiği, İmparator Büyük Petra'nın kanatları altında başlamıştır. Matematik camiasının gelmiş geçmiş en verimli üyesi Leonharda Euler (1707-1783), Geometrinin Copernicus'u unvanlı Nikolay İvanoviç Lobaçevski (1792-1856) ve St. Petersburg matematik ekalünün kurucusu Pafnutiy Lvoviç Çebışev (1821-1894) geçmiş dönemin en parlak yıldızları olarak öne çıkar...

L Leonhardo Euler

Erkenden yaşlanmak 48

Çocuklarda nadir görülen Hutchinson-Gilford Progeria sendromu, erken yaşlanma hastalığıdır. Anormal yaşlanma nedeniyle, 10 yaşındaki progerialı bir çocuğun 70 yaşındaki birine benzer bir görünümü, kalp ve eklem sorunları vardır. Ölüm genellikle ergenlik yaşlarında kalp hastalığıyla olur.

KAZI KAZI ANADOLU 64

Trakya tarihöncesi kazıları

Yerleşik köy yaşamının ve üretim toplumlarının oluşumu, yayılması, bu yayılımda Trakya'nın rolü ve Trakya tarihöncesi kazılarının verdiği bilgiler: Yarımburgaz Mağarası, Hoca Çeşme, Fikirtepe, Pendik, Tilkiburnu, Toptepe, Kanlıgeçit Mevkii yerleşmeleri ve Aşağı Pınar Neolitik Köyü...

Firefox 1.0: Devlerden ateşi çalan asi tilki 50

"Seçeneklerin özgürce belirlenebilmesini ve internette yeni gelişmeler sağlanmasını" hedefleyen, "kâr amacı gütmeyen bir kuruluş" olan Mozilla Vakfı, geliştirdiği Firefox 1.0 web tarayıcısını 9 Kasım 2004'de dünya çapında kullanıma sundu. Firefox 1.0 Bill Gates'in Microsoft'u ile mücadele ediyor...

HAVA DURUMU 74

- Condoleeza Rice: "Diplomat değil, politikacı"...
- İngiltere-Fransa ilişkisi: "Şiddet barındıran bir aşk"...
- Fidel "düşerken" Latin Amerika'nın [illegible] kalkışı...

Yiğidi öldür, ama hakkını yeme!

Bilimsel bakış açısıyla ele alınamayacak hiçbir olgu ve süreç yoktur. İslamiyet, bu hareketin önderi Hz. Muhammed ve Kuran da bilimin süzgecinden geçirilebilir. Bu gözle incelendiğinde görülecektir ki, İslamiyet'in doğuşu tarihsel bir devrim, Hz. Muhammed büyük bir devrimci, Kuran da -deyim yerindeyse- hareketin "merkezi ideolojik-politik yayın organı"dır. Günümüzde ise bu feodal ideolojinin herhangi bir ilericiliğinin kaldığı, insanlığa bir esin kaynağı olabileceği doğaldır ki söylenemez.

Kapak dosyamızın temel sloganını "*Kuran* tanrısal mı, tarihsel mi?" biçiminde formüle ettik. Bu soruya "tarihseldir" yanıtını vermek, aynı dili konuşabilmek için belirleyicidir. Bilimsel bakış açısıyla ele alınamayacak hiçbir olgu ve süreç yoktur. "Doğaüstü", "fizikötesi", "tarihten bağımsız" bir olgu ve süreç tanımıyoruz. 6.-7. yüzyıl Arabistan'ında yaşanan olaylar, gelişen süreçler, o dönemin kişilikleri, yapılan tartışmalar, yazılanlar, söylenenler de toplumbilimlerinin süzgecinden geçirilerek tartışılabilir. Bu tartışmalarda farklı bakış açıları, farklı tezler ortaya çıkabilir; ama bu bilim içi, yani aynı dili konuşan kişilerin yaptığı bir tartışma olacaktır.

Fakat ne yazık ki, henüz, deprem ve tren kazası gibi olayların bile "takdir-i ilahi" olarak açıklandığı; Evanjelik kiliselerin desteği ile ikinci kez iktidara gelen, ağzından "haçlı seferi", "Tanrısal görev", "iblis" gibi sözcükleri düşürmeyen birinin, "bilimsel-teknolojik devrim"in öncüsü olduğu söylenen bir ülkenin başında bulunduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bu nedenle "Tanrısal mı, tarihsel mi?" sorusunu ortaya atmak ve "tarihsel" olduğunu kanıtlamak durumundayız. Bu çabayı kendi düzeylerinin çok altında ve "geri" bulan okurlarımız olabilir; ama unutulmamalı ki, o okurlarımız da bu "gerilikler" içinde yaşamaktadırlar ve çevrelerini ikna etmek zorundadırlar. Kapak dosyamız, genelde bilime, bilimsel bakış açısına bir davettir; öte yandan her türden bilimdışılığa karşı mücadele edenlere de bu çabalarında bir düşünsel cephanelik sunmayı hedefliyor.

***

Hz. Muhammed hareketi, İslamiyet'in doğuşu ve genel olarak İslam tarihi, Türkiye'de tarihsel materyalist açıdan pek incelenmemiş, bu alan gericilere terk edilmiştir. Oysa, birçok ülkeye nasip olmayan düzeyde sosyalist entelektüel birikime sahip Türkiye'de, ülke insanını bu kadar etkileyen, içinde yaşadığımız toplumun analizi için bu kadar önemli olan bir konuda, son derece geniş bir Marksist külliyat olması, özgün tezlerin ortaya atılması beklenirdi.

Bu noktada Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı ayrı bir yere koymak gerekir. Onun *Tarih Tezi Işığında Allah-Peygamber-Kitap* adlı çalışması, bu dönemin tarihsel materyalist bir analizini içeren Türkiye'deki en yetkin eser özelliğini taşıyor bence. Bunda Kıvılcımlı'nın, bir siyasetçi olarak dönüştürmeye çalıştığı toplumun maddesini ısrarla kavramaya çalışması belirleyicidir. Ve tabii, birçok dilin yanı sıra Arapça'yı da çok iyi bilmesi ve böylece konuyu birinci el kaynaklara dayanarak inceleyebilmesi, eserini daha da değerli kılmaktadır.

4-5 yıl önce, genç devrimcilere yönelik bir konferansta, "İslamiyet'in doğuşu büyük bir devrim ve Hz. Muhammed de bu atılımın önderi büyük bir devrimcidir" dediğim zaman, bu sözlerin nasıl şaşkınlıkla karşılandığını anımsıyorum. Daha Atatürk'ün ilericiliğini bile doğru dürüst kavratamadığımız genç devrimci arkadaşlar, bu "aşırılık" karşısında kim bilir neler düşünmüşlerdi? Ama bu tarihsel bir gerçektir: İslamiyet'in doğuşu tarihin gidişatını değiştiren çok önemli bir ilerici atılım, Hz. Muhammed de bu devrimin önderidir. *Kuran*'ı da, Hz. Muhammed'in önderlik ettiği bu hareketin, deyim yerindeyse, "ideolojik-politik yayın organı" olarak niteleyebiliriz. Daha sonraki dönemlerinde oynadığı rol ve günümüzde bir esin kaynağı olup olamayacağı ayrı bir tartışma konusudur.

***

Tarihteki her toplumsal olgu ve süreç, bu süreç içinde oluşan düşünsel akımlar, filizlendikleri zamanın ve mekânın toplumsal koşulları ile bağlantılıdır; uzanımının çapını da sınırlılıklarını da bu koşullar belirler. Bilginin kaynağı toplumsal pratiktir; o pratikten fışkırır, ama o pratiğin düzeyiyle de sınırlıdır. Dolayısıyla, herhangi bir tarihsel-düşünsel sürecin sağlıklı bir değerlendirmesini yapmak istiyorsak, en başta ortaya çıktığı toplumsal koşulları dikkate almalıyız. Bir toplumsal hareketin veya düşünsel akımın ilerici mi gerici mi olduğunun tespiti de, döneminin maddi koşullarının analizine bağlıdır.

En genel anlamda, varolan üretici güçlerin önünü açıyor ve geliştiriyorsa ilerici, engel oluyorsa gerici olarak nitelenir. Son olarak: Her toplumsal hareket, tıpkı bir insan gibi çeşitli aşamalardan geçer; genç ve dinamik olduğu bir dönemi yaşar, giderek olgunlaşır, doruğa varır ve katkısını koyar, daha sonra duraklamaya başlar ve yaşlanır, ölür. Bir dönem üretici güçlerin önünü açıcı ve ilerici niteliklere sahip olan bir toplumsal-düşünsel hareket, ortaya çıkan yeni toplumsal koşullara, yeni pratiklere ayak uyduramadığı, yanıt veremediği oranda gericileşmeye başlar, üretici güçlerin önünü tıkayan bir niteliğe bürünür. Tarihsel gelişmenin yasasıdır bu.

Bir tarihsel olgu ve süreci bugün ulaştığımız bilgi düzeyinin bize kazandırdığı yöntemlerle analiz ederiz, ama bugün ulaştığımız bilgi düzeyinin kıstaslarına vuramayız; bunu yaparsak yanlış bir yöntem izlemiş oluruz. Nasıl ki, Galilei veya Newton'u, neden Görelilik ve Kuantum Kuramları'na ulaşamadıkları için eleştiremiyorsak; Spartaküs veya Şeyh Bedreddin'den bir sosyalizm modeli tarif etmelerini beklemiyorsak; Hz. Muhammed'den de Tanrısallığı aşmasını, günümüzün çağdaş bilimsel bakış açısına sahip olmasını bekleyemeyiz. Yiğidi öldür, ama hakkını yeme!

O halde İslamiyet'in doğuşunu, Hz. Muhammed'in önderlik ettiği toplumsal hareketi ve *Kuran*'ın içeriğini sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutacaksak şu sorulara yanıt vermemiz gerekir:

a) İslamiyet'in doğduğu zaman ve mekânın (6.-7. yüzyıl Arap Yarımadası'nın) toplumsal koşulları, sosyo-ekonomik durumu nasıldır ve bu koşullarda çatışan düşünce akımları nelerdir?

b) Hz. Muhammed'in önderlik ettiği toplumsal hareket, o tarihsel koşullarda, üretici güçlerin önünü açan ilerici bir rol mü oynamıştır, üretici güçlerin önünü tıkayan gerici bir rol mü?

c) İslami hareket ve düşünce, zaman içinde hangi aşamalardan geçmiştir; hangi noktada gericileşmeye başlamıştır; tarih içinde zaman zaman olduğu gibi bir gençlik aşısına, bir reforma tabi tutulabilir mi; günümüz koşullarında artık bir esin kaynağı olabilir mi?

***

Bu sorulara ayrıntılı yanıtlar vermek için ne yerimiz müsait ne de donanımımız yeterli. Sadece konuyla ilgili iki sağlam kitabı önermekle yetinelim: Biri Fransız Marksist tarihçi ve sosyolog Maxime Rodinson'un 1961 yılında yazdığı *Muhammed* adlı eser (Bizim elimizdeki örnek, Özne Yayınları'ndan Ekim 1998'de çıkan genişletilmiş ikinci baskı, Fransızca'dan çeviren Atilla Tokatlı, İngilizce'den karşılaştırarak yayıma hazırlayan Ahmet Özdemir). Hz. Muhammed'in yaşamı, düşüncesi ve İslamiyet'in doğuşu üzerine, konuyu tarihsel materyalist bir perspektifle ele alan son derece kapsamlı bir çalışma. İkincisi ise, yukarıda sözünü ettiğimiz, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın *Tarih Tezi Işığında Allah-Peygamber-Kitap* adlı eseri (Bumerang Kitaplar Yayınevi, 1999). Bazı tezleri eleştirebilirsiniz (zaten her eseri eleştirel bir gözle okumak gerekir) ama, Kıvılcımlı'nın çalışması büyük bir düşünce zenginliğine sahip, insanın zihnini çalıştıran bir kitap.

Tabii bu iki esere, özellikle yukarıdaki sorulardan üçüncüsüne ayrıntılı ve sağlam yanıtlar üreten bütün bir Turan Dursun külliyatını, Aydınlanmacı ilahiyatçılarımız Prof. Dr. Mehmet Dağ ve Dr. Hasan Aydın'ın çalışmalarını, Muazzez İlmiye Çığ'ın *Kutsal Kitapların Sumer'deki Kaynakları* (Kaynak Yayınları) adlı eserini, Prof. Dr. İlhan Arsel'in çalışmalarını ve Dr. Doğu Perinçek'in kimi makaleleri ile devrimci Kemalistlerin konuya bakış açılarını sosyalist bir perspektifle ele alan *Kemalist Devrim-2 Din ve Allah* adlı kitabını (Kaynak Yayınları, Eylül 1994) eklemek gerekir. Bunlar bizim okuduklarımız; ayrıntılı bir tarama yapılırsa daha pek çok esere ulaşılabilir.

***

Yine de kabaca bir toparlama yapmak gerekirse, gerek Kıvılcımlı'nın gerekse Rodinson'un eserlerinde İslamiyet'in doğuşu, döneminde ilerici bir hareket, büyük bir tarihsel devrim, uygarlığın eşiğine gelmiş Arap bedevilerinin çürümüş Mekke medeniyetine karşı büyük bir ileri atılımı olarak değerlendiriliyor. Hz. Muhammed de bu ilerici hareketin önderi olan tarihin büyük devrimcilerinden biridir. Kaldı ki İslamiyet, takip eden 4-5 yüzyıl boyunca, uygarlık akışının merkezi (öncüsü) olarak niteleyebileceğimiz Ortaçağ Doğu Uygarlığı'nın başat ideolojisi olabilmiş; 10.-11. yüzyıllarda Hazar'ın güneyinden batıya akan Türkler'in bu ideolojiyi benimsemesiyle yeni bir ivme (bir gençlik aşısı) kazanabilmiş; ama giderek, örneğin Arap bölgeleri için İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinde açıkladığı, bizim de daha yakından bildiğimiz Osmanlı sürecinde izleyebileceğimiz gibi gericileşmiş, tarihsel ilerleyişin dışına düşmüştür. Günümüzde ise bu feodal ideolojinin herhangi bir ilericiliğinin kaldığı, insanlığa bir esin kaynağı olabileceği doğaldır ki söylenemez.

***

Bu sayımızda okuyacağınız dosyada ise, özellikle Hasan Aydın'ın makalesinde, *Kuran*'ın içeriği bilimsel açıdan ayrıntılı olarak ele alınıyor. H. Aydın, onlarca örnekle, *Kuran*'ın tarihselliğini, döneminin tarihsel olaylarıyla, Hz. Muhammed'in ve ilk Müslümanların toplumsal ve kişisel pratikleriyle bağını kanıtlıyor. Gerçekten de *Kuran*, Hz. Muhammed'in önderlik ettiği hareketin her dönemde stratejisinin çizildiği, ayrıntılı taktiklerinin geliştirildiği, düşmanlara karşı ideolojik mücadelenin yapıldığı, yandaşlara politik-ideolojik-kültürel-ahlaki her alanda yön verildiği, moral aşılandığı, uyarıların yapıldığı, tarihten örneklerin verildiği, kuruluş döneminde yeni bir toplumsal modelin çerçevesinin çizildiği, kurallarının oluşturulduğu, çeşitli tartışmaları ve koşullar değiştiğinde gerekli bazı revizyonları da içeren tam bir "merkezi ideolojik-politik yayın organı" niteliği taşımaktadır. Yaşamını yaklaşık 30 yıl boyunca başarıyla sürdürebilmiş, 1400 yıl önceden günümüze ulaşmış bir yayın organı. İnsan bu gözle okuduğunda gerçek değerini de anlıyor.

Tarihsel eleştiri yönteminin ışığında İslam dinsel bildirileri

Kuran saltık mı, tarihsel mi?

Kuran çeşitli açılardan incelendiğinde, genel içerik ve kapsamının, ortaya çıkışında etkin olan tarihsel ve yerel nedenler tarafından belirlendiği ve yine dilsel kalıba girince iletilen bir olgu haline dönüştürülen bildirilerin sınırlandığı görülür. Hz. Muhammed'in toplumsal statüsünün değişimine koşut olarak, Mekke ve Medine dönemlerinde ortaya konan bildirilerin gerek üslup gerekse konu yönünden farklılaştığı, niyet ve strateji değişince kimi yargıların değiştirildiği bilinir. Tarihsel ve yerel koşullara bağlı olduğu için, tarihsellik ve yerellik özelliğini kaçınılmaz olarak bünyesinde barındıran bir bilginin saltıklığından, genel geçerliliğinden ve değişmezliğinden söz edilemeyeceği açıktır.

Dr. Hasan Aydın

İslam dinsel bildirilerinin temel kaynaklarından birisi olan *Kuran*, 610-632 yılları arasında gerçekleşen olaylara koşut olarak Hz. Muhammed'in diliyle ortaya konmuş; onun dilinde ve yaşadığı koşullarda nesnellik kazanmıştır. Durum böyle olmakla birlikte, klasik dönem İslam din felsefecileri (kelâmcılar) ve modern İslam düşünürleri onu, "Size Rabbimin vahiyle bildirdiklerini ulaştırıyorum, size öğüt veriyorum ve Tanrı katından sizin bilmediklerinizi biliyorum" (1) ve "... bilin ki o (*Kuran*), Tanrının bilgisiyle indirilmiştir" (2) gibi ayetlerin de etkisiyle, Tanrısal bilginin vahiy kanalıyla dışsallaşmasının bir ürünü olarak kabul edip, oluşumunda ve biçimlenmesinde, ortaya çıktığı toplumun ve onu ortaya koyan peygamberin herhangi bir katkısının olmadığına inanmışlardır (3). İslam dinsel bildirilerinin ikinci temel kaynağı olan ve peygamberin söz, edim ve onaylarını içeren hadislere gelince, kimi klasik ve modern İslam düşünürünce durum, *Kuran*'dan bir ölçüde farklı bir biçimde betimlenmişse de, "İslam peygamberinin, kendi arzusu doğrultusunda konuşmayıp, yalnızca, kendisine Tanrı tarafından vahyedileni anlattığını" (4) bildiren ayetlerle birlikte "elçiye uymanın gerekliliğinden söz eden ayetlere" (5) dayanılarak, *Kuran*, çoğunlukla, hem biçimsel hem de anlamsal olarak Tanrıya ve Tanrısal bilgiye bağlanırken, hadislerin biçimsel yönü peygambere, anlamsal yönü ise Tanrıya bağlanmıştır" (6). Nitekim klasik dönem İslam din felsefecileri ve kimi modern İslam düşünürleri arasında seçkin bir konuma sahip olan İbn Hazm şöyle demektedir:

"Tanrı der ki: 'O kendi arzusuyla konuşmaz, konuştuğu ancak kendisine vahyedilendir' (7). Durum bu şekilde olunca, *Kuran* ve hadisler her ikisi de Tanrı katındandır. Tanrı birine *Kuran*, diğerine hikmet adını vermiştir" (8).

Kuşkusuz klasik İslam din felsefecilerinin ve modern İslam düşünürlerinin içinde farklı düşünceleri savunanlar da olmuştur; ama İslam dünyasındaki genel kanı, İbn Hazm'ın anılan düşüncesinde ifadesini bulur. Durum böyle olunca, genel olarak

İslam dünyasında, gerek *Kuran*'da ortaya konan düşüncelerin, gerekse peygamberin sözlerinin Tanrısal bilginin birer yansımaları ya da dışsallaşmış bir biçimi olarak ele alınıp değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Gerek klasik dönem İslam din felsefecileri gerekse modern İslam düşünürlerince Tanrısal bilgi, öncesiz (kadim) ve sonrasız (bâki), başka bir deyişle, hiçbir şeyle ilintisi olmayan, dolayısıyla da hem içsel, hem de saltık bir bilgidir. Öyle anlaşılıyor ki, Tanrısal bilginin dışsallaşma araçları olan vahiy ve ilham vasıtasıyla ortaya çıktığı ileri sürülen dinsel bildirilerde, vahiy ve ilhamın kesilmesi anlamına gelen peygamberin ölümünden sonra, nesh (herhangi bir dinsel hükmün ortadan kaldırılması) ve tebdil (herhangi bir dinsel hükmün değiştirilmesi) gibi durumların ortadan kalktığı düşüncesi (9), klasik İslam din felsefecilerini ve modern İslam düşünürlerini dinsel bildirilerin de öncesiz ve sonrasız; bir başka deyişle, saltık ve değişmez bir bilgi olma niteliği kazandıkları sonucuna iletmiştir. Biz burada, *Kuran*'da, Tanrısal bilginin dışsallaşmış ya da açımlanmış bir biçimi olarak ortaya konan dinsel bildirilerin, klasik İslam din felsefecileri ve modern İslam düşünürlerinin söz konusu saltık bilgi anlayışlarıyla ne ölçüde örtüştüğünü saptamaya çalışacağız.

Felsefi açıdan saltıklık

Felsefi açıdan ele alındığında, saltık teriminin; a) bütün ilintilerden ve bağıntılardan soyutlanmış, b) başkasına dayanmaksızın kendi başına var olan, bağımsız, koşulsuz, c) hiçbir şeyle sınırlanamayan olmak üzere (10) üç temel anlamından söz etmek olasıdır. Öyle geliyor ki, gerek İslam din felsefecilerinin gerekse modern İslam düşünürlerinin dışsallaşmamış ya da açımlanmamış haldeki Tanrısal bilgiye ilişkin olarak ortaya koydukları düşüncelerde, saltıklığın bu üç anlamını da yakalamak olasıdır. Zira onlar, Tanrısal bilginin, bir yandan, nesne ve olaylara önceliği olan ve herhangi bir nedeni bulunmadığı için, hiçbir şeyle ilintisi olmayan bir bilgi olduğunu; bundan dolayı da, bu bilginin kesinlik ve değişmezlik özelliğini taşıdığını kabul ederlerken; diğer yandan da, Tanrısal bilgiyi içeriğini boşaltmak ya da insansal açıdan gizemli kılmak pahasına, onun hiçbir beşeri karakter taşımadığını ileri sürmüşlerdir. Dinsel bildiriler, Tanrısal bilginin dışsallaşmış bir ürünü olduklarına göre, dışsallaşmamış haldeki Tanrısal bilgiyle aynı ya da ona yakın özelliklere sahip olmalıdır. Zira, Tanrısal bilgi konusunda, herhangi bir sonuca, ancak dinsel bildiriler aracılığıyla ulaşılabileceği gibi, aynı şekilde bildirilerin Tanrısal kaynaklılığına açılan kapının da dinsel bildirinin kendisinden geçeceği ortadadır. Bu nedenle, hem İslam din felsefecilerinin hem de modern İslam düşünürlerinin, Tanrısal düzeyde açımlanmamış haldeki saltık bilgi anlayışını, insansal düzeyde açımlanmış ya da dışsallanmış dinsel bildirilere kaydırmalarının ne ölçüde tutarlı olduğunu, bildirilerdeki, görülen (şehâdet) ve görülmeyen (gayb) evren hakkında ortaya konan bilgileri tarihsel eleştiri yöntemi ışığında irdeleyerek bir sonuca bağlamak gerekmektedir. Tarihsel eleştiri yöntemine dayanarak irdelememizi nesnel zemine oturtmak için *Kuran* yorum tarihinde karşımıza çıkan, "sebeb-i nüzûl, Mekki-Medenî ayet ve sure ayrımı, nâsih-mensûh ve dil-kültür ilişkisi" gibi olguları çözümlemek gerekmektedir.

Siyer-i Nebi'den bir minyatür: "Cebrail ayet getiriyor".

DİPNOTLAR

1) A'râf Suresi, 62.
2) Hûd Suresi, 14.
3) Cemil Sena, Hz. Muhammed'in Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.160.
4) Bkz. Necm Suresi, 3-4.
5) Bkz. Nisa Suresi, 80.
6) Bkz. Celâl ed-Dîn es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûm el-Kur'ân, Mektebe es-Sekâfe, Beyrut 1973, s.44; İbn Hazım, Usûlî Din (Dinin Kaynaklarına Bir Bakış), çev.: İbrahim Aydın, İnsan Yay., İstanbul 1991, s.45.
7) Necm Suresi, 3-4.
8) İbn Hazım, age, s.45.
9) Bağdâdî, akliyyât (akli yargılar) ile şer'iyat (dini yargılar) arasında ayrım yaparak, bu anlayışı şöyle dile getiriyor: "Şer'iyât ile akliyyât arasındaki fark şudur: Şeri hükümleri içeren şeriyyâtta peygamberin hayatında nesih ve değiştirme (tebdil) mümkün iken, akli hükümlerde nesih ve değiştirme (tebdil) mümkün değildir. Görüldüğü gibi, peygamberin hayatından sonra, vahiy kesildiği için, dinsel bildiriler değişmezlik niteliği kazanmaktadırlar (Bağdâdî, Usûl ed-Dîn, Dâr el-Fünûn, İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1928, s.206). Fârâbî'nin es-Siyâset el- Medeniyye'de bu anlayışı aştığı anlaşılmaktadır. Ona göre, peygamber gibi etkin akılla (Cebrail) ile ilişki *kuran* bilge yönetici ya da hükümdar, kendisinden önce ortaya konmuş şer'i hükümleri, çağına yanıt vermediği gerekçesiyle ortadan kaldırıp, yerine yenilerini koyabilir (Bkz. Fârâbî, es- Siyâset el- Medeniyye, Haydarabat 1927, s.50, 57 vd.).
10) Mutlak teriminin anlamları için bkz. Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi: Kavram ve Akımlar, c.VI, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s.23; Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yay., Ankara 1984, s.51; L'Abbé Pierre ve Albert Jacquard, Mutlak, çev.: Mukadder Yakuboğlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, s.8-11

NEDENE BAĞLILIK VE TARİHSELLİK: SEBEB-İ NÜZÛL

Genel olarak İslam dünyasında, gerek *Kuran* gerekse İslam peygamberinin sözlerinin, çoğunlukla bir nedene bağlı olarak ortaya konduğu belirtilerek, *Kuran* ayetlerinin ortaya konuluşunda etkili olan olaylara iniş nedeni (sebeb-i nüzûl) (11); hadislerin ortaya konuluşunda etkili olan olaylara da, söyleniş nedeni (sebeb-i vürûd) (12) adı verilmiştir. Peygambere, "sana her ne örnek getirseler, mutlaka biz de, (ona karşı) sana gerçeği ve daha güzel açıklamayı getiririz" (13) diye seslenen *Kuran*, kendi oluşumunda etkin olan tartışmalara dikkat çekerken, "sana ruhtan soruyorlar, de ki: o Rabbimin emrindedir, (onun hakkında) size az bir bilgi verilmiştir" (14) ya da "sana, Zû el-Karneyn'den soruyorlar, de ki; ben size ondan bir haber okuyacağım" (15) gibi, oluşumunda etkin olan kimi sorulara da işaret etmektedir. *Kuran* ayetlerinin olgu-kültür diyalektiğine dayalı tartışmacı ve savunmacı tutumuyla, peygambere kimi soruların sorulduğunu ifade eden ayetleri değerlendiren, erken dönem *Kuran* yorumbilimcileri (müfessirler), *Kuran*'da yer alan birçok ayetin tarihsel olaylar ve nedenlerle ilintisini keşfederek, onun sağlıklı bir biçimde anlaşılmasının, ortaya konuluş nedenlerinin bilinmesine bağlı olduğunu ifade etmişler; *Kuran*'ın yorumuna ilişkin en temel gayretlerini, ayetlerin ortaya konuş koşullarını belirlemeye ayırmışlardır (16). Ancak onlar, kimi ayet ya da surelerin ortaya konuşuna ilişkin olaylar aktarılıp, kimi ayet ya da sureler için aktarılmadığını görünce, *Kuran*'daki bildirileri; "soru ve olay sonucu ortaya konanlar ve bir nedene bağlı olmaksızın, doğrudan ortaya konanlar" (17) olmak üzere ikiye ayırmışlar ve bu konudaki ilgilerinin önemli bir bölümünü de, ayetlerin bir nedene bağlı olarak ortaya konma hikmetlerini sergilemeye yönlendirmişlerdir (18). Hiç kuşkusuz, onların böylesine bir tutum benimsemelerinde, *Kuran*'ın bir defada, topluca değil de, oluştuğu dönemde yaşanan siyasal-toplumsal olaylara bağlı olarak, söz konusu olaylarla ilinti içerisinde, parça parça ortaya konulmasından kuşkulanan İslam öncesi Araplar'ın, "*Kuran* bir defada indirilmeli değil miydi", itirazlarına, "biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için bu şekilde (parça parça indirdik) ve belli bir düzene bağlı olarak ağır ağır okuduk" (19) yanıtını veren *Kuran*'ın bu tavrının etkisi yadsınamaz.

9.-10. yüzyıldan kalma Kuzey Afrika *Kuran* sayfası.

Genel olarak Tanrısal bilginin, açımlanma ya da dışsallaşma aracı olarak sunulan vahiy ve ilhamın ve bunun bir ürünü olduğu ileri sürülen dinsel bildirilerin, hem tutarlı bir çözümlenmesini yapabilmek hem de Tanrısal düzeyden insansal düzeye indirgenişi sırasında, Tanrısal bilgi ya da Tanrının öncesiz tasarımında içkin haldeyken sahip olduğu söylenen saltıklığını giderici kimi beşeri ve kültürel unsurların işin içine karışıp karışmadığını saptayabilmek için, bildirilerin ortaya konuluş nedenleri konusunda, ayrıntılı olarak durmamız kaçınılmazdır. Kuşkusuz bunun en doğru yolu, Kuran yorumbilimcilerinin, ortaya konuluş nedeni bulunan ve ortaya konuluş nedeni bulunmayan biçiminde, dinsel bildiriler hakkında yapmış oldukları ikili ayrımı gözden geçirmek ve örnekleriyle birlikte nesnel olarak ortaya koymaktan geçmektedir.

Hz. Muhammed'in doğumu (*Siyer-i Nebi*).

Ortaya konuluş nedeni hakkında herhangi bir rivayet bulunmayan bildiriler

Kuran yorumbilimcilerinin, doğrudan, yani bir nedene bağlı olmaksızın ortaya konduğunu söyledikleri bildirilerin, her ne kadar ortaya konuluş nedenleri hakkında herhangi bir olay zikredilmemişse de, bu, söz konusu bildirilerin, ortaya kondukları toplumsal koşullarla hiçbir ilintilerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira, Fazlur Rahman'ın da belirttiği gibi, "İslam dinsel bildirilerinin, bir boşluğa değil, her şeyden önce belli bir toplumsal aşamada, belli inanç ve değer yargılarına sahip, belli bir kültürel altyapısı olan bir topluma seslendiği bilinmektedir" (20). Dolayısıyla, İslam dinsel bildirilerinin biçimlenmesinde ve hatta, kimi anlayışların ve düşüncelerin bildiriler içerisinde yer alıp, sık sık tekrar edilmesinde seslenilen

toplumun, genel inanç, değer ve kanılarına yönelen eleştiri ve tepkilerin kimi etkilere sahip olduğunun inkâr edilemeyeceği ortadadır. Söz konusu bu olguya bağlı olarak biz, açıktan açığa, ortaya konuluş nedeni olduğu bildirilmeyen bildirilerin de, aslında ortaya konuluşlarının gerek eleştirel ve tepkisel, gerekse işlevsel açıdan bir nedene bağlı olduğunun düşünülebileceği gerçeğini dikkate alarak, bu türden bildirileri iki ana grup altında değerlendirmeyi uygun buluyoruz.

a) Açıktan açığa belli olay üzerine ortaya konduğu rivayet edilmemekle birlikte, seslenilen toplumda var olan eylemsel duruma eleştiri ya da tepki olarak ortaya konduğu izlenimini veren bildiriler: Bu türden bildirilere, en açık örnek olarak, inançsal bir konu olan Tanrının tekliğini sıklıkla vurgulayan *Kuran* ayetlerini verebiliriz. Hiç kuşkusuz, söz konusu anlayışın, sıklıkla tekrar edilerek, özenle Tanrının tekliğinin vurgulanmasında ve Tanrının, doğmamış ve doğurulmamış olduğunun belirtilmesinde, İslam öncesi Araplar'ın, Tanrıya çocuk atfetmeleri ile yine onların çoğu tarafından benimsenen, çoktanrıcı anlayışların ve Hicaz bölgesi Hıristiyanlar'ının benimsedikleri teslis (kutsal üçleme) inancının reddedilmesinin önemli katkısının bulunduğu yadsınamaz. Nitekim şu ayetlerde bu olguyu yakalamak mümkündür.

"De ki: O Tanrı birdir. Tanrı sameddir. Doğmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey onun dengi değildir" (21).

"Kuşkusuz, gök ve yerdekilerin hepsi Tanrınındır. Tanrıdan başka ortaklara dua edenler, zandan ve vehimden başkasına uymuyorlar ve onlar sadece tahminde bulunuyorlar" (22).

"Ey kitap sahipleri, dininizde taşkınlık etmeyin ve Tanrı hakkında doğru olanlardan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih, Tanrının Meryem'e yerleştirdiği kelimesi ve ondan bir ruhtur. Artık Tanrıya ve peygamberlerine iman edin, (ilah) üçtür demeyin. Bu iddialarınızdan vazgeçin. Bu sizin hayrınıza olur. Şüphesiz Tanrı, tek bir ilahtır. Tanrı, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerde ve yerde olanların hepsi, onundur. Vekil olarak, Tanrı yeter" (23).

Cebrail Hz. Muhammed'i doğlarda taşıyor (*Mirajname*).

b) Açıktan açığa beli bir olaya bağlı olarak ortaya konulduğu rivayet edilmemekle birlikte, peygamberi ve inananları, inanmayanlar tarafından yapılan direnişler karşısında, psikolojik olarak teselli edip, inkârcıları tehdit etmek için bildirinin içerisinde yer aldığı izlenimini veren ayetler: Bu türden ayetlere en güzel örnek olarak, "peygamberlerin haberlerinden, kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz" (24) şeklinde, işlevleri açıkça ortaya konan, geçmiş milletlere ve peygamberlere ait hikâyeleri verebiliriz.

"'Ad (kavmine) kardeşleri Hûd'u gönderdik. O, onlara ey kavmim, Tanrıya kulluk edin, ondan başka ilahımız yoktur, sakınmaz mısınız' dedi. Kavminden inkârcıların ileri gelenleri, 'Biz seni akli yetersizlik içinde görüyoruz ve senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz' dediler. O da şöyle dedi: 'Ey kavmim bende herhangi bir akli yetersizlik yoktur; ben sadece, alemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. Size, Rabbimin vahiyle bildirdiklerini ulaştırıyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm. Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığıyla Rabbinizden size bir uyarı gelmesine hayret mi ettiniz? (Tanrının), Nuh Kavmi'nden sonra sizi halifeler yaptığını ve sizin yaradılıştaki gücünüzü artırdığını düşünün. Tanrının nimetlerini anın, olur ki, kurtuluşa erersiniz'. Onlar: 'Sen, bize babalarımızın taptığı şeyleri bırakmamız ve sadece Tanrıya kulluk etmemiz için mi geldin? Eğer doğru sözlülerden ise bize tehdit ettiğin şeyi getir', dediler. O da, 'Size Rabbinizden azap ve işkence kesinleşti, sizin ve babalarınızın taptığı ve Tanrının, haklarında hiçbir kanıt indirmediği birtakım isimler hakkında benimle tartışmaya mı giriyorsunuz? Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim', dedi. 'Nitekim biz onun beraberindekileri, tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık: ayetlerimizi

1330 - Bağdat, *Kuran* sayfası

yalanlayarak inanmayanların da, sonlarını getirdik'" (25).

Ortaya konuluş nedenleri hakkında belli rivayetler bulunan bildiriler

Bu türden bildirileri, ortaya konuluşlarında etkin olan olaylara göre birçok alt gruba ayırmak olası olmakla birlikte biz, amacımız açısından bunları dokuz grupta ele alıp değerlendirmenin yeterli olacağı kanısındayız.

a) Tek bir kişi ya da tek bir olaya bağlı olarak ortaya çıkan bildiriler: Bu türe verilebilecek örnek çok olmakla birlikte, biz burada, sadece Ebû Cehl, Seleme b. Sahr ve Hilâl b. Umeyye hakkında ortaya konan bildirilere değinmekle yetineceğiz.

Ebû Cehl, bir yetime vâsî olduğu halde, ona bakmayı reddetmesi üzerine şu ayetlerin ortaya konduğu rivayet edilmektedir: "Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o yetimi itip kakar. Yoksulu doyurmayı da teşvik etmez" (26).

İslam öncesi Arap geleneklerine uygun olarak, kendisine zıhar (27) yapan kocasını, Hz. Peygamber'e şikâyet eden, Seleme b. Sahr'ın bu şikâyetine bağlı olarak şu ayetlerin ortaya konduğu rivayet (28) edilmektedir: "Tanrı, eşi hakkında seninle tartışan ve Tanrıya şikâyette bulunan kadının sesini duydu. Tanrı karşılıklı konuşmanızı duyuyordu. Şüphesiz Tanrı duyandır, görendir. Sizden (hanımlarına), zıhar yapanlar (bilsinler ki), onların (hanımları) kendilerinin anaları değildir. Anaları, ancak kendilerini doğurmuş olandır. Onlar, elbette çirkin ve yalan bir söz söylemektedirler. Şüphesiz Tanrı, bağışlayıcı ve affedicidir. Hanımlarına zıhar yapıp, sonrada söylediklerinden dönenler birbirleriyle ilişkiye girmeden önce, bir köleyi özgürlüğe kavuşturmalıdır. İşte, size bununla öğüt verilmektedir. Tanrı, yaptıklarınızdan haberdardır. Kim (bu imkânı) bulamazsa, yine birbiriyle ilişkiye girmeden önce onun, aralıksız iki ay oruç tutması gerekir. Buna da gücü olma-

yan, altmış yoksulu doyursun. Bu, Tanrı ve peygambere iman etmeniz içindir. Bunlar, Tanrının sınırlarıdır, inkâr edenler için acıklı bir azap vardır" (29).

Eşinin zina yaptığını gözleriyle görüp, bunu dört şahitle belgeleyemediği için sıkıntı çeken Hilâl b. Umeyye hakkında aktarılan aşağıdaki olay ayetlerin nasıl oluştuğu ve biçimlendiği hakkında oldukça çarpıcı ipuçları veriyor. Öte yandan, önce ortaya konan bir yargının uygulamalarda aksaklıkları görülünce nasıl yeniden düzenlendiğini açık bir biçimde belgeliyor. Şimdi olayı İbn Abbas'ın ağzından dinleyelim:

"Namuslu kadınlara zina isnad edip de, sonra dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun. Onların, bundan sonra tevbe edip düzelenler bunun dışındadır. Çünkü Tanrı, çok bağışlayan, çok esirgeyendir, ayetleri ortaya konulduğu zaman, ayetin zahiri eşleri ve diğerlerini kapsadığı için Ensar'ın efendisi olan Sa'd b. Ubâde, bu ayetler bu şekilde mi ortaya konuldu (nazil oldu), ey Tanrı elçisi, dedi. Hz. Peygamber: 'Ey Ensar topluluğu, efendinizin neler söylediğini duymuyor musunuz' dedi. Onlar: 'Ey Tanrı elçisi, sen onun kusuruna bakma, çünkü o çok kıskanç birisidir. Tanrıya and olsun ki, o bakireden başkasıyla asla evlenmez. Son derece kıskanç olmasından dolayı da, hiç kimse onun boşadığı kadınla evlenmeye cesaret edemez' diye karşılık verdiler. O zaman Sa'd: 'Ey Tanrı elçisi, Tanrıya yemin ederim ki, o ayetlerin hak olduğunu, Tanrı katından geldiğini biliyorum. Ne var ki, şaşırdım. Ne yani, şimdi, o adi kadının üzerinde bir erkek görürsem, dört şahit getiremedikçe, o adama bir şey yapma hakkın yok öyle mi? Vallahi ben daha dört şahit getirmeden adam işini bitirip çekip gider' dedi. Ardından çok bir zaman geçmedi ki, Hilâl b. Umeyye çıka geldi. Geceleyin yatsı vakti evine geldiği sırada, eşinin yanında bir adam bulunduğuna gözleriyle şahit oldu; konuşmalarını kulağıyla dinledi; sabaha kadar hiçbir şey yapmadan sessizce bekledi. Sabah olunca derhal Hz. Peygamber'in huzuruna vararak ona; 'Yatsı vakti evime geldiğim sırada, eşimi bir adamla birlikte buldum. Onları gözlerimle gördüm, konuşmalarını kulağımla duydum, dedi. Hz. Peygamber onun bu anlattıklarından hoşlanmadı, canı sıkıldı. Ensar bir araya gelerek: 'Sa'd'ın söylediği, geldi başımıza çattı da böylece sınanmış olduk. Şimdi Tanrı elçisi, Hilâl b. Umeyye'ye seksen değnek vurdurup, onun Müslümanlar arasındaki şahitliğini geçersiz kılacak' dediler. Bu durum karşısında Hilâl: 'Tanrıya yemin ederim ki, onun bana içinde bulunduğum bu durumdan bir çıkış yolu nasip edeceğini kuvvetle umut ediyorum. Yine Tanrıya yemin ederim ki, o benim doğru söylediğimi çok iyi biliyor' dedi. Tanrıya and olsun ki, Hz. Peygamber Hilâl'e değnek vurulmasını daha henüz emretmemişti ki, Hz. Peygamber'in ağzından şu ayetler dökûldü (30).

"Eşlerine zina suçu atıp da, ken-

Hz. Muhammed yolu üzerindeki canavarı yok ediyor.

dilerinden başka şahitleri bulunmayanlardan birinin şahitliği, kendisinin mutlaka doğru söyleyenlerden olduğuna Tanrıyı dört defa şahit tutmasıdır. Beşincide, eğer yalancılardansa, Tanrının lanetinin muhakkak kendi üzerine olmasını diler. Kadının da, onun mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna Tanrıyı dört kere şahit tutması cezayı üzerinden kaldırır. Beşincide, eğer kocası, doğru söyleyenlerdense, Tanrının lanetinin mutlaka kendi üzerine olmasını diler" (31).

b) Bir grupla yapılan tartışmalara dayalı olarak ortaya konan bildiriler: Bu türe, Âl-i İmran Suresi'nin, Hıristiyanlardan söz eden ayetlerini verebiliriz. Zira *Kuran* yorumbilimcileri, bu surenin birçok ayetinin, Necran'dan gelen altmış kişilik bir Hıristiyan heyetiyle yapılan tartışmalara bağlı olarak ortaya konduğunu ifade etmişlerdir (32). Genel olarak *Kuran*'da, Hıristiyanlık hakkında yer alan düşüncelerin biçimlenmesinde önemli etkisinin olduğu sezinlenen bu olay, özetle şöyle anlatılmaktadır:

Necran Hıristiyanlar'ından altmış kişilik bir heyet, gösterişli elbiseler giyinmiş bir biçimde, akşama doğru, peygamberin yanına gelirler. Peygamber onları, mescitte konuk eder ve orada, kendi inançları doğrultusunda doğuya yönelik ibadet etmelerine izin verir. Heyetin önderi Abdullah Mesîh, danışmanı el-Eyhûn, papazı da Ebû Hârise b. Alkâme'dir. Bu kişiler, birkaç gün peygamberin yanında kalıp, Hz. İsa hakkında, peygamber ile tartışırlar. Aralarında bir inanç birliği bulunmayan bu kimselerden kimileri İsa Tanrıdır; kimileri Tanrının oğludur; kimileri de o, üçün üçüncüsüdür görüşünü savunurlar. Peygamber, onlarla tartıştıktan sonra, onları İslam'a davet eder; fakat onlar, İslam'ı reddederek tartışmaya devam ederler ve peygambere: "Ey Muhammed, sen İsa'nın Tanrının kelimesi ve ruhu olduğunu söylemiyor musun" diye sorarlar. Peygamber, "evet" deyince; "işte bu bize yeter" derler.

Hz. Muhammed Hira Dağı'nda (*Siyer-i Nebi*)

Bu olay üzerine Ali İmran Suresi'nin seksenin üzerinde ayeti ortaya konur (33).

Tartışma sonucu ortaya konan ayetlerin hepsini vermek olanaksızdır. Bu nedenle, burada, sadece Âl-i İmran Suresi'nin 61'den 67'ye kadar olan ayetleri vermekle yetineceğiz. Çünkü bu ayetler, tartışmanın içeriğine ışık tutmaktadır.

"Kim sana gelen bilgiden sonra, bu konuda, seninle tartışmaya girerse, de ki: Gelin, bizim çocuklarımızı da sizin çocuklarınızı da, bizim hanımlarımızı da, sizin hanımlarınızı da kendimizi de çağıralım ve sonra lanetle dua ederek, Tanrının lanetinin yalancıların üzerine olmasını dileyelim. Şüphesiz bu anlatılanlar, gerçek şeylerdir. Tanrıdan başka da ilah yoktur. Kuşkusuz Tanrı azizdir, hakimdir. Eğer yüz çevirirlerse, Tanrı, bozguncuları daha iyi bilir. De ki: Ey kitap sahipleri, aramızda eşit olan bir söze gelelim. Tanrıdan başkasına kulluk etmeyelim. Ona, hiçbir şeyi eş koşmayalım ve Tanrıyı bırakıp birbirimizi Rab edinmeyelim. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun ki, biz Müslümanlar'ız, deyin. Ey kitap sahipleri, İbrahim hakkında niçin tartışmaya giriyorsunuz ki? *Tevrat* da, *İncil* de ondan sonra indirilmiştir. Akıl etmiyor musunuz? Siz akıl edemeyenler, diyelim ki, hakkında bilgi sahibi olduğunuz bir hususta tartışmaya girdiniz. Hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir hususta niçin tartışıyorsunuz? Tanrı bilir, siz ise, bilmezsiniz. İbrahim ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyan'dı. Ancak o, dosdoğru bir Müslüman'dı. O, müşriklerden (Tanrıya ortak koşanlar) de değildi".

c) Peygambere sorulan sorulara bağlı olarak ortaya konan bildiriler: Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, *Kuran*'ın bizzat kendisi, kimi ayetlerinin, peygambere sorulan sorulara bağlı olarak ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Sözgelimi, yaradılışa ilişkin kimi ayetlerin *Kuran*'da yer almasında Yahudiler'in peygamberi soru sorarak sıkıştırmalarının önemli katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* adlı eserinde şu olayı nakleder:

"Yahudiler, Tanrı elçisinin katına gelerek, ey Muhammed! Tanrı, bu altı gün içerisinde mahluklardan neler yarattı, bize bunu söyle dediler. Tanrı elçisi, onlara şu yanıtı verdi: Yeri, pazar ve pazartesi günlerinde; dağları salı; şehirleri, yiyecek maddelerini, ırmakları, mamureleri ve yerin harab olan kısımlarını çarşamba günü; gökleri ve melekleri perşembe günü ve sona ermesine üç saat kalıncaya kadar cuma gününde (bunların tümünün yaratılmasını bitirdi). Cuma gününün geri kalan bu üç saatinden, birinci saatinde ecelleri, ikinci saatinde afetleri, üçüncü saatinde de Adem'i yarattı. Yahudiler, sözünü tamamlarsan doğru söylemiş olursun dediler. Tanrı elçisine ne söyleyeceklerini bildiği için onlara darıldı (34). Bu münasebetle şu ayet ortaya kondu:

"Biz gökleri ve yeri ve bunların arasında olan varlıkları altı günde yarattık, bunları yaratırken bize hiçbir yorgunluk arız olmadı. Sen onların dediklerine sabret" (35).

d) Peygamber ve yandaşlarının, bizzat idrak edip katıldıkları savaşlar ve bu savaşlarda olan olaylarla ilgili olarak ortaya konan bildiriler:

Bu türden bildirilere, çoğu ayeti, Tebük Seferi ve onda cereyan eden olaylar ile yazın sıcağında savaşa gitmek istemeyen ve bu yüzden de münafık olarak isimlendirilen kimseleri ilgilendiren Tevbe Suresi'ni (36) verebiliriz. Burada, Tebük Seferi'nden söz eden Tevbe Suresi'nin, tüm ayetlerini vermek olanaksızdır. Bu nedenle biz, konuya ışık tutması amacıyla Tevbe Suresi'nin 38-39. ayetlerini vermekle yetineceğiz:

"Ey iman edenler, size ne oldu ki, Tanrı yoluna savaşa çıkın denildiğinde çakılıp kaldınız? Ahiretin yerine, dünya hayatına razı oldunuz. Oysa dünya hayatının geçimliği ahirete göre çok azdır. Eğer, savaşa çıkmazsanız, Tanrı, sizi acıklı bir biçimde azap eder ve sizin yerinize başka bir topluluk getirir; siz de, ona bir zarar veremezsiniz. Tanrının her şeye gücü yeter".

e) Peygamberin şahsına ve sunduğu bildirilere, inkârcılar tarafından yapılan hakaret ve eleştirileri reddetmek için ortaya konan ayetler: Bu türden ayetlerin gerisinde, Hz. Muhammed'i ve *Kuran*'ı eleştiren, Nadr b. Hâris, Ebû Cehl, Velid b. Muğîre, Asâ b. Amr, Ebû Sufyân gibi Arap aristokratlarının savları yatmaktadır. Bu kişiler, *Kuran*'a, "eskilerin masalları, şiir, büyü, karışık rüya, şeytan sözü, eğlence, kâhin sözü, çelişkiler yumağı, insan sözü, Muhammed'in uydurması, başkasından öğrenme" gibi eleştiriler yöneltirken, Hz. Muhammed'i de, "delilik, büyücülük, şairlik, yalancılık" vb. ile itham etmişlerdir (37). Bu olgular, pek çok *Kuran* ayetinin ortaya konmasına neden olmuştur. Onlardan kimileri, şunlardır:

"O bir şairin sözü değildir; ne kadar az inanıyorsunuz. Bir kahinin sözü de değildir; ne kadar az düşünüyorsunuz. O, alemlerin Rabbinden indirilmedir" (38). "Kendisine ayetlerimiz okunduğunda eskilerin masalları der. Yakında onun burnu üzerine damga vuracağız" (39). "Yoksa, onu kendisi mi uydurdu, diyorlar? Hayır, onlar inanmıyorlar" (40). "Sonra ondan yüz çevirdiler ve

Bedir Savaşı (*Mirajname*).

bu öğretilmiş bir delidir, dediler" (41). "Onların, ona bir insan öğretiyor, dediklerini biliyoruz. Kastettikleri kişinin dili yabancıdır, bu ise apaçık Arapça bir dildir" (42). "Onlara apaçık ayetlerimiz okunduğunda, bu sizi atalarınızın tapmakta olduğundan alıkoymak isteyen bir adamdan başkası değildir, derler. Yine bu (*Kuran*), uydurulmuş bir düzmeceden başka bir şey değildir, dediler. İnkârcılar gerçek kendileri gelince, bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, dediler. Oysa biz onlara (daha önce) inceleyecekleri bir kitap vermemiştik ve kendilerine bundan önce de bir elçi göndermemiştik" (43).

f) Peygamberin özel hayatını göz ardı eden ve uygar bir yaşamın gereklerinden habersiz çöl Araplar'ına, protokol kurallarını öğretmek ve peygamberin tasa ve kaygılarını dile getirmek için ortaya konan bildiriler: Enes b. Mâlik, Ahzap Suresi'nin 53-55. ayetlerin ortaya çıkış nedeni olarak şu olayı rivayet eder:

"Cahş kızı Zeyneb'in, peygamber ile evlenmesinde düğün yemeği yapıldı. Yemekte ekmek ve et vardı. İnsanları yemeye davet için beni görevlendirdiler. Bir grup, içeri girip yiyor, çıkıyor, ardından da, başka bir grup içeri girip yemeğini yiyordu. Herkesi çağırdım, nihayet çağıracak kimse kalmadı. Peygamber, 'Öyle ise sofranızı kaldırınız' dedi. Üç kişi evde kalmış konuşuyordu. Onların çıkmadıklarını gören, peygamber, Zeyneb de ardında olarak, Âişe'nin odasına doğru gitti. 'Selam size ey ev halkı, Tanrının rahmeti üzerine olsun' dedi. Âişe, 'Sana da selam olsun, Tanrının rahmeti senin de üzerine olsun, aileni nasıl buldun, Tanrı kutlu kılsın' dedi. Peygamber kadınların odalarını dolaşıyor, Âişe'ye söylediklerini onlara da söylüyordu. Onlar da, Âişe'nin verdiği yanıtlara benzer yanıtlar veriyorlardı. Böylece peygamber, oturan adamların çıkıp gitmelerini bekliyordu. Fakat döndüğünde, hâlâ o üç kişinin evde sohbet ettiklerini gördü. Çok utangaç olan peygamber, bir şey söyleyemeden tekrar çıktı; Âişe'nin odasına doğru yürüdü. Kendisine adamların gittiğini söylediler" (44).

Bu olaydan sonra, şu ayetler ortaya konulur:

"Ey inananlar, (rast gele) peygamberin evlerine girmeyin. Ancak yemek için size izin verilir de girerseniz, yemeğin peşini beklemeyin. Çağırıldığınız zaman girin, yemeği yiyince de dağılın, (orada) söze dalmayın. Çünkü bu davranış peygamberi incitiyor, fakat o size (bunu söylemekten) utanıyordu. Ama Tanrı gerçeği söylemekten utanmaz. Onlardan (peygamberin hanımlarından), bir şey istediğinizde perde arkasından isteyin. Bu hem sizin kalp-

leriniz için hem de onların kalpleri için daha temizdir. Sizin, Tanrının elçisini incitmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlamanız, asla doğru olmaz (45). Çünkü bu, Tanrı katında büyük bir günahtır. Bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de, fark etmez; Tanrı her şeyi bilendir" (46).

g) Kimi sahabelerin etkisine bağlı olarak ortaya konan bildiriler: İslam literatürü içerisinde, bazı sahabelerin kimi ayetlerin hem ortaya konuluşuna hem de ayetin ifade ve biçemine (üslup) etkisi olduğu izlenimini veren bazı rivayetlerin de yer aldığı görülmektedir. *Kuran* yorumbilimcilerinin, "Tanrı, gerçeği Ömer'in diline ve kalbine uygun olarak indirdi" (47) hadisine dayanarak "mufakât-ı Ömer" (Ömer'in başarıları) diye adlandırdıkları bu olgu hakkında Enes, Hz. Ömer'den şunları aktarır:

"Şu üç sözüm Rabbimin ayetlerine uygun düştü: Birincisi, Ey Tanrı elçisi, Hz. İbrahim makamını kıble edinsek dedim; '... siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin' (48) ayeti ortaya kondu. İkincisi, Ey Tanrı elçisi, eşlerinin yanına iyi kötü herkes giriyor, onların örtünmelerini emretseniz, dedim; örtünme (hicâb) ayeti (49) ortaya kondu. Üçüncüsü ise, kıskançlıkları yüzünden eşleri Tanrı elçisini gücendirmişlerdi. Ben de onlara, 'umarım ki Rabbi ona sizleri boşadıktan sonra daha hayırlı eşler verir' (50) dedim, sözüm aynen ayet olarak ortaya kondu" (51).

Cebrail Hz. Muhammed'e görünüyor (*Siyer-i Nebi*).

h) İnananlar arasında yayılan ve peygamberi psikolojik olarak rahatsız eden dedikoduların giderilmesi ve haklarında ileri geri konuşulan kimselerin aklanması için ortaya konan bildiriler: Bu türe, en açık örnek olarak "ifk" (iftira) olayı hakkında ortaya konan bildirileri verebiliriz. İslam dinsel bildirilerinde, peygamberin hanımlarına ilişkin olarak yer alan öğretilerin, biçimlenip ortaya çıkmasında, yadsınamaz etkilere sahip olduğu anlaşılan bu olayın özeti şöyledir:

Peygamber, hanımlarından birisi olan Âişe'yi, Mustalik oğulları seferine çıkarken beraberinde götürür. Sefer dönüşü, konaklama sırasında Âişe, konaklama yerinden ihtiyacını gidermek için ayrılır. Bu arada gerdanlığını kaybettiğini fark eder. O, orada onu aramak için bir müddet oyalanır. Âişe'nin yokluğunu fark edemeyen peygamber ve beraberindekiler yola çıkarlar. Âişe bir müddet sonra kervanın konak yerine geldiğinde, kervanın gitmiş olduğunu görür ve nasıl olsa beni unuttuklarını anlayıp, geri almaya gelirler diyerek, yatar uyur. Kervanın ardcısı olan Safvân b. el-Mu'attıl es-Sülemî ez-Zekvânî, ortalık yerde birisinin yattığını görünce, yanına doğru yönelerek onu uyandırır. Uyuyan kişinin peygamberin eşi Âişe olduğunu görünce, onu terikisine (bineğinin arkasına) alarak, onunla birlikte geri döner. Âişe ile ez-Zekvânî'nin birlikte geldiğini gören sahabeler arasında, Âişe'nin namusuna dil uzatan sözler ve çeşitli dedikodular yayılır (52). Bunlar, peygamberin kulağına ulaşınca, söz konusu dedikodulardan çok etkilendiği anlaşılan peygamberin ağzından şu ayetler ortaya çıkar:

Kuran Sayfası 1373, Memlük.

"O yalan haberi getirenler içinizden bir topluluktur; siz onu sizin için bir şer saymayın, bilakis o sizin için bir hayırdır. Onlardan her bir kişi suçunun cezasını görecektir. O yalanın en büyüğünü idare edene de, büyük bir azap vardır. Onu işittiği zaman inanan erkek ve kadınların kendiliklerinden güzel zanda bulunup, bu apaçık bir iftiradır (ifk), demeleri gerekmez miydi? Ona dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki şahitleri getiremediler, öyleyse onlar, Tanrı katında, yalancıların ta kendileridir. Eğer size dünya ve ahirette Tanrının lütfu ve acıması olmasaydı, içine daldığınız yaygarada size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Çünkü siz, onu dillerinize doluyor ve hakkında hiç bilginiz olmayan şeyi hem ağzınızla söylüyor, hem de onu önemsiz bir iş sanıyorsunuz. Oysa o yaptığınız, Tanrı katında büyük (günah) tır. Onu işittiğiniz zaman, bunu konuşmamız bize yakışmaz, haşa bu büyük bir iftiradır, demeniz gerekmez miydi? Tanrı, size öğüt veriyor ki, şayet inananlar iseniz, böyle bir şeye asla bir daha dönmeyiniz. Tanrı size, ayetlerini açıklıyor. Tanrı bilendir, hikmet sahibidir. İnananlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için, hem dünyada hem de ahirette acı bir azap vardır. Tan-

Dua eden müslümanlar (*Mirajname*).

rının lütfu ve acıması olmasaydı (bu iftiranız yüzünden büyük bir azaba uğrardınız)" (53).

İslam dinsel bildirilerinin ortaya konuluş nedenleri hakkında ortaya koyduğumuz bu örneklerin de göstereceği gibi, bildiriler, kimi zaman çeşitli gruplarca peygambere sorulan sorulara bir yanıt olarak, kimi zaman peygamberin seslendiği toplumda yaygın olan inanç, değer, kanı ve genel uygulama ve iddialara bir tepki olarak, kimi zaman farklı gruplarla yapılan tartışmalara ve söz konusu toplumda meydana gelen, savaş, anlaşma ve çatışma gibi belli tarihsel olaylara bağlı olarak, kimi zaman da gerek peygamberin gerekse ona inananların bazı psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını gidermek için ortaya konmuşlardır. Bir başka deyişle, bildiriler, Hz. Muhammed ekseninde yaşanan olaylarla ilintilidir. Bu ilinti o kadar güçlüdür ki, Hz. Muhammed'in duygusal ve öznel yaşantısını bile kuşatmaktadır. Ortaya koyduğumuz bu durumlar, İslam dinsel bildirilerini, tarihsel ve yerel kılmaktadır. Onların, diyalektik bir süreç içersinde biçimlendiğini gösteren bu olaylara ek olarak, bildirilerin, tarihselliğine ve yerelliğine kanıt teşkil edecek başka örnekler de vardır. Bunların en önemlisi, o dönemlerde yer alan kölelik ve cariyelik kurumlarına ilişkin İslam dinsel bildirilerine yansıyan ve kadını sosyal konum itibariyle erkeğin altına yerleştiren, hırsızın elini kesmeyi öneren, zina edene sopa atmayı salık veren, savaş için at beslemeyi öneren vb. ifadelerdir.

DİPNOTLAR

11) Celâl ed-Dîn es-Suyûtî, age, s.28, vd.; Mehmet Sofuoğlu, Tefsire Giriş, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s.91, vd.; Hasan Aydın, "İslam Dinsel Bildirilerinin Sosyo-Kültürel Temelleri : Sebeb-i Nüzûl", Bilim ve Ütopya Dergisi içinde, sayı: 92, İstanbul 2002, s.84-85.

12) Talat Kaçıgit, Hadis Istılahları, AÜİF Yayınları, No: 170, Ankara 1985, s.99-100.

13) Furkân Suresi, 33.

14) İsrâ Suresi, 85.

15) Kehf Suresi, 83.

16) Rivayet tefsiri diye de isimlendirilen bir türden tefsir (yorum) anlayışının en güzel örneğini Taberî'nin Cami el-Beyân'an-Te'vîl el- Kuran isimli eserinde görmek mümkündür.

17) Celâl ed-Dîn es-Suyûtî, age, s.28.

18) Ayetlerin bir nedene dayalı olarak ortaya çıkışının hikmeti hakkında söylenenler için bkz. Celâl ed-Dîn es-Suyûtî, age, s.28 vd.; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, TDV Yayınları/3, Ankara 1989, s.116, vd..

19) Furkân Suresi, 32. ayetin ortaya konuluş nedeni olarak, İbn Abbas şu olayı aktarır: "Tanrıya ortak koşanlar, eğer Muhammed iddia ettiği gibi peygamberse, Rabbi her defasında, bir iki ayet yahut bir iki sure indirerek ona niçin azap ediyor? *Kuran*, ona bir defada inseydi ya, demişlerdir. Bunun üzerine anılan ayet ortaya konmuştur". Kimi rivayetlere göre ayet, Yahudiler'in tepkilerine bir yanıttır. Bkz. Abdulfettah el- Kâdî, Esbâb-ı Nüzûl, çev.: Salih Akdemir, Fecr Yay., Ankara 1996, s.294.

20) Fazlur Rahman, İslam, çev.: Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, Selçuk Yay., Ankara 1993, s.93.

21) İhlâs Suresi, 1-4.

22) Yunus Suresi, 66.

23) Nisâ Suresi, 171.

24)Hûd Suresi, 120.

25)A'râf Suresi, 65-72. W. M. Watt'a göre, *Kuran*'da yer alan âyküler ve âykülerde yer alan anlatımlar, tarihi olgulara değil, Hz. Muhammed'in yaşadığı olay ve durumlara işaret etmektedir. Onca Muhammed, yaşadığı durumları tarihsel birer kişilik olarak sunduğu peygamberlerin yaşantılarına yansıtmıştır. Bkz. W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed'in Mekkesi, çev.: Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1995, s.171-174.

26) Ma'ûn Suresi, 1-3.

27) Zıhar, bir kişinin eşine, "sen bana anamın sırtı gibisin" diyerek anunla cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklanmasıdır. Zıhar için bkz. Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, cilt:IX, Yeni Ufuk Neşriyât, İstanbul 1990, s.305.

28) Olayın ayrıntısı için bkz. Taberî, Câmi el-Beyân on Te'vîl el-Kur'ân, cilt: c. XXVIII, Matbaa Mustafa el-Bâbî, Mısır, tarihsiz., s.2-3.

29) Mücâdele Suresi, 1-4.

30) Rivayet için bkz. Abdulfettah el-Kâdî, age, s.268-270; Süleyman Ateş, age, cilt IV, s.158 vd..

31) Nûr Suresi, 6-9.

32) Taberî, Câmi el-Beyân., c.III, s.161; Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, sadeleştirenler: İsmail Karamçam ve diğerleri, c.II, Azim, İstanbul, tarihsiz, s.287; Süleymon Ateş, age, c.11, s.6.

33) Söz konusu rivayet için bkz. Taberî, Câmi el-Beyân., c.II, s.161-162; Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, age, c.II, s.287-288; Süleyman Ateş, age, c.II, s.5-6.

34) Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev.: Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir, cilt I, MEB Yay., İstanbul 1991, s.60. Yaradılışa ilişkin olarak, İslam'ın ilk dönemlerinde meşhur olan rivayetler için bkz. Taberî, age, s.1, vd..

35) Kaf Suresi, 38.

36) Bkz. Süleyman Ateş, age, c.VI, s.81, vd..

37) Bkz.Hasan Aydın,"Kurana Göre Kuran'a Yöneltilen Eleştiriler", Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı: 107, İstanbul 2003, s.90-92.

38) Hâkka Suresi, 40-42.

39) Kalem Suresi, 15-16. Bu ayetin, Ahnes bin Şurayk, Esved bin Abd Yâğuş ve Velid bin Muğire hakkında ortaya konulduğu söylenir. Bkz. Abdulfettah el- Kâdî, age, s.414.

40) Tûr Suresi, 33.

41) Duhân Suresi, 14.

42) Nahl Suresi, 103. Ayette, ana bir insan öğretiyor, deyişiyle kastedilen kimsenin kitap sahiplerine mensup, Safa'da satıcılık yapan ve Hz. Muhammed'in sık sık görüştüğü bir genç olduğu kaydedilir. Kimi rivayetlere göre ise, kastedilen kişinin Hıristiyanlığa bağlı Yâiş, Bel'âm, Yessâr, Cebrâ, Abîsa vb. oldukları söylenir. Bkz. Süleyman Ateş, İslam'a İtirazlar ve Kuran-ı Kerim'den Cevaplar, Arısan mat., Ankara 1971, s.173; Abdulfettah el-Kâdî, age, s.236-237.

43) Sebe Suresi, 43-44.

44) Buhârî, Câmi es-Sahîh, tefsir, Sure 33, Süleyman Ateş, age, c.VII, s.193.

45) "Sizin, Tanrı elçisini incitmeniz ve ardından anun eşlerini nikâhlamanız asla doğru olmaz" (Ahzâb Suresi, 53) cümlesinin, peygamber vefat ettikten sonra, anun genç hanımı Âişe'yi alacağını söyleyen Talha bin Ubeydullah hakkında ortaya kanduğu söylenir. Bkz. Süleyman Ateş, age, c.VII, s.194.

46) Ahzâb Suresi, 53-54.

47) Celâl ed-dîn ES-Suyûtî, age, s.34-35; Cemil Sena, Hz. Muhammed'in Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.173.

48) Bakara Suresi, 125.

49) Ahzâb Suresi, 59.

50) Tahrîm Suresi, 5.

51) Rivayet için bkz. Celâl ed-Dîn es-Suyûtî, age, s.34-35. Hz. Ömer hakkında, bu türden başka niyetleri de vardır: "İnsanı yapışkan bir çamurdan yarattık", ayetini peygomber söyleyince, Ömer, "övgüye değer olan Tanrı yaratanların en iyisidir" der ve bu sözü aynen ayet olarak ortaya konur. Bir başka seferinde de, Yahudi'nin birisi Ömer'e rastlayınca ona, "Arkadaşınızın zikrettiği Cebra'il bizim düşmanımızdır" der. Bunun üzerine Ömer de ona; "kim Tanrıya, meleklere, elçilerine, Cebrâ'il'e ve Mîkail'e düşmon olursa, Tanrı da kafirlerin düşmanıdır" der; bu sözü de aynen ayet olarak ortaya konur. Hz. Ömer gibi, Sa'd b.Mu'âz hakkında da kimi rivayetler vardır. Hz. Ömer için de, anlatılan rivayetler şöyledir: Sa'd b. Mu'âz, Âişe konusunda söylenenleri duyunca: "Sübhanallah, bu büyük bir iftiradır" der, bu da aynen ayet olarak Kuran'da yer alır. Bkz. Celâl ed-Dîn es-Suyûtî, age, s.34-35; Cemil Sena, age, s.173-174.

52) Rivayet konusunda bkz. Taberî, Câmi el-Beyân., cilt : XVIII, s.90, vd.

53) Nûr Suresi, 11-20. Öyle anlaşılıyor ki anılan ayetler, Hz. Muhammed'in eşini aklamaya dönük olarak yaptığı konuşmanın bir uzantısıdır.

KOŞULLULUK VE YERELLİK: MEKKİ VE MEDENİ

Klasik dönem İslam din felsefecileri ve modern İslam düşünürleri, İslam dinsel bildirilerini bütünüyle Tanrıya iliştirip Tanrısal bilgi gibi salıklaştırmaya çalışsalar da, tıpkı nüzûl sebebi olgusu gibi Mekki ve Medeni ayet ve sure ayrımı da anılan savı gölgelemektedir; çünkü anılan olgu, Hz. Muhammed'in toplumsal statüsünde meydana gelen değişimler ile seslendiği kitlenin değişmesinin (önce Mekke sonra Medine) ve toplumsal yapının farklılaşmasının, İslam dinsel bildirilerini, hem biçem (üslup) hem de içerik açısından etkilediğini göstermektedir. Bunu görebilmek için gelenekte yer alan, Mekki-Medeni ayet ve sure ayrımını nesnel bir biçimde örnekler ışığında değerlendirmek yeterlidir.

Bilindiği gibi, Hz. Muhammed'in yaşamı iki ana bölümde incelenir. Bunlardan ilki doğumundan hicretine (Medine'ye göç) kadar olan zaman dilimini kapsayan Mekke dönemidir (571-622). Bu dönemin son 12 yılı (610-622) peygamberlik yıllarına aittir. İkincisi, Medine dönemidir ve Hz. Muhammed'in hicretinden ölümüne değin uzanan yılları kapsar (622-632). Hz. Muhammed'in yaşamına ilişkin söz konusu ayrımı dikkate alan gelenekçi *Kuran* yorumbilimcileri, İslam dinsel bildirilerini de, Mekki ve Medeni diye ikiye ayırmışlardır. Onlarca, Mekke döneminde ya da hicret öncesi ortaya konan bildiriler Mekki; Medine'de ya da hicret sonrası ortaya konan bildiriler ise Medeni olarak adlandırılmıştır (54). Onların böylesi bir ayrıma gitmeleri nedensiz değildir. Nitekim onlar, Mekki ve Medeni ayet ve sureleri bilmenin *Kuran*'ın nesnel yorumundaki yararlarına değinirken şu iki olguya dikkat çekerler:

Bedir Savaşı (*Siyer-i Nebi*).

a) İki ya da daha fazla ayet arasında karşıtlık (tenakuz) varsa, bu karşıtlığı gidermede hangi ayetin Mekki, hangisinin Medeni olduğunu bilmek önem taşımaktadır. Çünkü bu durumda, nâsih ve mensûh (yürürlükten kaldırma) kuramı devreye girmekte; sonraki döneme ait ayet, önceki döneme ait ayetin hükmünü yürürlükten kaldırmaktadır.

b) Bildirilerin, Mekki ya da Medeni olduğunu bilmek, ortaya konduğu koşullar, ortaya konuş tarihi ve içerdikleri hükümlerin teşri nedeni konusunda pek çok ipucu verir (55).

Bu iki nedenden dolayı klasik *Kuran* yorumbilimcileri, "şu ayet ya da sure Mekke'de; şu ayet ya da sure Medine'de ortaya kondu" biçiminde hadis kitaplarında aktarılan rivayetleri dikkate alarak bir sınıflama yapmışlar; bu sınıflamaya bağlı olarak Mekki ve Medeni bildirilerin, ayırıcı işaretleri ve temel farklılıkları konusunda yararlı bilgiler ortaya koymuşlardır (56). Klasik *Kuran*-yorumbilimcilerin sunduğu bu bilgiler, İslam dinsel bildirilerinin oluşumu ve biçimlenişi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle, saltıklık savını tartışırken, önce bu bilgileri ortaya koymamız, sonra da onlar üzerinde düşünmemiz gerekmektedir.

Kuran sayfası, Memlük.

Klasik *Kuran* yorumbilimcilerine göre, Mekki ve Medeni ayet ve sureler arasındaki farklılıkları iki ana grupta toplamak olasıdır.

a) Biçem yönünden farklılıklar: "Mekki ayet ve sureler, kısa, özlü, veciz ve şiirseldirler. Sure başlarında, hurûfu mukatta'a (anlamlı bir sözcük oluşturmayan kesik harfler) denilen simgeler ve çeşitli nesnelere, özellikle göğe, yıldızlara, *Kuran*'a, kaleme vb. üzerine edilen yeminler yer almaktadır. Bu bildirilerde, ey insanlar (ya eyyühen-nâs), ifadesi çok sık kullanılmaktadır. Medeni ayet ve sureler ise, şiirsel bir biçeme sahip değildir; uzun ve detaylı anlatımlar içerir. Bu bildirilerde daha çok, ey inananlar (yâ eyyühellezîne

emenû) ifadesi yer alır; hurûfu mukatta'a ise birkaç sure dışında yer almaz; yeminlere de pek başvurulmaz" (57).

b) Konu yönünden farklılıklar: "Mekki bildiriler daha çok, Tanrının birliği, ona ortak koşmanın (şirk) yanlışlığı, geçmişe körü körüne bağlılığın yersizliği, peygamberler ve peygamber öyküleri, kıyamet, öldükten sonra yaşam, dirilme, hesap günü, Hz. Muhammed'e yapılan itirazlar ve onlara verilen yanıtlar, ticari yaşamda yapılan ahlaksızlıklar ve ezilenlerin (köle, cariye, yetimler, yoksullar, vb.) talepleri konuları üzerinde durur. Medeni bildirilerde ise, şeriatın ortaya konulması, uygulanması, ibadetler, insanlar arası ilişkiler (muamelât) ve bunlardan doğan yasal sorunlar, savaş (cihad), bireye ve devlete karşı işlenen suçlar ve cezaları (hudûd), miras taksimi (ferâiz), inanmadıkları halde inanmış gibi görünenler (münafıklar), Yahudiler ve entrikaları vb. üzerinde yoğunlaşılır" (58).

Hz. Muhammed Mekke'den ayrılıyor (*Siyer-i Nebi*).

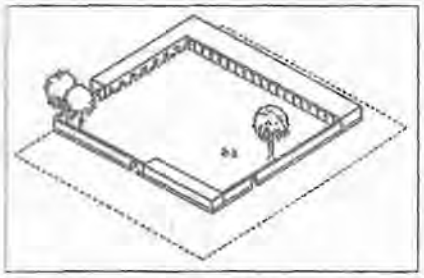
Klasik *Kuran* yorumbilimcilerinin ortaya koydukları bu veriler ne anlama gelmektedir? Mekki ve Medeni bildirilerin biçem ve konu yönünden farklılaşmasının nedenleri neler olabilir? Niçin Mekki bildiriler şiirsel de, Medeni olanlar değildir? Mekke'de siyasal, hukuksal sorunlara değinmeyen İslami bildiriler, Medine'de ne oluyor da bu sorunlara değinmek zorunda kalıyor? Aynı şekilde, savaşa ilişkin yargılar neden sadece Medeni bildirilerde yer alıyor? Bu ve benzeri soruların kimilerinin yanıtlarını klasik *Kuran* yorumbilimcilerinin yapıtlarında bulmak olasıdır. Fakat onların verdiği yanıtlar, doyuruculuk ve ikna açısından oldukça eksiktir. Çünkü onlar konuya bütünüyle dogmatik ve inanç penceresinden bakmışlardır. Bu nedenle anılan soruların yanıtlarını bilimsel bir yöntemle bizim bulmaya çalışmamız gerekmektedir.

Dogmatizmin zincirlerinden kurtulmak istiyorsak, İslami bildirileri öz olarak Tanrıya iliştirsek bile, Mekki ve Medeni ayet ve surelerin biçem yönünden farklılaşma nedenlerini, Hz. Muhammed'in statüsü ve seslendiği toplumun (önce Mekke, sonra Medine) yapısında aramalıyız. Bu konuda *Kuran*'ın özünün (nefsi kelam) öncesiz, biçeminin (maddi kelam) önceli olduğunu savunan kimi İslam din felsefecilerinden de yararlanabiliriz. Çünkü bu anlayış, *Kuran* ayetlerinin biçeminin beşeri olduğunu ima etmektedir.

Hz. Muhammed, Mekke döneminde, sık sık Hira Mağarası'na giden, bazen orada günlerce düşünceye dalan birisidir. Medine'de ise önce "hakem", sonra da kurduğu "Medine İslam Devletinin başkanı" olmuştur. Acaba Mekki ayetlerin şiirselliği ile Hz. Muhammed'in düşünmeye ayırdığı geniş zaman arasında bir ilişki yok mudur? Yine Medine'de, Hz. Muhammed'in yoğun yaşam temposuyla, düşünmeye ayrılan zamanın azlığının bildirilerin şiirselliğini yitirmesine neden olduğu söylenemez mi? Kanımca nesnel açıdan bakıldığında ve beşeri unsurlar hesaba katıldığında bu sorulara hayır yanıtını vermek pek kolay gözükmemektedir. Zaten *Kuran*'da yer yer "bu bir elçinin sözüdür" (59); "biz sana emrimizden bir ruh vahyettik" (60); "biz *Kuran*'ı senin dilinle kolaylaştırdık" (61) gibi ifadeler geçmektedir. Bu ifadelere göre, İslam dinsel bildirilerinin özünü Tanrıya bağlasak bile, biçemini Hz. Muhammed'e bağlayabiliriz. Aslında aynı anlayışın izlerini Gazzâlî gibi kimi İslam düşünüründe de bulmak olasıdır. Nitekim o şöyle der:

"Tanrı konuşmak istediği zaman, konuşmasının anlamlarını peygamberlerine ve elçilerine vahyeder ve Rûh el-Kuds aracılığı ile vahiy nurunu onların kalplerine bırakır ki şârî (yasa koyucu), kendi diliyle Tanrının konuşmasını dile getirsin ve kendi beyanıyla ondan söz etsin. Buna örnek olmak üzere Tanrı şöyle der: 'Açık ve anlaşılır bir dille uyarıcılardan olman için senin kalbine onu Güvenilir Rûh indirdi' (62). Harfler, Tanrının konuşmasına, peygamberin ibaresi sırasında karışır" (63).

Kuşkusuz, Mekki ve Medeni bildirilerin dilsel açıdan farklılaşmasında, klasik *Kuran* yorumbilimcilerinin de kaydetmiş olduğu gibi, Mekke ve Medine halkının sanatsal zevkleri de etkili olmuştur. Mekkeli tüccar aristokratlarının, panayırlarda şiir yarışmaları düzenlediği ve şiiri, özellikle hiciv içeren şiirleri savaşlarda düşmanları moral açıdan yıkmak için kullandıkları bilinmektedir. Mekkeliler'in bu şiir severliğinin Mekki bildirilerin dilini etkilediği söylenebilir. Tarımla geçinen Medineliler'in şiirsel zevklerinin gelişkin olduğuna ilişkin bir veriye sahip değiliz. Mekki bildirilerde şiirsel bir dilin kullanılışının bir diğer nedeni de, şiirin içerdiği semboller, benzetmeler dolayısıyla etki gücü; kısa cümleli ve uyaklı olması nedeniyle akılda kolay kalışıdır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlangıç yıllarında, şiirselliğin bu niteliğinden yararlanması oldukça

Hz. Muhammed'in Medine'deki evinin planı.

akla yatkındır. Aynı şekilde, Mekki ayetlerde sık sık yeminlere başvurulması da, Hz. Muhammed'in, insanların güvenini sağlamasına dönüktür ve yemin Arap şairlerince kullanılan etkili bir yoldur. Medine döneminde, şiirselliğin ve yeminlerin etkileyici gücüne gereksinim yoktur; zaten oraya Hz. Muhammed, hakemlik yapmak için davet edilmiş; bir sözleşme (biat) ile oraya gitmiştir. Bu nedenle, oradaki insanları şiirsel bir dil ve yeminlerle etkilemeye çalışması gereksizdir.

Mekki bildirilerde "ey insanlar", Medine'dekilerde ise daha çok "ey inananlar" deyişinin kullanılışı, seslenilen toplumla ilişkilidir. Mekke'de Hz. Muhammed'e inananlar azdır ve inanmayanları kendine inanca çağırmaktadır. Bu nedenle "ey insanlar" deyişi tercih edilmiştir. Medine'de ise, bir inananlar topluluğu söz konusudur. Bu nedenle onlara, "ey inananlar" diye seslenmek daha doğrudur. Fakat, Medine döneminin sonlarına doğru "ey inananlar" deyişi yerine "ey insanlar" deyişi tekrar gündeme gelir. Bunun nedeni, Hz. Muhammed'in öğretilerini evrenselleştirme çabasıdır. Çünkü *Kuran*, Mekke döneminde kendisinin misyonunu, Mekke ve civarını uyarmak olarak belirler (64). Medine'de başarı kazandıkça, söylemini evrenselleştirir ve tüm insanlığa seslenmeye başlar. Veda Hutbesi'nde tüm insanlığa sesleniş, en yalın ifadesini bulur.

Mekki surelerin başında yer alan hurûfu mukatta'alar da, Hz. Muhammed'in konumu ve Mekke toplumunun gelenekleriyle ilişkilidir. Arap söylevcilerinin ve şairlerinin panayırlarda ve hac esnasında, kalabalığın dikkatini çekmek için yer yer "eliflâmmîm", "nûn", "sâd" gibi anlamsız harfleri kullandıkları, insanların dikkatini çektikten sonra, asıl konuşmalarını yaptıkları ya da şiirlerini okudukları bilinmektedir. Mekki bildirilerde de bu geleneğe uyulmuş; Mekkeliler'e mesaj iletilmeden önce onların dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır. Hz. Muhammed, Mekke'de çok saygın, sözü dinlenen birisi olsaydı, bu türde uygulamalara başvurmaya gerek kalmayabilirdi. Nitekim, Hz. Muhammed, Medine'de sözü dinlenir bir önder (önce hakem, sonra devlet başkanı) olduğu için bu yola sadece bir iki defa başvurulmak zorunda kalınmıştır.

Kanımızca, Mekki ve Medeni bildirilerin içerik, yani ele aldıkları konu yönünden farklılaşmasının nedenleri de, tıpkı biçimsel farklılaşma nedenleri gibi, Hz. Muhammed'in sosyal statüsünün, stratejilerinin değişmesi ve seslenilen toplulukların (önce Mekke, sonra Medine) önceliklerinin farklılaşmasında aranmalıdır. Ayet ve surelerin, daha önce göstermeye çalıştığımız gibi, belli olaylara bağlı olarak ortaya konuluşu (sebeb-i nüzûl) böylesi bir bakışı haklılaştırmaktadır.

Hz. Muhammed ve Müslümanlar Kabe'de (*Siyer-i Nebi*)

Mekke'de bir bilge, bir peygamber görünümüyle ortaya çıkan Hz. Muhammed'in, öncelikle ortaya çıkış nedeninin belirlenmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle başlangıçlarda, Mekkeli Araplar'ın atalarına körü körüne bağlılıkları, inançları ve putperestliği eleştirilir. Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasını haklı bir zemine oturtmak için, geçmiş peygamberlerden örnekler verilir, onların Mekkeliler'ce de bilinen öykülerine sık sık göndermeler yapılır. Öykülerin temel teması ile Hz. Muhammed'in Mekke'de yaşadıkları çok uyumludur. Öykülerin ana teması şudur:

"Tanrıya ortak koşmanın yaygınlaştığı bir toplumda, bir peygamber ortaya çıkar. İnsanları Tanrıya ortak koşmaktan vazgeçmeye, onun birliğine inanmaya; ahlaksızlıkları terk etmeye çağırır. Toplum peygambere karşı çıkar, onu yalancılıkla, büyücülükle, kahinlikle vb. suçlar. Ona pek az insan inanır; Tanrı da elçisine inanmayanları, korkunç ses, yıldırım, tufan vb. ile cezalandırır" (65).

Öykülerde dile getirilen temel temanın, Mekkeliler'i korkutarak Hz. Muhammed'e inandırmayı amaçladığı söylenebilir. Mekki bildirilerde sık sık kıyamet sahnelerinden, peygambere inanmayanların cehennemde yaşayacakları işkencelerden, inananların ise cennette elde edecekleri ödüllerden söz edilmesinin nedeni de aynıdır.

Mekki bildirilerde ezilen sınıfların haklarının ve zenginlerin halkı sömürmek için yaptıkları hilelerin gündeme gelişinin nedeni de, ezilenle-

rin duygularına seslenip, onların peygamberin etrafında toplanmalarını sağlamak, ticaret aristokratlarına karşı bir güç oluşturmaktır. Herhangi bir sistemden zarar görenleri, onların taleplerini dile getirerek örgütlemeye çalışmak, evrensel olarak kabul görmüş, en etkili yoldur.

Hz. Muhammed'in yandaşlarında gözle görülür bir artış olunca, sistemlerinin çökertileceğini düşünen tüccar aristokratları, Hz. Muhammed'e ve yandaşlarına, baskılar yapmaya yönelmişler; Hz. Muhammed'in artan nüfuzunu kırmak için ona, büyücü, kâhin, şair, deli, vb. ithamlar yöneltmişlerdir. Bu nedenle Mekki bildirilerde bu ithamlar ve onlara verilen yanıtlar önemli bir yer tutmuştur. *Kuran*'ın bu ithamları ve inananlara yapılan işkenceleri önlemek için, "senin dinin sana, benimki de bana" (66); "isteyen inanır, isteyen inanmaz" (67) gibi özgürlükçü sloganlara başvurduğu görülür. Hatta tüccar aristokratlarının baskıları nedeniyle, yer yer Hz. Muhammed'in, onlara ödünler vermeye yöneldiği (68) şeytan ayetleri ya da Garânik olayı diye bilinen hadiselerin yaşandığı bilinmektedir. Kuşkusuz Mekke dönemi ayet ve sureleri Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak tutunma mücadeleleri ile doludur ve sosyal statü itibariyle güçsüzlüğü, bildirilerin içeriğine ve onlarda savunulan düşüncelere yansımıştır. Medine döneminde ise, Hz. Muhammed siyasal erki ele geçirmiş; önce hakem sonra devlet başkanı olarak toplumsal gücü artmıştır. Bu olguya bağlı olarak, Medeni ayet ve sureler, konu ve savunulan düşünceler açısından güçlü bir dönüşüme uğramıştır. Artık, Hz. Muhammed'in taraftarı artmış; savaşlar yapabilecek bir güce ulaşmıştır. Bu nedenle savaşa ilişkin (cihad) yargılar, Medeni bildirilerde yer almaya başlamıştır. Mekke'deki barışçıl strateji yavaş yavaş terk edilmiş; "senin dinin sana, benim ki de bana" (69) söylemi yerine "müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün" (70) söylemi ön plana çıkmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu söylemde, Müslümanlar'ın Mekke'den göçe zorlanmalarının ve bunun intikamını alma isteğinin güçlü etkisi olmuştur.

Cebrail, Hz. Muhammed'e kent sunarken (*Mirajname*).

Hakem ve yönetici olmak Hz. Muhammed'i siyasal, hukuksal sorunlarla da karşı karşıya getirmiş; buna bağlı olarak, hırsızlık, adam öldürme, zina, karı-koca ilişkileri, peygamberle ilişki kurulurken uyulacak protokol kuralları, hanımlarına yönelik ayrıcalıklar, ganimet paylaşımı, komutanlara ve atanan valilere itaat (ulu'l emre itaat), evlilik, boşanma, miras, vasiyet vb. konular Medenî ayet ve surelerde tartışılmaya başlanmıştır. Nüzûl sebepleri bu türden ayetlerin, Hz. Muhammed'e getirilen ve çözümü istenen tekil sorunlarla ilgili olduğuna işaret etmektedir. Yahudilerin Medenî ayet ve surelerde sık sık gündeme gelişi ve onların kitaplarını tahrif ettikleri iddiası da nedensiz değildir. Çünkü, Medine'de Müslümanlar onlarla ittifak antlaşması yapmış; bu antlaşma gereğince bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Fakat Yahudilerle Müslümanlar arasında sık sık sorunlar yaşanmış; bu sorunlar ve tartışmalar Medenî bildirilere yansımıştır. Hz. Muhammed'in sosyal statüsü güçlendikçe, inanmadığı halde inanmış gibi görünen insanlar (münafıklar) ortaya çıkmaya başlamış; onlarla yaşanan gerilimler de İslam dinsel bildirilerine yansımıştır.

Görüldüğü gibi, Mekki ve Medeni bildiriler gerek biçem, gerekse içerik yönünden önemli farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar Hz. Muhammed'in toplumsal statüsü ve seslenilen toplumların yapılarının değişmesinden kaynaklanmaktadır. Tüm bu olgular, gerek İslam din felsefecilerinin gerekse modern İslam düşünürlerinin iddialarının aksine, İslam dinsel bildirilerinde sunulan bilgilerin koşullu ve yerel olduğunu göstermektedir. Koşullu ve yerel olan bildirilerin Tanrısal bilgi gibi saltık sayılamayacağı açıktır. Bu nedenle, İslam dinsel bildirilerini Hz. Muhammed'in stratejilerinden, toplumsal statüsünden, seslenilen toplumun yapısından kopuk bir biçimde, saltık olarak ele almak olanaksızdır; böylesi bir girişim, İslam dinsel bildirilerini, anlamsal içeriğinden ve kendine özgü kimliğinden yoksun bırakmaktır.

DİPNOTLAR

54) Bkz. Celâleddin es-Suyutî, Muhtasar el-İtkan fi Ulûm'il-Kuran (Kuran İlimleri), çev.: Ömer Kara, Ravza Yay., İstanbul 1993, s.60, vd.
55) Bkz. İsmail Cerrahoğlu, age, s.60.
56) Bkz. Celâleddin es-Suyutî, age, s.61-63; İsmail Cerrahoğlu, age, s.59-60.
57) Bkz. İsmail Cerrahoğlu, age, s.61.
58) Bkz. İsmail Cerrahoğlu, age, s.61-61.
59) Tekvîr Suresi, 19.
60) Şûra Suresi, 52.
61) Meryem Suresi, 97.
62) Şu'arâ Suresi, 193-195.
63) Gazâlî, Düşünme Konuşma ve Söz Üzerine (el-Me'arif'ul-Akliyye), çev.: A. Kamil Cihan, İnsan Yay., İstanbul 2002, s.72-73. Benzer anlayışlar Fazlur Rahman ve Şah Veliyyullah Dihlevî gibi düşünürlerce de savunulur.
64) Bkz. Şûra Suresi, 7; Yasin Suresi, 6, vb.
65) Bu konuda bkz. W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed'in Mekkesi, ss. 171-174.
66) Kâfirûn Suresi, 4.
67) Kehf Suresi, 29. Aslında anılan özgürlükçü söylemler, Hz. Muhammed'in tebliğ görevi ile çelişmektedir.
68) İsrâ Suresi, 73; Kasâs Suresi, 87, vb.
69) Kâfirûn Suresi, 4.
70) Bakara Suresi, 191; Tevbe Suresi, 5.

NİYETSELLİK VE GÖRECELİK: NÂSİH VE MENSÛH

Klasik dönem İslam din felsefecilerinin ve modern İslam düşünürlerinin dinsel bildirilerin saltıklığı savlarını tartışırken, nâsih (yürürlükten kaldıran) ve mensûh (yürürlükten kaldırılan) kavramlarını da tartışmak gerekmektedir. Zira, bu iki kavram, kimi modern düşünürlerce yadsınmaya çalışılsa da, gerek Hz. Muhammed'in hayatında gerekse klasik İslam din felsefesi ve klasik *Kuran* yorumbilim (tefsir) tarihinde, önemli tartışmalara neden olmuştur (71). Bu nedensiz değildir; çünkü nâsih ve mensûh olgusu, Hz. Muhammed'in sunduğu bildirilerde karşıtlık (tenakuz) içeren kimi yargıların yer aldığı ya da *Kuran*'da daha önce benimsenen kimi tutum ya da anlayışın, koşullara ve toplumsal stratejideki gelişmelere göre daha sonra değiştirildiğini ve gözden geçirildiğini ima etmektedir.

Klasik *Kuran* yorumbilimcilerince nâsih ve mensûh "daha önce ortaya konmuş olan dinsel bir yargının, daha sonra ortaya konan bir başka dinsel yargıyla yürürlükten kaldırılması" biçiminde tanımlanır (72). Bu olgu, bilimsel ve kuşkucu bir kafayla ele alındığında, 610-632 yılları arasında yapılanan İslami harekette, yer yer strateji değişiklikleri yapıldığının ve bu değişikliklerin *Kuran*'a yansıdığının önemli bir belgesi olarak değerlendirilebilir. Klasik *Kuran* yorumbilimcilerce bu olgu, sadece siyasal yargılar, haber ifadeleri, emir ve yasaklarda söz konusudur; öğüt ve tehdit ile herhangi bir istek içermeyen ifadelerde bu türden bir yürürlükten kaldırma söz konusu değildir.

Hz. Muhammed Kâbe'de (*Siyer-i Nebi*).

Hz. Muhammed'in, yer yer bir önceki söylediği sözlerde ya da verdiği emirlerde değişiklikler yaptığını ilk fark edip, sorun edenler, onun karşıtı olan Araplar ve Yahudiler olmuştur. Peygamberin yandaşlarının, bu türden olguları sorun edip tartışma konusu yaptıklarına ilişkin bir veriye sahip değiliz. Peygamberin karşıtı Araplar ve Yahudiler'in, nâsih ve mensûh olgusunu sorun etmeleri ve bu olguyu peygamberle tartışmaya kalkışmaları, söz konusu olgunun *Kuran*'da yalın bir biçimde ifade edilmesine de neden olmuştur. Söz gelimi *Kuran* şöyle der:

"Biz bir ayeti, bir diğer ayet ile değiştirdiğimizde (neshettiğimizde), Tanrı neyi indireceğini çok iyi bildiği halde, inkârcılar, sen açık bir iftiracısın derler" (73). "Biz bir ayeti yürürlükten kaldırırsak (neshedersek) veya unuttururşak, ondan daha hayırlısını ya da benzerini getiririz" (74).

Nâsih ve mensûh olgusunun hangi durumlarda, nasıl gerçekleştiğini ve Hz. Muhammed'in toplumsal statüsü ve stratejileri ile ilintisini görmek için, konuyu örnekler ışığında ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak nesnellik açısından zorunludur. Vereceğimiz örnekleri *Kuran* yorumbilim (tefsir) kitaplarıyla, Nasih ve Mensuh adıyla kaleme alınmış klasik dönem yapıtlarda bulmak olasıdır. Kimi düşünürler, 200'e yakın ayetin hükmünün yürürlükten kaldırıldığını söyler; kimisi bu sayıyı, 20'ye kadar indirir. Biz 6 örnek üzerinde duracağız ve bu örneklerin klasik İslam din felsefecilerinin ve modern İslam düşünürlerinin İslam dinsel bildirilerini neden saltıklaştıramayacaklarını göstereceğini umuyoruz.

Putperestliğin geçerliliğini ima eden ayetlerin yürürlükten kaldırılması

Rivayete göre, Mekke döneminin başlangıç yıllarında Mekkeli inkârcıların Müslümanlar üzerindeki baskıları artınca, peygamber onların Habeşistan'a göç etmelerini istemiştir. Fakat bu göç olayı, onu psikolojik olarak çok etkilemiş; bu psikolojik koşullar altında, Taberî'nin rivayetine göre, Necm Suresi'ni okurken ağzından şu sözler çıkmıştır:

"Lat, Uzza, Menat yükseklerden uçan turna kuşlarıdır (garanik el-ulyâ); Tanrı katında onların şefaatleri (aracılıkları) de umulur" (75).

Bu sözü duyan muhalif Araplar, Muhammed bizim Tanrılarımızı saygıyla andı; o da bizim dinimize geri döndü deyip, onunla birlikte Kâbe'de Tanrılara secde ederler. Anlatılanlara bakılırsa, bu durum

büyük bir sevinçle Habeşistan'a göç edenlere de bildirilir; hatta bir kısmı geri döner. Fakat Hz. Muhammed, ağzından çıkan sözün, ısrarla savunduğu Tanrının birliği öğretisine ters düştüğünü anlar ve söylediği sözü geri alır. Bunu duyan inkârcı Araplar, "Muhammed sözünü değiştirdi; onun bir söylediği diğer bir söylediğini tutmuyor" diyerek onunla alay ederler (76). Bu olgu *Kuran*'a da yansır ve ussal bir temele oturtulmaya çalışılır:

"Senden önce gönderdiğimiz elçi ve peygamberler, bir şey arzuladıklarında, şeytan onların arzularına da (Tanrının hoşnut olmayacağı) şeyler karıştırmıştı. Tanrı şeytanın karıştırdığı sözleri ya unutturur ya da ortadan kaldırır (yensehu)... Şeytanın karıştırdığı bu şey, kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri kaskatı kesilenleri sınamak içindir" (77).

Kıblenin değiştirilmesi

Hz. Muhammed, peygamberliğinin uzunca bir döneminde, yani Mekke döneminde ve Medine döneminin ilk yıllarında, Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır. Yandaşlarına da aynı şeyi salık vermiştir. Fakat Medine'nin ilk yıllarından sonra, Yahudiler'in Müslümanlar'a yönelik entrikaları ve Hz. Muhammed'e dönük karalamaları yoğunlaşınca, Hz. Ömer'in ısrarları üzerine kıble Kudüs'ten Kâbe'ye doğru değiştirilmiş; bu olguya ilişkin tartışmalar *Kuran*'a yansımıştır (78). Bu değişimde dört nedenin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi, Hz. Muhammed'in, başlangıçta Yahudiler'in de kendisine inanacağı umudu içerisindeyken, gelişen süreç içerisinde, bunun olanaksızlığını kavraması; yani Yahudiler'i kendine bağlama stratejisinden zorunlu olarak vazgeçmesidir. İkincisi, farklı dinlerden insanların yaşadığı Medine'de, Müslüman insanları, biçimsel olarak ayırıcı araçlara gereksinim duymasıdır. Üçüncüsü, Mekke'den işkenceler nedeniyle göç eden Hz. Muhammed'in ve yandaşlarının Mekke'ye olan özlemleri ve orayı fethetmek için dinsel bir gerekçeye gereksinim duymalarıdır. Dördüncüsü ise, Hz. Ömer gibi ileri gelen kimselerin telkinleridir. Bu değişim Yahudiler'i çok kızdırmış; Hz. Muhammed'i ve Tanrısını, sık sık fikir değiştirmekle suçlamalarına neden olmuştur (79).

Hoşgörünün askıya alınması

İslam peygamberi, Mekke döneminin başlangıcında ve Medine döneminin ilk yıllarında, siyasal ve askeri güçten yoksundur. Bu nedenle söz konusu dönemlerde, *Kuran*, onu ve yandaşlarını sabra ve farklı inançlara hoşgörüye çağırır. "Senin dinin sana, benimki de bana" (80); "dinde zorlama yoktur" (81); "isteyen inanır, istemeyen inanmaz" (82) ayetleri bu dönemin temel stratejisini imler. Gelenekçi İslam bilginlerine göre, Hz. Muhammed, Medine İslam Devleti'ni kurup, askeri gücü ele geçirdikten sonra, anılan ayetler, "Tanrıya ortak koşanları nerede bulursanız öldürün" (83) ayetiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Söz konusu ayetler, *Kuran*'da bulunmalarına rağmen, onlarla amel edilmez; yani onlar yürürlükten kaldırılmışlardır. Bu nedenle kılıç ayetinden sonra, müşrikler inanıncaya kadar onlarla savaşılmış; Yahudiler Medine'den sürülmüş; Mekke fethedilince, oradakilere ya Müslüman olma ya da öldürülme seçeneği sunulmuş; Kâbe'deki putlar kırılmış; hoşgörüyü savunan ayetlerin hükmünün olmadığı inancıyla Hz. Ebû Bekir, dinden dönenler ve zekat vermek istemeyenlerle savaşmıştır.

Tevrat ve İncil'in yürürlükten kaldırılması

Kuran, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilk yıllarında, Ehli Kitabı, yani Yahudi ve Hıristiyanları, onun peygamberliğinin ve söylediklerinin Tanrısallığının bir kanıtı olarak sunar (84). Hatta onları, kitap sahibi olmakla över. Ancak Ehli Kitabın, Hz. Muhammed'e muhalefeti artınca, onların kitaplarını tahrif ettikleri ileri sürülür. Bu nedenle de, "*İncil* sahipleri *İncil*'e, Yahudiler de *Tevrat*'a göre hükmetmeli" (85) türünden yargılar içeren kimi ayetler yürürlükten kaldırılır. Bu yüzden Hz. Muhammed'e, "Hz. Musa yaşasaydı, bana uymak zorunda kalırdı" anlamında sözler iliştirilir. Kuşkusuz bu geçmiş kitapların, yürürlükten kaldırılması olgusu, peygamberin, İran, Bizans vb. hükümdarlarına İslam'a girmeleri için mektup göndermesi olgusuyla birlikte ele alındığında, siyasal-dinsel eylemini evrenselleştirme çabası olarak nitelenebilir. Çünkü eylemi başlangıçta oldukça yerel ve millidir ve Arap kavimlerini bir Tanrı inancı ekseninde birleştirmeye dönüktür. Bunu başarınca eylemini evrenselleştirmeye yönelmiş görünmektedir. Nitekim o, başlangıçta, "Arap yarımadasında tek bir müşrik kalmayıncaya kadar savaşmakla emrolundum" derken, hayatının sonlarına doğru Suriye'yi fethetmek için Usâme komutasında bir ordu hazırlamayı ihmal etmemiştir.

Protokol kurallarındaki değişim

Kuran, Medine döneminde, Hz. Muhammed yönetici konuma geçince, onunla sıradan bir insanla konuşur gibi konuşmayı, onun yanında sesi yükseltmeyi yasaklar ve Mekke döneminde olmayan yeni sınırlamalar getirir. Bu protokol kuralları içerisine "peygamberle gizli bir şey konuşulacağı zaman, konuşma öncesinde sadaka verme kuralı da konmuş" (86); fakat bu kuralın ihlal edilmesi ve peygamberle kurulan ilişkileri çok sınırlaması sonucu, hüküm geçersiz kılınmıştır. Hükmü geçersiz kılan ayet, Mücadele Suresi'nin 13. ayetidir; hükmün geçersiz kılınma nedeni olarak unutma, ihmal ve inananlara ağır gelme gösterilir.

Siyer-i Nebi'den bir minyatür.

Miras hükümlerinde değişim

Kimi bilginlerce, peygamberin sözlerinin (hadisler) de, *Kuran*'ın yargılarını yürürlükten kaldırabileceği ileri sürülmüştür. Bunun en ilginç örneği, "birinize ölüm geldiğinde, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek bir borçtur" (87) ayetinin, "dikkat edin varise vasiyet yoktur" hadisiyle yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu vasiyetin iptalinin bir diğer nedeni de, *Kuran*'ın vasiyetle ilgili uygulamaya dönük tartışmalara ve yapılan haksızlıklara son vermek için, mirasa ilişkin hisseleri, payları ile birlikte ortaya koymasıdır. Bu tür yürürlükten kaldırma, kimi klasik İslam bilginlerince, *Kuran* ayetiyle peygamberin sözü arasında herhangi bir ayrım yapılmadığını düşündürmektedir.

Farklı Kuran'lar

Klasik *Kuran* yorumbilimcileri, yukarıda sunduğumuz nâsih ve mensûh örneklerini vermekle yetinmeyip, onu sistematik bir biçimde ele almışlar ve bölümlere ayırmışlardır. Bu bölümlemeler ilginç veriler içermektedir (88). Bu nedenle onlara değinmeden geçmek doğru olmaz.

a) Hükmü ve okunuşu yürürlükten kaldırılan ayetler: Bu türden ayetlerin metni de hükmü de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu türe örnek olarak, Hz. Aişe'nin sahih hadis kitaplarına geçen şu sözü örnek verilir:

"Evliliği haram kılan on emzirme, beş emzirme ile (süt kardeşliğinin doğması için on emzirmenin gerekliliğini savunan ayet, beş emzirmenin yeterli olduğunu savunan ayet ile) yürürlükten kaldırılmıştır (neshedilmiştir)" (89).

Aişe'ye ilişkilendirilen bu söz, peygamber vefat ettikten sonra toplanan *Kuran*'a kimi ayetlerin alınmadığını ima etmektedir; çünkü anılan ifadelerin hiçbirisi bugün elimizde olan *Kuran*'da bulunmamaktadır. Buna benzer bir başka rivayet daha vardır; rivayete göre yine Aişe şöyle demiştir: "Biz, Bakara Suresi kadar uzun bir sure okurduk, bu sure bize unutturuldu" (90).

Bu türden rivayetleri değerlendiren Şiiler'in bir kısmı, kimi ayetlerin *Kuran*'a alınmadığını ileri sürmüşlerdir. Nitekim elimizdeki *Kuran*'da bulunmayan sureler ve ayetler içeren bir *Kuran*, Hindistan'da Bankipore Kütüphanesi'nde bulunmaktadır; İngilizce'ye de çevrilmiştir. Ayrıca tarihte, farklı okunuşları bulunan *Kuran*'ların var olduğu bilinmektedir ve bu olgu, kıraat farklılığı olarak ifade edilir. Yine Abdullah İbn Mesud tarafından Fatiha, Felak ve Nas Sureleri'nin, ayet olmadığı, peygamberin duaları olduğu gerekçesiyle kendisinin oluşturduğu *Kuran*'a dahil edilmediği bilinmektedir.

b) Hükmü kaldırılmış olmakla birlikte *Kuran*'da yer alan ayetler: Bu tür ayetlerin hükmü yürürlükten kaldırılmış olmakla birlikte, ayetlerin kendileri *Kuran*'da yer almaktadır. Bu türe örnek olarak, yukarıda kılıç ayetiyle yürürlükten kaldırıldığı söylenen din ve vicdan özgürlüğünü savunan ayetler, vasiyeti şart koşan ayet vb. verilmektedir.

c) Okunuşu yürürlükten kaldırılmış, ama hükmü devam eden ayetler: Klasik *Kuran* yorumbilimcilerine göre kimi ayetler, *Kuran*'a alınmamış, ancak onların hükümleri yürürlükte devam etmiştir. Bu türün tipik örneği olarak recm (zina edeni taşlayarak öldürme) ayeti verilir. Rivayete göre, recmden söz eden bir ayet olmasına karşın, *Kuran*'a yazılmamıştır. Nitekim Hz. Ömer'e şöyle bir olay ilişkilendirilir: Hz. Ömer, "zina eden erkek ve kadını Tanrıdan ibret verici bir ceza olarak taşlayarak öldürünüz (recm ediniz)" sözünün ayet olduğunu iddia etmiş ve *Kuran* toplanırken onu yazdırmak istemiştir. Sözün ayet olduğunu belgeleyen iki şahit bulamadığı için *Kuran*'a yazılmamıştır. Ancak çoğu klasik *Kuran* yorumbilimcisi, söz konusu sözü, *Kuran* ayeti olarak algılamış;

metni *Kuran*'dan kaldırılmış ama hükmü süren bir ayet olarak değerlendirmiştir.

Nasih ve mensuh olgusu ne türden sonuçlara yol açabilir?

Nasih ve mensuh olgusunun dinsel düşünce açısından kimi sorunlar doğurması, bazı düşünürleri, bu olguyu yadsımaya itmiştir. Ancak bu olgu, *Kuran*'da ifade edildiği için olsa gerek, onu reddedenler eldeki parmak sayısını geçmez. Ebû Müslim el-İsfahânî, nâsih ve mensûhu ilk yadsıyan kişidir ve Mu'tezile ekolüne mensuptur. Modern dönemde ise, Mısırlı Tevfik es-Sıddıkî ve Türkiye'de Süleyman Ateş, İsfehânî'yi takip etmişlerdir. Bu karşı çıkışlar, duygusal ve teolojik endişelere dayanmaktadır; ancak Sünni bilginlerin hemen hepsi nâsih ve mensûhu kabul etmişlerdir. Zaten konuyla ilgili yadsınamayacak kadar çok örnek vardır.

Acaba nâsih ve mensûh olgusu, İslam dinsel bildirileri açısından ne türden sonuçlara yol açabilir? Kanımızca söz konusu olgunun sonuçları üzerinde durmak, İslami bildiriler karşısındaki algımızı netleştirmek için hayati öneme sahiptir. Bu sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

Birincisi, nâsih ve mensûh olgusu, İslam dinsel bildirilerinin Hz. Muhammed'in niyetleri ve stratejileri doğrultusunda biçimlendiğini; niyetler ve stratejiler değiştikçe, bir önceki stratejiye ilişkin bildirilerin yürürlükten kaldırılarak, yenileriyle değiştirildiğini düşündürmektedir.

İkincisi, nâsih ve mensûha ilişkin aktarılan öğreniler, eğer doğruysalar, elimizde bulunan *Kuran*'a alınmamış kimi ayetlerin bulunduğunu ima etmektedir. Aişe'nin sözlerini, Hz. Ömer'in recm ayetine ilişkin beyanlarını başka türlü değerlendirmek olanaksızdır. Kaldı ki, *Kuran*'daki "biz bir şeyi unutturduğumuzda..." (91) ya da "sana *Kuran*'ı okuyacağız artık unutmayacaksın" (92) gibi ifadeler, kimi ayetlerin peygamber tarafından unutulduğunu ve *Kuran*'a

Nâsih ve mensûh olgusu, İslam bildirilerinin biçimlenmesinde, Hz. Muhammed'in değişken niyetlerine ve toplumsal stratejilerine ek olarak, bireysel istemleri, arzuları, kendine yapılan telkinler, uygulamada karşılaşılan aksaklıklar vb.'nin de etkili olduğunu düşündürmektedir.

konulmadığını düşündürmektedir. Burada hadis literatüründe, Kudsî Hadis (Tanrıya iliştirilen ama *Kuran* ayeti olarak görülmeyen sözler) diye nitelenen kimi hadislerin "hükmü baki, metni mensûh" ya da 'hem metni hem de hükmü mensûh' ayetler kategorisinde değerlendirildiğini kaydetmeliyiz. Örneğin, "Ademoğluna iki vadi dolusu altın versek, onun gözü doymaz, üçüncüsünü ister; onun gözünü ancak toprak doyurur" sözü mensûh ayetlerden sayılmıştır. Kanımızca, Kudsî diye nitelenen hadisler, *Kuran* toplanırken unutulmuş ya da kriterlere uymadığı için *Kuran*'a alınmamış; ama ayet olduğu kuşkusu taşınan sözler olmalıdır (93). Bunlardan kimilerinin mensûh ayetler olarak değerlendirilmeleri böylesi bir düşünceyi haklılaştırmaktadır.

Üçüncüsü, nâsih ve mensûh olgusu, İslam bildirilerinin biçimlenmesinde, Hz. Muhammed'in değişken niyetlerine ve toplumsal stratejilerine ek olarak, bireysel istemleri, arzuları, kendine yapılan telkinler, uygulamada karşılaşılan aksaklıklar vb.'nin de etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu sonuçlar bizi, "biz *Kuran*'ı senin dilinle kolaylaştırdık" (94) ayetiyle "bu şereflı bir elçinin sözüdür" (95) ayeti ışığında düşünüldüğünde, İslam dinsel bildirilerinin önemli ölçüde, Hz. Muhammed'in yaşadığı toplumsal koşullarda nesnelleştiği düşüncesini iletmektedir. İnançsal bir çerçeveden, İslam dinsel bildirilerinin özünü Tanrıya iliştirsek ve gelenekçiler gibi Hz. Muhammed'in Tanrının kontrolünde olduğunu savlasak bile, onlardaki insansal öğeleri, onu sunan peygamberin siyasal-dinsel ve toplumsal hedeflerinin ondaki etkisini yadsıyamayız. Eğer bunları yadsırsak, bildirilerin belli koşullara göre, belli olaylara bağlı olarak ortaya konması (sebeb-i nüzûl), koşullar değişince kimi bildirilerin hükümlerinin başka bildirilerle yürürlükten kaldırılmasını, anlamlı bir zemine oturtamayız. Hangi inançlı insan, Tanrının zaman ve mekân içinde gerçekleşen olaylara göre düşündüğünü, olayların akışına göre ya da uygulamadaki aksaklıklar uyarınca strateji değiştirdiğini kabul edebilir? Bu durumda, İslam dinsel bildirilerini Tanrıya iliştirmenin onu salık kılmadığının altını çizmeliyiz.

DİPNOTLAR

71) Bkz. Celâl ed-Din es-Suyutî, age, s.129, vd..
72) Bkz. Celâleddin es-Suyutî, age, s.129 vd..
73) Nahl Suresi, 101.
74) Bakara Suresi, 106.
75) Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, cilt: IV, çevirenler: Zâkir Kâdirî Ugan ve Ahmet Temir, MEB Yay.: 2809, İstanbul 1992, s.151, vd.
76) Bkz. Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, cilt: IV, s.151, vd.
77) Hacc Suresi, 52-54.
78) Bakara Suresi, 143, vb.
79) Kible ile ilgili nesh için bkz. Celâleddin es-Suyutî, age, s.132.
80) Kafirûn Suresi, 4.
81) Bakara Suresi, 256.
82) Kehf Suresi, 29.
83) Tevbe Suresi, 5.
84) Bkz. Yûnus Suresi, 94.
85) Bkz. Maide Suresi, 43, 47, 66, vb.
86) Mücadele Suresi, 12.
87) Bakara Suresi (II), 180.
88) Celâleddin es-Suyutî, age, s.133 vd.; İsmail Cerrahoğlu, age, s.126 vd.
89) Bkz. Hasan Aydın, "İslam Dinsel Bildirileri ve Hz. Muhammed'in Strateji Değişikliği: Nâsih ve Mensûh", Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı: 94, İstanbul 2002, s.82.
90) Bkz. Hasan Aydın, "İslam Dinsel Bildirileri ve Hz. Muhammed'in Strateji Değişikliği: Nâsih ve Mensûh", s.82.
91) Bakara Suresi (II), 106.
92) A'la Suresi, 6.
93) Bu düşünceyi bana Mehmet Dağ esinlemiştir.
94) Meryem Suresi, 97.
95) Tekvîr Suresi, 19.

SİMGESELLİK VE SINIRLILIK: İSLAM DİNSEL BİLDİRİLERİNİN DİLİ

Bilindiği gibi, bilginin önemli boyutlarından bir tanesi de, onun taşıyıcısı konumunda olan dildir. Her ne kadar, dinsel bildiriler, Tanrısal zihinde ya da Tanrısal katta, dilsel bir kalıp içerisinde ifade edilmeden önce, onu anlaşılamaz kılmak pahasına, saltıklığından söz etmek mümkün gibi görülse de, Tanrının bu bilgisini, vahiy ve ilham aracılığıyla belli bir toplumda peygamber olarak seçtiği kimseye, onun ve seslendiği toplumun diliyle ilettiği olgusu göz önüne alınırsa, söz konusu bilgi belli bir dilsel kalıba girdiği için saltıklık özelliğini yitireceği ortadadır. Çünkü herhangi bir bilgiyi dilsel bir kalıp içerisinde ifade etmek, onu sınırlamak, kayıtlamak ve çerçevesini belirlemek anlamına gelir. Öte yandan, dil, nesnel dünyayı simgesel bir dizgiye dönüştürmektedir. Bu simgelerin ise, nesnel dünyayla bire bir örtüştüğünü söylemek oldukça zordur. Dolayısıyla, dilsel bir bağlama oturtulan ve iletilen bir olgu haline dönüştürülen bir bildiriyi ve o bildirinin taşıdığı bilgiyi, öncesiz ve sonrasız, dolayısıyla saltık olarak değerlendirmek olası değildir. Dinsel bildirilerin belli bir toplumda, belli bir zaman diliminde ortaya çıkmaları ve belli bir aşamadaki dili iletişim aracı olarak kullanmaları, onları halledilmesi pek de kolay olmayan iki sorunla daha karşı karşıya bırakmaktadır. Bunlardan ilki kültürellik, ikincisi ise sınırlılık ve simgeselliktir.

Hz. Muhammed'in ölümü (*Siyer-i Nebi*).

Kültürellik

Sosyal kurumlardan birisi olan dil ve dilsel yapıda yer alan sözcük ya da kavramlar, ortaya çıktığı toplumun kültürünün en temel aktarım araçlarından birisi olarak karşımızda durmaktadır (96). Bu nedenle, dilsel yapıda yer alan kavramların içeriklerinde, onu iletişim aracı olarak kullanan toplumların, gerek birey gerek toplum gerekse evren tasarımlarının, yaşam ve üretim biçimlerinin ve hatta yaşadıkları coğrafyanın yadsınamayacak bir rolünün olacağı açıktır (97). Toplumsal gelişime koşut olarak, hem kavramların içeriklerinde hem de anlatım olanaklarında sürekli gelişken bir görünüm arz eden dilin, dinsel bildirilerde olduğu gibi, belli bir zaman diliminde ve belli bir toplumsal aşamada kullanımı, dinsel bildirilere söz konusu toplumun birey, toplum, evren tasarımlarının ve yaşam felsefelerinin de yansımasını beraberinde getirir (98). Bu durum, doğal olarak onları, kültürellik olgusuyla yüz yüze getirir. Konu bu açıdan ele alındığında, dinsel bildirilerde yer alan öğrenilerin kaynağı, bütünüyle Tanrı ve Tanrısal bilgi gösterilse de, içinde ortaya çıktığı toplumdan ve o toplumun kültüründen izler taşıması yadsınamaz (99). Genelde Islam dünyasında pek ele alınmayan bu olgunun farkında olduğu anlaşılan W. M. Watt, *Kuran*'da yer alan kozmolojiye ilişkin ayetlerin kültürelliğine vurgu yaparak, şu açıklamaları yapmaktadır:

"Her dini metin gibi, *Kuran* da ilk muhataplarına kendi dilleri, kendi gelenekleri ve onların genel dünya görüşleriyle seslenir. Eğer *Kuran*, tesadüfen bile olsa, yeryüzünün güneş etrafında döndüğünü söylemiş olsaydı, bu, o zamanki Araplar için inanılmaz bir şey olacaktı ve düşmanlarına *Kuran*'ı reddetmek için ekstra gerçekler sunacaktı. Bunun yerine, oldukça açık ifadelerle, Tanrının yaydıkça yaydığı bir yeryüzünden bahsedilir. Bunu ifade etmek için birkaç farklı Arapça terim kullanılmaktadır; ancak bunların hepsi, kuşkusuz yeryüzünün düz olduğuna dair özel bir vurgu taşımamasına rağmen, ilk işitenler tarafından, yeryüzünün düz olduğu şeklinde, kendi inançlarına uygun olarak yorumlandı. Çünkü hiç kimse (kültürel koşullanmışlık nedeniyle) yeryüzünün başka türlü olacağını düşünemiyordu bile. Gökyüzü, yeryüzünün üzerinde bir çatı olarak, düşünülmektedir. Kimi zaman da, büyük bir olasılıkla, gökyüzünün taşlardan bina edildiği söylenmektedir; ancak dağlardan, çadır direği olarak söz edilen bir ayet var ki, bu da muhtemelen göğün bedevi çadırı olarak düşünüldüğünü çağrıştırmaktadır. Tabi bunların yanında (kökeni Sümerliler'e değin uzanan) yedi göğe, işaret eden ayetler de vardır" (100).

Konuyu daha anlaşılır kılmak için kozmolojiye ilişkin kimi ayetleri yorumsuz bir biçimde, olduğu gibi sunmakta yarar vardır.

"Sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü mü? Onu (Tanrı) bina etti. Onun çatısını yükseltti ve onu düzenledi. Gecesini kararttı ve gündüzünü açığa çıkardı. Ardından yeri yaydıkça yaydı. Ondan suyunu ve otlağını çıkardı. Dağları da, sağlam bir biçimde oturttu. Size ve hayvanlarınıza bir rızık olsun diye" (101). "Develerin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl döşendiğine bir bakmazlar mı?" (102) "Göğü biz yaptık kendi ellerimizle ve biziz onu genişletmekte olan. Yeri de biz döşedik. Ne güzel döşeyiciyiz" (103). "Odur, sizin için, yeri döşek yapan ve sizin için, yollar açan" (104). "Yeri yayan, üzerinde sabit dağlar ve ırmaklar var eden, orada bütün meyvelerden çift çift yaratan ve geceyi gündüze bürüyen odur..." (105).

Ayetlerden de anlaşılacağı gibi, burada kozmolojiye ilişkin olarak sunulan bilgilerin *Kuran*'ın seslendiği dönemlerdeki Araplar'ın genel evren tasarımlarına kimi atıflarda bulunduğu ortadadır. Fakat tüm bunlara rağmen, bu türden ayetlerin vermek istedikleri temel mesajların, hem Tanrının kudretine dikkat çekerek, hem de evrende var olan her şeyin, Tanrı tarafından insanın ihtiyaçlarına uygun bir biçimde yaratıldığı belirtilerek, seslenilen insanları gerek zihinsel gerekse psikolojik açıdan etkileyip, dinsel bildirilere inanmaya ve Tanrıya şükretmeye sevk etmek olduğu da açıktır. Bu, İslam dinsel bildirilerinin erekselci tavrıdır ve evrene yönelik her atıftan sonra kendini açığa vurur. Nitekim bu olguyu, bu türden ayetlerin sonunda "hiç düşünmüyor musunuz" (106) "bunlarda öğüt alan bir topluluk için ibretler vardır" (107) ya da "umulur ki, artık şükredersiniz" (108) gibi ifadelerin kullanılmasından çıkarsamak olasıdır. Çünkü bu deyişler, her şeyin nedeninin Tanrı olarak algılandığı bir düşünsel çerçeveyi (paradigma) imler ve gözlemlenen her olgudan, insanı, Tanrıya götürmeyi erekler.

Sınırlılık ve simgesellik

Bilindiği gibi genel olarak dinler, ortaya koydukları iki evren tasarımına koşut bir biçimde, hem görülen hem de görülmeyen evren hakkında kimi öğreniler sunmaktadırlar. Özellikle görülmeyen evren konusunda sunulan öğrenilerin, görülen evrene bağlı olarak oluşturulan dilsel kalıplarla ve hatta, daha çok anlamsal olarak deneysel bir temele dayanan sözcük ve kavramlarla betimlenmeye çalışılması, bir yandan dinlerin yapmış oldukları bu ikili ayrımı belirsizleştirirken, diğer yandan da, görülmez evren hakkındaki varlık ve olaylara ilişkin olarak yapılan açıklamaların, ya

insan biçimci (teşbihi) ya da bilinemezci (agnostik) bir anlayışa doğru kaymasına neden teşkil etmektedir. Bunun en yalın örneklerini, cennet ve cehennem betimleriyle, Tanrıya ilişkin ifadelerde görmek olasıdır. Şimdi söz konusu bu olguyu daha açık seçik bir hale getirmek için, *Kuran*'ın Tanrıyı betimlemek ve Tanrının doğası hakkında bilgi vermek amacıyla sunduğu ve temelde üç grup altında toplayabileceğimiz bildirilere bir göz atalım.

a) Tanrıyı "insan-biçimci" niteliklerle betimlemeye çalışan bildiriler: "Onda bulunan her şey yok olacaktır. Yalnızca yücelik ve ikram sahibi Rabbinin 'yüzü' kalacaktır" (109). "Her şey yok olacaktır, sadece Rabbinin 'yüzü' kalacaktır" (110). "Bizim 'gözlerimizin önünde' vahyimizle gemiyi yap" (111). "O gemi inkâr edilen kişiye bir mükâfat olarak 'gözlerimizin önünde' akıp gidiyordu" (112). "Yahudiler, Tanrının 'eli' bağlıdır dediler... Hayır, Tanrının 'iki eli'de açıktır" (113). "(Tanrı) dedi ki: Seni 'iki elimle' yarattığıma secde etmekten alıkoyan nedir?" (114) "Sağlam 'güç' (kuvvet) sahibi olandır" (115). "Büyük 'tahtın' (arş) sahibidir" (116). "O'nun 'tahtı' (kürsüyyühü) yer ve gökleri kaplamıştır" (117). "Rahman 'tahtının' (arş) üzerine oturdu" (118). "Rabbin ile melekler sıra sıra gelirler" (119). "Onu (Kuran) 'bilgisiyle' indirdi" (120). "Ben sizinle beraberim sizi duyuyor ve görüyorum." (121) "Tanrı, duyan ve görendir." (122)

b) Tanrıyı simgesel bir dil ve simgesel niteliklerle betimlemeye çalışan bildiriler: "Tanrı, göklerin ve yerin nûru'dur. O'nun nûrunun örneği, içinde çerağ bulunan bir kandil yuvası gibidir. Çerağ, bir cam içindedir. Cam, sanki inci gibi bir yıldızdır. O, doğuya da batıya da ait olmayan mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Onun yağı neredeyse kendisine ateş dokunmasa bile ışık verir. (Tanrı), nûr üstüne nûrdur. Tanrı, dilediğini nûruna iletir. Tanrı, insanlar için örnekler vermektedir. Tanrı, her şeyi bilendir" (123). "O (Tanrı) 'başlangıçtır', 'sondur', 'görünendir', 'görülmeyendir'" (124).

c) Tanrıyı olumsuz niteliklerle betimlemeye çalışan bildiriler: "De ki: Tanrı... doğmamış ve doğurulmamıştır. 'O'nun dengi hiçbir şey yoktur'" (125). "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (126).

Klasik dönem İslam din felsefecileri ve modern İslam düşünürleri arasında, önemli tartışmalara neden olan söz konusu ayetlerin, Müşebbihe ve Mücessime (127) fırkalarının yaptığı gibi "insan-biçimci" nitelikler ön plana çıkartılarak kabul edilmeleri, ayetlere anlamsal olarak belli bir içerik katmakla birlikte, benimsenmesi oldukça güç bir Tanrı anlayışına yol açacağı ortadadır. Ne var ki, Mutezilî din felsefecilerinin öncülüğünü üstlendiği ve daha sonraları Ehli sünnet din felsefecilerinin ve modern İslam

düşünürlerinin benimsediği te'vilci (çevirti) bir anlayışla konuya yaklaşıp "insan-biçimci" nitelikleri yorumlamanın (128) da konuyu tam anlamıyla halletmeyeceği ve hatta söz konusu insan biçimci bildirileri anlamsal içerikten yoksun bırakarak, görülmez evren hakkında bilgi verdiği söylenen öğretilerin bilgisel içeriklerini reddetmek anlamına geleceği ve sonuç olarak "bilinemezci" bir öğretiyi benimsemeye ileteceği açıktır. Hiç kuşkusuz, Tanrının eli vardır; fakat onun elinin nasıllığını bilemeyiz, demek (129), bir çözüm olmadığı gibi, Tanrının elini, kudret olarak yorumlamak da (130) bir çözüm değildir; çünkü bu durumda da, insan-biçimcilikten kurtulunamamaktadır.

Öte yandan, yorumcu ve te'vilci bir anlayışın dayandığı temel iyi bir biçimde irdelendiğinde, Tanrısallığı düşünülen bildirilerin eksik ve sınırlı bulunarak, tamamlanmak istendiği sonucuna iletebilir. Birileri her zaman şu savı ileri sürebilir: Tanrı, "iki elimle yarattığıma seni secde etmekten alıkoyan nedir", yerine "kudretimle yarattığıma seni secde etmekten alıkoyan nedir", diyemez miydi? Veya Ebû el-Hasan el Eş'ari'nin de kaydettiği gibi, "iki el" deyimini "kudret" anlamına almak, Arap dilinin kullanım gelenekleri açısından ne ölçüde geçerlidir? Ayrıca, Tanrıya iki el, göz, yüz, taht, oturma, gelme, gitme vb. iliştiren bildirileri saltık saymak ve bunların Tanrı hakkında sonul hakikatleri içerdiğini söylemek ne ölçüde doğrudur?

Bu türden deyişleri, İbn Rüşd gibi, *Kuran*'ın seslendiği dönemdeki Arap toplumundaki insanların kültürel ve zihinsel konumlarıyla ilintilendirmek ve dinsel bildirilerin sınırlılığının ve simgeselliğinin, onun insansal öğeler taşımasından kaynaklandığını söylemek daha doğru değil midir? Böylesi bir yaklaşım, *Kuran*'ın oluşmasındaki olgu-kültür diyalektiğine dikkat çekmesi açısından da oldukça anlamlı işlevler görebilir.

Sonuç

Nüzûl sebebi, Mekki-Medeni, nâsih-mensûh olguları ve İslam dinsel bildirilerinin dili konusunda ortaya koyduğumuz veriler ve çözümlemeler, klasik dönem İslam din felsefecilerinin ve modern İslam düşünürlerinin, dışsallaşmamış haldeki Tanrısal bilginin nesne ve olaylara önceliği bulunduğu iddialarının aksine, Tanrısal bilginin dışsallaşmış biçimi olarak gördükleri İslam dinsel bildirilerinin, genel içerik ve kapsamının, ortaya çıkışında etkin olan tarihsel ve yerel nedenler tarafından belirlendiğini ve yine dilsel kalıba girince iletilen bir olgu haline dönüştürülen bildirilerin sınırlandığını göstermektedir. "Muvafakât-ı Ömer" olgusuyla birlikte, Hz. Muhammed'in, toplumsal statüsünün değişimine koşut olarak, Mekke ve Medine dönemlerinde ortaya konan bildirilerin gerek dilsel biçem (üslup), gerekse konu yönünden farklılaştığı, nâsih ve mensûhta olduğu gibi, niyet ve strateji değişince kimi yargıların değiştirildiği olguları göz önüne alınırsa, ortaya konuluş nedenlerinin ve niyetlerin, bildirilerin içeriğinin yanında, dilsel biçem gibi biçimsel yönünü de etkilediği ileri sürülebilir. Hiç kuşkusuz ortaya koyduğumuz bu verilere bağlı olarak, tarihsel ve yerel nedenlere ilintili olan bildirilerin daha çok ahlaksal ve siyasal yönünün ağır bastığı ve açımlanmamış ya da dışsallaşmamış haldeki Tanrısal bilginin saltıklığından söz eden İslam din felsefecilerinin ve modern İslam düşünürlerinin, aynı olguyu açımlanmış ya da dışsallaşmış haldeki dinsel bildirilere kaydırmalarının pek de tutarlı olmadığı sonucuna ulaşmak en makul çözüm olsa gerektir. Zira, tarihsel ve yerel koşullara bağlı olduğu için, tarihsellik ve yerellik özelliğini kaçınılmaz olarak bünyesinde barındıran bir bilginin saltıklığından, genel geçerliğinden ve değişmezliğinden söz edilemeyeceği açıktır. Çünkü saltıklık iddiası, niyetsellik, koşulluluk, görecelik, simgesellik ve sınırlılık gibi beşeri olan olguların reddiyle birlikte, belli bir yer ve zamana bağlılık gibi ilintilerin de reddini gerektirir.

DİPNOTLAR

96) Bkz. Bedia Akarsu, Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.79, vd..
97) Bkz. Bedia Akarsu, age, s.42.
98) Bu konuda bkz. W. Montgomery Watt, İslam and Christianity Today (a contribution to dialogue), Routledge and Kegan Paul, London 1983, s.61, vd.
99) Bkz. W. Montgomery Watt, İslam and Christianity Today, s.61, vd.
100) Bkz. W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s.17-18. W. M. Watt'ın da ifade ettiği gibi ilk dönemlerde, Kuran'ın kozmolojiye ilişkin olarak sunduğu ayetlerden, dünyanın biçimine ilişkin olanlar, dünyanın düz olduğu şeklinde yorumlanmış, aynı zamanda Tanrının dünyayı düz olarak yaratması Tanrısal bir hikmet olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Taberî, bu konuda şöyle diyor: "Tanrının yeryüzünü düz olarak, gökleri de muhafazalı bir tavan şeklinde yaratması, insanların geniş yollarda yürüyerek kolaylıkla seyir ve seferlerde bulunmalarını sağlamak içindir, Tanrı bunu kitabında açıklar" (Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, cilt I, s.3).
101) Nâziât Suresi, 27-33.
102) Gaşiye Suresi, 17-20.
103) Zâriyât Suresi, 47-48.
104) Tâhâ Suresi, 53.
105) Ra'd Suresi, 3.
106) Örneğin bkz. Nahl Suresi, 17.
107) Örneğin bkz. Nahl Suresi, 11.
108) Örneğin bkz. Nahl Suresi, 14.
109) Rahmân Suresi, 26-27.
110) Kasâs Suresi, 88.
111) Hûd Suresi, 37
112) Kamer Suresi, 14.
113) Mâ'ide Suresi, 64. Ayetin, Yahudiler'den, Nebbâş bin Kays ve Benû Kaynuka Yahudiler'inden Finhas'ın Muhammed'e, senin Rabbin cimridir, bize ihsanda bulunmuyor, demesi üzerine ortaya konmuştur. Bkz.Abdulfettah el-Kâdî, age.,s.168.
114) Sâd Suresi, 75.
115) Zâriyât Suresi, 58.
116) Tevbe Suresi, 126.
117) Bakara Suresi, 256.
118) Tâhâ Suresi, 5.
119) Fecr Suresi, 22.
120) Nisâ Suresi, 166.
121) Tâhâ Suresi, 46.
122) Nisâ Suresi, 134.
123) Nûr Suresi, 35. Tanrı, nûr üstüne nûrdur ayeti, hem İslam mistiklerince hem de İslam filozoflarınca Yeni-Platonculuğun ışık öğretisini Kuran yorumlarına taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Hatta Gazzâlî, Mişkât el-Envâr adı altında, bu konuya ilişkin, bir yapıt da kaleme almıştır.
124) Hadîd Suresi, 3.
125) İhlas Suresi, 1-4.
126) Şûra Suresi, 12.
127) Tanrıyı insana benzeten söz konusu fırkalar için bkz. Neşet Çağatay ve İbrahim Agah Çubukçu, İslam Mezhepler Tarihi, AÜİF Yay., Ankara 1985, s.150, vd.
128) Bkz. Bağdâdî, Usûl., s.74; Gazzâlî, İtikadda Orta Yol (al-İktisâd fî'l-i'tikâd), çev.: Kemal Işık, AÜİF Yay., XC, Ankara 1973 , s.38, vd.
129) Bkz. Ebû el-Hasan el-Eş'arî, el-İbâne fî Usûl ed-Diyâne, tahkik: Muhammed el-Huzar el-Huseyn, Dâr el-Kûdrî, Beyrut 1991, s.25.
130) Bkz. Ebû el-Hasan el-Eş'arî, age, s.62.

Muazzez İlmiye Çığ ile söyleşi

Sumer'den Tevrat'a, Tevrat'dan Kuran'a, söylencelerin peşinde...

"Kuran'ın, o günün yaşantısına göre yazılmış bir kitap olduğunu görüyoruz. Muhammed çok akıllı bir adam ve şair diyebiliriz onun için. Kişisel yaşantısıyla ya da toplumda yaşanan olaylarla ilgili sorunları şiirsel bir dille anlatıyor. Bu anlatılar da vahiy olarak kabul ediliyor. Ama gerçekte yaşanan olaylardır onlar. Ya da Sumer'den Tevrat'a geçen söylencelerdir, onlardan çıkarılan derslerdir..."

Söyleşi: Ruken Kızıler

Sumerliler günümüzden hemen hemen 6 bin yıl önce Mezopotamya'ya yerleşmiş büyük bir uygarlık. Yazıyı ilk kez kullanan Sumerliler, önceleri taşlar üzerine resim şeklinde yazmışlar, daha sonra Dicle ve Fırat Nehirleri'nin getirdiği kil üzerine yazılarını geçirmişler. Yumuşak kil üzerinde biçimi değişen Sumer yazısı, çizgileri çiviyi andırdığı için çiviyazısı şeklinde anılmaya başlanmış. Çiviyazılı on binlerce tablet, Mezopotamya'da, Anadolu'da ve Suriye'de yapılan kazılarla ortaya çıkarılmış. Bu yazılar okunmuş, çözülmüş, yorumlanmış... Büyük bir sabır ve titizlikle bu tabletlerin peşine düşmüş değerli Sumerologlarımızdan Muazzez İlmiye Çığ, 3 büyük dinin Sumer söylencelerindeki benzerliklerini ortaya çıkarmış. Bu çok önemli bulguları yıllardır her fırsatta yazan, anlatan yüzyılımızın Sumer Kraliçesi Muazzez İlmiye Çığ ile söyleştik. Muazzez Hanım, *Kuran*'ın önemli bilgi kaynaklarından biri olarak ortaya koyduğu Sumer söylencelerinden çarpıcı örnekleri paylaştı bizlerle. Sumerler'in kutsal kitaplardaki izlerini yeni kitap çalışmalarıyla sürmeye devam eden Muazzez İlmiye Çığ'a teşekkür ediyoruz.

Muazzez İlmiye Çığ

Kuran'ın bilgi kaynaklarını nelere dayandırıyorsunuz?

Ben *Kuran*'ın en önemli bilgi kaynağını *Tevrat* olarak görüyorum. Tabi *Kuran*'ın yazılışında siyasi ve sosyal bir amaç var bunu unutmamak gerek. *Tevrat*'daki birtakım olaylar, dönemin koşullarına uydurularak, bazen de hiç değiştirilmeden *Kuran*'a aktarılmış. *Tevrat*'ın yazılışında da öncelikle Sumerler'den yani Mezopotamya kültüründen etkiler görüyoruz. Çeşitli olayların yazılışından bu benzerlikleri yakalayabiliyoruz. Örneğin kainatın yaradılışı Sumer'de, *Tevrat*'da ve *Kuran*'da aşağı yukarı aynı. Evren büyük bir su ve içinden bir dağ çıkıyor ikiye ayrılıyor, yukarıda gökyüzü, aşağıda da yer oluyor.

İnsanın yaradılışı ise çamurdan. Bu *Tevrat*'da da, Sumer'de de, *Kuran*'da da geçiyor. *Kuran*'da insanın yaradılışının öyküsü iki farklı şekilde alınmış; bir lütfedenin buyurması ile ve bir de çamurdan yaradılış şeklinde. Sumer'de insanın yaradılışı Tanrıların görüntüsünde olmuştur deniyor; aşağı yukarı *Tevrat*'da da aynı şekilde geçiyor.

Kuran'da bu yok. Ama yine de hadislere baktığımızda Tanrının bir insan şeklinde tasavvur edildiği görülüyor. Bir hadiste okuduğum kadarıyla, Tanrı sözde 6 günde dünyayı yaratmış, 7. gün yatmış arka üstü ve ayak ayak üstüne atmış, dinlenmiş. *Kuran*'da da benzer ibareler var; Allah'ın iki eli, gözü deniyor...

Allah'ın cinsiyeti erkek...

Peki sizce Kuran'daki Allah'ın cinsiyeti nedir?

Allah'ın cinsiyeti erkek. Bu ataerkillikten kaynaklanıyor. Örneğin Sumer'in ilk dönemlerinde anaerkillik vardı. İlk zamanlar Tanrıçalar çok fazlaydı. Sonra yavaş yavaş onların yerine Tanrılar geçiyor. Sadece Aşk Tanrıçası İnanna'yı, bir türlü atamıyorlar kültürlerinden. Sumerler'in yanı sıra *Tevrat*'da ve *Kuran*'da da geçiyor İnanna'ya ait hikâyeler. Bugünlerde *Tevrat*'da İnanna'nın izini sürüyorum, yeni bir kitap çalışması için. *Tevrat*'da Hezekie 16 / 3 ile 43 Bölümü'nde geçen ilginç bir hikâyeye rastladım. Size de anlatayım:

Tevrat'da Yahve (Yehova), yani Tanrı diyor ki: "Seni ben kırda henüz göbeğin kesilmeden kanlar içinde atılmış olarak buldum. Seni aldım, yıkadım, seni güzelleştirdim, yetiştirdim, bilezikler taktım, ipekli elbiseler aldım. Üzerine eteğimi attım (Bu deyim İsrail dilinde cinsel ilişkide bulunmak demek). Seninle bir anlaşmaya girdim. Sonra senin güzelliğin diğer milletler arasında yayıldı. Sen Babiller'e kadar gittin fahişelik yaptın..."

Önce ben bu yazılanların ne demek olduğunu anlayamadım. Daha sonra düşününce, burada anlatılanlar Sumer'in Aşk Tanrıçası İnanna ya ait, dedim. Burada Bereket Tanrıçasını İsrailliler arasında atma çabası görülüyor. Bunun tefsirini bir de hahama sordum. O da sözüm ona Allah İsrail'i o halde bulup almış büyütmüş de, sonra o Allah'a kötülük yapmış, şeklinde tefsir etti. Ama biz İnanna'nın öyküsü olduğunu biliyoruz Sumer tabletlerinden. Bunu ilk kez size anlatıyorum.

Bu öykünün Kuran'da bir karşılığı var mı?

Hayır. Ama orada da Harut Marut melekleri ile ilgili Bakara Suresi'nin 102-103. ayetlerinde bahsediliyor İnanna'dan. İnceledim, Harut Marut meleklerinin hikâyesi de Sumer'in Aşk Tanrıçası İnanna'nın öyküsüne bağlanıyor. Melekler isyan ediyorlar bir gün Allah'a, neden insanları

Aşk Tanrıçası İnanna'nın öyküsü Sumerler'in yanı sıra *Tevrat* ve *Kuran*'da da geçiyor.

yarattı diye. "Onlar bir gün kötülük yapacak, neden yarattın insanları?" diyor melekler. Allah diyor ki: "Siz de yeryüzüne inerseniz, kötülük yaparsınız". "Biz yapmayız, seç gönder aramızdan birilerini" diyor melekler. Harut Marut'u gönderiyorlar. Onların karşısına çok güzel bir kız çıkıyor. Kız "Eğer tek Allah'ın olduğunu inkâr ederseniz, sizinle birlikte olurum" diyor. Melekler kabul etmiyorlar ve gidiyorlar. Ertesi gün aynı kız elinde bir çocukla karşılarına çıkıyor ve "Bu çocuğu öldürürseniz, sizinle birlikte olurum" diyor. "Hayır, öldüremeyiz" diyor melekler. Üçüncü kez elinde şarapla geliyor kız,

Öncelikle Sumer ve daha sonra Mısır, Kenan, Babil kaynaklarından beslenen *Tevrat*'ın sayfalarından bir çizim.

içmelerini istiyor, onlar da içiyorlar. Bir şart daha öne sürüyor kız; "Bana nasıl gökyüzüne çıktığınızı anlatacaksınız, ben de uçmak istiyorum; o zaman sizinle yatarım" diyor. Melekler de anlatıyorlar sırlarını ve kız göğe çıkıp yıldız oluyor. Kızın adı Zühre; Zühre yıldızı oluyor. Zühre'nin diğer karşılığı "Venüs". Venüs yıldızının simgesi Sumer'de İnanna. Aslında bu Harut Marut'un hikâyesi de İsrail kaynaklarından alınmış *Kuran*'a.

Kuran'ın bilgi kaynağı olarak gösterdiğiniz Tevrat'ı Sumer'e dayandırdınız. Sumer dışında hangi uygarlıklardan beslenmiş Tevrat?

Mısır, Kenan, Babil kaynaklarından çok beslenmiş.

"Muhammed'in yazdırdıkları bir tür şiirdir"

Kuran'daki ayetlerin, o dönemin Arap toplumunda yaşanan olaylarla, Muhammed'in günlük yaşamda karşılaştığı sorunlarla ilişkisi nedir sizce?

Kuran'ın, o günün yaşantısına göre yazılmış bir kitap olduğunu görüyoruz. Muhammed çok akıllı bir adam. Sonra, yazısız milletlerde şiir çok ilerlemiştir. Araplar'da şiir yaygındır. Sumer'de de eskiden kalma bir gelenek olarak şiir vardır. Muhammed'in yazdırdıkları bir tür şiirdir. Kişisel yaşantısıyla ilgili ya da toplumda yaşanan olaylarla ilgili sorunları şiirsel bir dille anlatıyor. Bu anlatılar da vahiy olarak kabul ediliyor. Ama gerçekte Muhammed'in, o günün şartlarında koymak istediği kurallardır onlar. Yaşanan olaylardır. Bir de anlattığım gibi çeşitli kaynaklardan o günün şartlarına uygun olarak yorumlanıp alınmış hikâyelerdir. *Tevrat* dışında İsrail yazarlarının hayal güçlerini kullanarak yazdıkları hikâyeleri de görüyoruz *Kuran*'da. Tabii bunlar kulaktan kulağa gelmiş Muhammed'e kadar. Ben *Kuran*'ı Allah'ın yazdırdığına inanmıyorum.

Neden?

Çünkü örneğin *Tevrat*'ı da Allah yazdırdı diyorlar, peki neden ona

Yahudilik'te Adem ve Havva'nın yaradılışını temsil eden bir eser.

ayrı, *Kuran*'a ayrı karma karışık yazdırsın? Ama dediğim gibi Muhammed çok akıllı bir adam ve şair aynı zamanda. Karşılaştığı olaylara anında şiirsel bir dille yanıt veriyor. Bunları da biliyorsunuz ki, etrafında her zaman hafızlarla dolaşıyor, onlara yazdırıyor. Tabii yazı bilse, kendisi yazar diye düşünüyorum. Okumayı biliyor olabilir ama, yazmayı bilip bilmediğinden emin değilim. Mesela deniyor ki bazı şeyleri taş üzerine, bazılarını ise deri üzerine yazdırmış... Sonra *Kuran* yazılmaya başlanınca bunlardan yararlanılmış, daha sonra bunlar atılmış. Aklında tutanlar da yavaş yavaş savaşlar sırasında ölmeye başlayınca, *Kuran*'ı yazmaya karar veriyorlar. Muhammed'den aktaranların etrafındaki hafızların kendilerinden bir şey katmayacakları nereden belli. Unuttukları yerleri kendi bilgileriyle doldurmadıklarını nereden bilelim. Yani Tanrısal bile olduklarını kabul etsek, bunları ezberleyen insanlar 14-15 yıl unutmadan nasıl akıllarında tutsunlar. Tabii bu nedenle *Kuran*'da bir sürü tutarsızlıklar görüyoruz. Örneğin, bir yerde "Şarap içmeyin" deniyor; başka bir yerde "Namaza gidemeyecek kadar içmeyin" deniyor. Bazı yorumcular bu çelişkileri şöyle açıklamaya çalışıyorlar: "Allah insanları yavaş yavaş bir noktaya getirmeye çalışıyor".

Sonra kainatı yaratan büyük Allah durdu durdu da neden okuma yazma bilmeyen bir adama bunları anlattı? Yahudiler okuma yazma biliyorlardı ama, *Tevrat*'da geçen olaylar da yeryüzünde yaşanan en acımasız şeyler. Orada yazılı olan kötülüklerin Allah tarafından söylenmesi imkânsız. Ensest var, cinayet var, tecavüz var... İlk okuduğumda öyle itici gelmişti ki: Süleyman'ın oğlu babasına kızıyor ve onun bütün odalıklarını koyuyor dama ve bütün halkın önünde onlarla seks yapıyor. Bir Tanrının bunları söylemesi düşünülebilir mi? Mesela *Kuran*'da şöyle ibareler var: "Ben istediğimi Müslüman yaparım, istediğimi yapmam". Peki neden?

Kuran'ı öncülleriyle karşılaştırdığımızda dönemin koşullarını dikkate alırsak ilerici bir kitap diyebilir miyiz?

Gayet tabii, kanunu olmayan Arap toplumuna kanun getiriyor. Din çatısı altında halkını toparlıyor. Tabii bütün dinler zorla kabul ettirilmiş. Yahudilik de, Hıristiyanlık da, İslam da... Örneğin, İbrahim'in 350 kadar askeri varmış. O askerler kendi etrafındaki insanları bağlıyorlar. Bu yolla Yahudi devleti kuruluyor.

Sumerliler en son MÖ 1800'lere kadar varlıklarını sürdürmüşler. Peki Sumerliler'e ait söylenceler Tevrat'ın yazıldığı döneme kadar nasıl ulaşmış?

İsrail bilginleri Babil kitaplıklarından aktarmışlar. MÖ 5. yüzyılda da Babil kralı Nabukadnezar Filistin'i alınca, oradaki Yahudiler'in en bilginlerini alıp Babil'e götürüyor. Onlar orada boş durmuyorlar, Sumer bilginlerinin aktardıkları bilgilerden yararlanıyorlar. Bilginler Babil'den döndükten sonra *Tevrat*yazılmaya başlanıyor. *Tevrat*'ı Musa'nın yazdığı söylenir ama *Tevrat*'da aynı zaman-

Sumer söylencelerinden *Kuran*'a geçen bazı örnekler

- Baş örtme inancının kökeni Sumer'den geliyor. Sumer'de tapınaklarda rahibeler genel kadın görevi yapıyorlardı. Bunlar Tanrı namına seks yaptıklarından kutsal sayılmış ve diğer kadınlardan ayrılmaları için başları örtülmüştür. Daha sonraları MÖ 1500 yıllarında bir Asur kralı, yaptığı kanunun 40. maddesi ile evli ve dul kadınları da baş örtmeye mecbur etmiş; fakat kızlar, cariyeler ve sokak fahişelerinin örtünmesini yasaklamıştır. Böylece meşru seks yapan evli ve dul kadınları da tapınak fahişeleri düzeyinde saymışlardır. Bu gelenek Yahudiler'e de geçmiş. Yahudi kadınlar evlenince saçlarını tıraş ettirip peruk ya da baş örtüsü ile başlarını örtmüşler; Hıristiyanlık'ta da rahibeler aynı şekilde başlarını örtmüşlerdir. İslam'a örtünme, erkekten kaçma olarak geçmiş. Buna karşın erkeksiz yerde *Kuran* okunurken veya dua ederken kadınların başını örtmesi, Sumer geleneğinin bir devamıdır.

- Sumerliler kadını bir tarlaya benzetmiştir. Aynı durum *Tevrat* ve *Kuran*'da da vardır. *Kuran*'da "Kadınlarınız sizin için bir tarladır; tarlanıza nasıl dilerseniz öyle davranın" denmektedir.

- Sumerliler'de 7 sayısı çok önemli. Aynı şekilde *Tevrat* ve Kuran'da da 7 sayısı bolca geçer. İslam'a göre cennetin 7 kapısı var. Sumer yeraltı dünyasının da 7 kapısı var.

- Sumerliler dünyadaki tüm olayların ve Tanrıların istediklerinin gökte yıldızlarla yazılı olduğuna inanırdı. *Kuran*'da da aynı inanç "Levh-i mahfuz" olarak devam eder.

- Sumer Tanrılarının esas adlarının başka niteliklerine göre diğer adları da vardır. Babilliler bu adlardan 50'sini yeni yarattıkları Tanrı Marduk'a vererek tektanrı düşüncesine doğru adım atmışlardır. İslam dininde de Allah'ın 99 adı, bu geleneğin bir devamı gibidir.

Muhammed melekleri ile (*Siyer-i Nebi*'den bir minyatür).

da Musa'nın ölümü de vardır. Yani bu büyük çelişki. *Tevrat*'ın yazılışında bu bilginlerin aktardıklarının önemi büyük.

Tufan Efsanesi, insanın yaradılışı, kaburganın öyküsü...

Sumerliler'den alınan bu söylenceler Tevrat'a olduğu gibi mi aktarılmış?

Hayır. Örneğin Tufan Efsanesi Sumer'den alınmış ama, *Tevrat*'da abartılarak yazılmıştır. 40 gün 40 gece yağmur yağdığı, 150 gün gemiden çıkılmadığı *Tevrat*'da yazıyor. Böyle bir olay mümkün olamaz. Tufan Efsanesi'nin Sumer'deki orijinal hali 6 gün 6 gecedir. Bu zamanı mantığımız alıyor.

Bir başka olay da, insanın yaradılışı ile ilgilidir. Adem'le Havva'nın *Tevrat*'da iki tür yaradılışı vardır: "Bir günde Allah kadın ve erkeği yarattı, 6 gün sonra yaratılma bitti" deniyor. İkinci olarak da, yalnızca Adem'in yaratıldığı şeklinde bir anlatım var. Cennette yalnızca Adem var ve o Allah'a "Bana bir eş yarat" diye yalvarıyor. Burada güzel bir hikâye var. Yahudiler diyorlar ki, kadının iki tür yaradılışı var. İlkinde kadın, Adem'le birlikte yaratıldığında, Adem kadına hükmetmeye başlıyor. Buna karşı çıkan kadın "İkimiz de aynı maddeden yaratıldık, bana hükmedemezsin" diyor. Hükmedilmeye karşı çıkan kadın Adem'i terk ediyor ve cin oluyor. Hırsından erkeklere sataşan bu cin, Sumer'de de geçiyor.

Kadının ikinci yaradılış öyküsü ise şöyle: Yalnız kalan Adem Allah'tan bir eş istiyor. Allah "Bu kadını nasıl yaratsam da, Adem'e isyan etmese" diye düşünüyor. "Adem'in gözünden yaratsam her şeyi görür; ağzından yaratsam geveze olur; ayağından yaratsam hep gezer; elinden yaratsam hırsız olur. Ben bu kadını en iyisi kaburgasından yaratayım da, ona tabi olsun" diyor. Bu kaburga hikâyesi de Sumer kaynaklı.

Sumer'deki Yer Tanrıçası 8 türlü bitki yetiştirir. Yenmesi yasak olan bu 8 türlü bitkiyi Bilgelik Tanrısı yer. Bu 8 türlü bitki onun 8 farklı organını hasta eder. Bilgelik Tanrısını iyi etmek için Tanrıça Şifa Tanrıları yaratır. Hastalıklı yerlerinden biri de kaburgasıdır. Kaburgası için de bir kadın yaratır. Sumerce'de kaburga anlamına gelen kelime aynı zamanda yaşam anlamında da kullanılır. Bu hikâyeyi aynen alan Yahudiler kadını kaburgadan yaratırlar, adını da yaşam anlamına gelen "Havva" koyarlar. *Kuran*'a bakacak olursak, orada Havva'nın adı bile geçmez. Az önce anlattığım Tufan Efsanesi bile *Kuran*'da parça parça anlatılır, çok da üzerinde durulmamıştır. Alıntı olduğu çok bellidir.

Sizinle yeni bulduğum bir bilgiyi de paylaşmak istiyorum. *Kuran*'daki İhlas Suresi'nin tefsirini yapan bir araştırmacının yorumu hayli ilginç:

"Kulhuvallahı Ahad": Burada Allah İslam'ın Tanrısı. "Ahad" Yahudiler'in ve Hıristiyanlar'ın Tanrısı imiş. "Allahu Sameda"daki "Samet" de İslam'dan önceki bir Tanrının Kenan Tanrısının adı imiş. O İhlas Suresi'nin ilk surelerden biri olduğunu da iddia ediyor.

Yani Kuran'da daha önceki Tanrılara verilmiş isimlerden söz edilmiş...

Evet, Muhammed ilkin Araplar'ın eski 3 Tanrısının adını söylüyor, fakat etrafındakiler buna itiraz edince değiştiriyor.

KRİSTOF KOLOMB:

SEYİR DEFTERLERİ

Keşif yolculukları günlüğü

Kristof Kolomb:
Dünyayı değiştiren adam

Kendi deyimiyle
"Okyanus Denizi"ni
Batı'ya doğru geçti mi
"Hint Ülkeleri"ne
ulaşacağını, büyük
zenginlikler
elde edeceğini uman,
gözünü altın hırsı
bürümüş bir serüvenci.

Inka, Aztek, Maya gibi
köklü uygarlıkların
yok oluşunu, dünyanın
dünyanın en büyük
soykırımını
hazırlayan baş sorumlu

Kristof Kolomb'un
kendi ağzından
günü gününe
keşif yolculuklarının
inanılmaz öyküsü.

Olağanüstü önemde
bir belge!

*

Salt Maden'in çevirisiyle

ÇEKİRDEK YAYINLAR

Tel: (0212) 512 60 43

Kuran'a bilimsel bakış

Yapılması gereken, çağdaş bilimsel yöntemleri Kuran yargılarına (ayetlerine) uygulamaktır; bir başka deyişle, somut gerçeklere dayanmayan hiçbir yorum ve açıklamayı, dayanaksız kestirimleri kabul etmemektir. Kuran tarihsel bir geçmişe dayanır; Hz. Muhammed'in yaşam deneyiminden, bilgi birikiminden ve ruhsal durumlarından ayrı düşünülemez.

Prof. Dr. Mehmet Dağ
OMÜ İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Önce "*Kuran*'ı yeniden yorumlama" biçiminde başlayan, son yıllarda ise "dinde yeniden yapılanma" biçiminde ortaya sürülen tartışmaların, aydın bilinen kimi çevrelerde sıcak karşılandığı ve laiklik adına desteklendiği görülmektedir. Acaba bu tartışmalar öyle sıcak karşılanacak ve laiklik adına desteklenecek denli anlamlı ve önemli mi? Böyle olduğunu söylemek son derece güç. Gerek anılan söyleme destek çıkan çevrelerden kamuya yansıyan söylemler, gerekse "reform" sözcüğünü mahkûm edip, yerine İslam'da yeniden yapılanma için kullanılan geleneksel "tecdid" (yenileştirme) sözcüğünü yeğleyen ilimcilerin açıklamaları, şeriatçı (toplumsal düzeni dine dayandıran) anlayışta bir değişiklik getirmiyor; tersine her yeniliği dinsel bir eksene oturtma amacı taşıyor.

İslam'da yeniden yapılanma: Özde geçmişin bir tekrarı

Bu çevrelere göre, "*Kuran*'daki hiçbir yargı bağımlı ve koşullu olamaz; onların deyişiyle mutlaktır; bu nedenle her türlü yoruma açıktır; her değişimi ve yeniliği bu yargıların kapsamına yerleştirme olanağı vardır; *Kuran* gerek nesneler, gerekse insan ilişkileri alanında hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır; *Kuran*'da eksiklik görenler, *Kuran*'ı anlayamayanlardır; o halde anlayamayanlara yorum yoluyla anlatmak gerekir." Aslında bu söylem yeni bir söylem değil. İslam Hicaz Bölgesi'nden çıkıp, daha kültürlü ve örgütlü kuzey bölgelere yayıldığında, karşılaşılan yeni gerçekler ve değerler karşısında Müslümanlar'ın takındığı bir tutumdur. O dönemde eski Yunan, İran ve Hint kökenli kültür hazinesi İslamileştirilmiş; *Kuran*'daki kimi yargıların bu kültürlerle ilişkisi, böyle bir gelişmeyi kolaylaştırmıştır (1). Geçmişte bu yönde yapılanlar Müslüman'ın önünü açamamış; tersine o dönemin var olan bilimini ve kültürünü kutsallaştırarak, her türlü devrimsel gelişmenin önünü tıkamıştır. Geçmişte yaşanmış bir deneyimi çağımızda yeniden yaşamanın ya da bu topluma yaşatmanın, bireysel birtakım bencilce doygunlukları gerçekleştirmek dışında, bir anlamı, ülkemize bir yararı olabilir mi?

Kuran sayfası, 1630, Hindistan.

Gerçekçi yeniden yapılanma: Bilimsel bir yöntemle Kuran'ı incelemek

Aslında bugün yapılması gereken, çağdaş bilimsel yöntemleri *Kuran* yargılarına (ayetlerine) uygulamaktır; bir başka deyişle, somut gerçeklere dayanmayan hiçbir yorum ve açıklamayı, dayanaksız kestirimleri (tahminleri) kabul etmemektir. *Kuran*'a bu açıdan bakıldığında, ortaya çıkabilecek, altı çizilmesi gereken doğrular neler olabilir diye araştırıldığında, şu hususlarla karşılaşırız:

a) *Kuran* tarihsel bir geçmişe dayanır; Babil ve Mısır geleneği, Helenistik gelenek, Musevi ve İsevi, hatta Maniheist gelenek bu geçmişte önemli bir yer tutar. Bu nedenle İslamcılar'ın *Kuran* dışı hadis geleneğindeki Musevi öğeleri çağımıza uymuyor gerekçesiyle İsrailiyat diye aşağılamalarının hiçbir anlamı yoktur; çünkü İsrailiyat *Kuran*'ın kendi içinde vardır.

b) *Kuran* ayetlerinin toplumsal ve kültürel bir bağlamı vardır. *Kuran*'daki yargıların hemen hemen tamamı, Hicaz Bölgesi'nde yaşanmış ve o sırada yaşanmakta olan bir olguyla ilgilidir. Henüz peygamberi (mürşidi) olmayan putatapıcı (müşrik) Araplar'ın peygamber beklentileri (2), kölelik (3), kadınların durumu (4), örtünme (5), yetimlik (6), yoksulluk (7) bu konuda hemen sayılabilecek kimi örneklerdir.

c) *Kuran*, 40 yaşında peygamber olan Hz. Muhammed'in yaşam deneyiminden, bilgi birikiminden ve ruhsal durumlarından ayrı düşünülemez. *Kuran*'ın çoğu çözümleri bu yaşam deneyimi, bilgi birikimi ve Hz. Muhammed'in ruhsal eğilimlerine (sevgi, istek ve nefretlerine) dayanır. Sözgelimi, *Kuran*'ın kölelik konusundaki çözümleri, hem *Kuran*'ın o dönemde geçerli olan kölelik gerçeğini kabul ettiğini, hem de Hz. Muhammed'in Hicaz dışındaki Ortadoğu kaynaklı kölelik uygulamasıyla ilgili deneyimlerini anımsatmaktadır. Bu uygulamaya göre, kölelik bir kader olmayıp değiştirilebilir; sözgelimi köle, tıpkı *Kuran*'da yer aldığı gibi, özgürlüğünü satın alabilir (8). *Kuran*'ın çok kadınla evlilik konusundaki çözümü (9), Hicaz toplumunda var olan yoksul ve zengin kadınlarla ilgili evlilik uygulamasının mutlu bir uzlaşımı gibidir; çünkü Hz. Hatice örneğinde olduğu gibi, zengin kadınlar eşlerinin çok kadınla evliliğinde önemli bir engel oluşturmaktadır ve özellikle Hicaz Bölgesi'ndeki Hıristiyan gelenek de Hz. Muhammed'in bilgisi dışında değildir. Bu nedenle *Kuran* bir yandan çokeşliliğe izin verirken bir yandan da tekeşliliği önermektedir. Kadına son çare olarak "dayak" (10) (İlimcilerin yaptığı gibi, Arapça "ve 'dri- buhunne" sözcüğüne işlerine gelen anlamı vererek güçlükten kurtulmanın yolu yoktur), kadınların ikinci dereceden varlık oluşları (11), o dönemin insanlarının kadına bakışıyla ilgilidir. Erkeğin kadına üstünlüğü açıkça *Kuran*'da yer aldığı gibi, erkeğin kadına hangi açılardan üstün olduğunu belirten hadisleri de (12) dayanaksız bir biçimde uydurma diye yadsımanın bir anlamı yoktur. Bunlar o dönemin yaşanan gerçekleridir; *Kuran* bu gerçekleri yok saymamışır.

Hz. Muhammed cennete gidiyor.

Hz. Muhammed'in ruhsal durumunu yansıtan ayetlerden birkaç örnek vermek gerekirse; Hz. Muhammed yetimliğin ve yoksulluğun acısını çekmiş biridir; *Kuran* bu paralelde yetimleri ve yoksulları korumaya büyük bir önem verir (13). Yolda kalmışlara yardım (14), Hz. Muhammed'in ticari gezilerinden soyutlanarak ele alınamaz. Hz. Muhammed'in Ayşe'ye olan sevgisi evliliğini kurtardığı gibi, zina olayının saptanmasının neredeyse olanaksız birtakım koşullara bağlanmasını sağlamıştır (15). Hz. Muhammed'in gönlünü kölesi Zeyd'in karısı Zeynep'e kapılması, Zeynep'in kocasından boşanarak Hz. Muhammed'le evlenmesiyle sonuçlanır (16). Fakat *Kuran* bu olayları Hz. Muhammed'in duygusal eğilimlerinden soyutlar ve Tanrının bilgisi, takdiri ve ulaştırdığı hayırlı bir sonuca bağlar. Hz. Muhammed'i korumaya alır (17).

ç) *Kuran* ayetlerinin içeriği Hz. Muhammed'in peygamberlik yaşamında geçirdiği değişime koşut (paralel) bir değişim göstermiştir. Sözgelimi, hicret öncesi ayetler hem daha yumuşak ve hoşgörülü hem de siyasetten uzaktır; buna karşılık Hz. Muhammed'in devlet başkanlığı sürecinin başladığı Medine Dönemiyle birlikte ayetler giderek sertleşir, hoşgörü ve yumuşaklık ortadan kalkar; hukuksal düzenlemeler yoğunlaşır.

d) *Kuran* sık sık "düşünmek"ten (18) ve "anımsamak"tan (19) söz etse de, düşünmek ve anımsamak ilimcilerin ve diyanet camiasının sözünü ettiği gibi, evrendeki nedensel bağlantıları düşünmek ve anımsamak değildir; çünkü *Kuran*, Tanrı dışında gerçek hiçbir neden kabul etmez. *Kuran*'a göre, her olayın ardında Tanrı vardır. Geleneğimizde takdiri ilahinin önemli bir yerinin bulunması ve her şeyin Tanrının izniyle bağlanması, *Kuran*'ın bu bakış açısıyla ilgilidir. Tanrı yaratır, yaratırken özellikle tapınma ve sınav için (20) yarattığı insanı düşünür; insanın çıkarına, yararına ve iyiliğine olan şeyleri yaratır. Örnek vermek gerekirse; Tanrı gündüzü çalışmak, geceyi dinlenmek için (21), şimşeği ve gök gürültüsünü insanları korkutmak için (22), yeryüzü ve gökyüzünü insanların yiyecek ve barınma sağlaması için (23), yıldızları ve öteki ışıklı gökcisimlerini insanların aydınlanmaları ve yollarını bulabilmeleri için (24) yaratmıştır. İşte insanın bunları düşünmesi ve anımsaması ve sonuçta Tanrıya yönelmesi gerekir. Kısaca ifade etmek gerekirse, *Kuran*'da çağdaş bilgiyi kuracak hiçbir şey bulamayız; ama Tanrıya inanca yönelten pek çok ayetle karşılaşabiliriz. *Kuran* bildirisinde dikkati çeken ana amaç, Tanrıya inancı sağlamak; böylece *Kuran*'da Tanrısal kaynaklı olduğu ileri sürülen yargıları inananlara kolaylıkla dayatmaktır.

Tek çözüm, çağcıl bilime yönelmek

Görüldüğü gibi, hangi kaynaktan geldiği savlanırsa savlansın, toplumsal, ahlaki ve hukuksal yargıları saltık (kayıtsız, koşulsuz) yargılar ola-

rak nitelemenin olanağı yoktur. Bu türden yargıların oluşumunu toplumsal ve kültürel koşullar belirler. O halde ne her şeyi din eksenine oturtmayı amaçlayan *Kuran*'ı yeniden yorumlama ne de dinde yenileşme toplumumuzu esenliğe çıkarabilir ve ona huzur getirebilir. Yapılması gereken, büyük önder Atatürk'ün önderliğinde, cumhuriyetimizin ilk yıllarında olduğu gibi, yeni kuşaklara çağdaş bilimin ne olduğunu, hangi yöntemleri kullanarak anlamlı sonuçlara varılabileceğini iyice öğretmektir. Eğer bu yapılabilirse, insanımız birilerinin yorumuna ve dini yenileştirmesine gerek kalmadan dinini ve inancını pekâlâ kendisi kurabilir.

DİPNOTLAR

1) Prof. Dr. Mehmet Doğ, İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler, OMÜİF Dergisi, Sayı 5, Samsun 1991, ss.9-10,

2) Kuran'a göre, Tanrı her topluluğa uyarıcı yollamıştır. Araplar'a da kendi içlerinden birini elçi olarak belirlemek suretiyle bu beklentiye yanıt vermiştir (Bkz., Kuran, Fatır (35), 24: "Geçmiş her topluluk için bir uyarıcı bulunagelmiştir"; Nahl (16), 36: "And olsun ki, her topluluğa, Allah'a kulluk edin, azdırıcılardan kaçının, diyen peygamber göndermişizdir"; Ra'd (13), 30: "Sana vahyettiğimizi okuman için, seni de onlardan önce nice toplulukların gelip geçtiği bir topluluğa gönderdik"; Cum'a (62), 2: "Ümmi kimseler arasından, kendilerine ayetlerini okuyan, onları ortan, onlara Kitap'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur, daha önce, kuşkusuz apaçık bir sapıklık içinde idiler; onlardan başkalarına da -ki henüz onlara katılmamışlardır- Kitap ve hikmeti öğretmek üzere peygamber gönderen Allah'tır". Bu son ayette, anlaşılacağı üzere, okuma-yazma bilmeyen ya da Kitap'tan yoksun olan anlamına gelen ümmi topluluktan amaçlanan, daha önce peygamberi olmamış putatapıcı Araplar'dır.

3) Nur (24) 32-33.

4) Bakara (2), 221 vdd., 282; Nisa (4), 11, 22 vdd, 34, 176; Ahzab (33), 4.

5) Nur (24), 31; Ahzab (33), 59.

6) Bakara (2), 220; Nisa (4), 2 vdd.; En'am (6), 152; İsra (17), 34; Fecr (89), 17; Duha (93), 6-9; Maun (107), 2-3.

7) Fecr (89) 18; Maun (107), 2-3.

8) R. N. Frye, The Heritage of Persia, A Mentor Book, New York 1996, ss.178-179.

9) Nisa (4), 3.

10) Nisa (4), 34. Anılan sözcük ancak "an" (den, dan) edatıyla birlikte kullanıldığında "den uzaklaşmak" anlamına gelir. Ayette böyle bir şey yoktur. Arapça bilmeyenleri kandırmak için olmadık dil cambazlıkları yapmak, gerçek bilim insanlarına yakışmaz.

11) Bakara (2), 228 .

12) Kuran bu konuda neden olarak kadınların unutkanlığını vurgular (Bkz. Bakara (2), 282). Hadislere göre, "Kadınların aklı eksiktir; çünkü kadının tanıklığı erkeğin tanıklığının yarısıdır. Dini eksiktir; çünkü kadın aybaşı halinde iken namaz kılamaz" (Bkz., Buhari, Hayz, 6; Müslim, İman, 32). Bu hadisler Kuran'ın ruhuna uygundur; uydurma olma olanağı hemen hemen yok gibidir.

13) Bakara (2), 220; Nisa (4), 2 vdd.; En'am (6), 152; İsra (17), 34 vb.

14) Bakara (2), 177.

15) Nur (24), 11-17. Ayette zina konusunda 4 tanık şart koşulmuştur. Fıkıh kitaplarında tanıkların zina olayını gözle görmeleri zorunlu görülmüştür.

16) Ahzab (33), 37.

17) Bkz., 15 ve 16. dipnottardaki ayetler.

18) Ta'kilun ya da çeşitli türevleri. Bu sözcükler ayetlerde sık sık geçer. Özellikle insanların iyiliğine ve yararına olarak Tanrının yaratışının dile getirildiği ayetlerin sonuna eklenir. Böylece Tanrı, insanları yaratılış hikmetleri konusunda düşündürmüş olur. Bkz. sözgelimi, Bakara (2), 73, 76, 164, 242; Al-i İmran (3), 65; En'am (6) - 32; Mu'minun (23), 80 vb.

19) Yetezekkerun ve türevleri de ayetlerde oldukça sık olarak geçer. Bkz. sözgelimi, İbrahim (14), 25; Zümer (39), 9, 27; Mu'min (40), 13 vb.

20) Zariyat (51), 56; Mülk (67), 2; Maide (5), 48.

21) Nebe (78), 9-11; En'am (6), 96.

22) Ra'd (13), 12-13.

23) Hicr (15), 19-20; Lukman (31), 10.

24) Furkan (25), 61; Mülk (67), 5; Nuh (71), 16; Hicr (15), 16; En'am (6), 97.

Su Yayınları

Nizari İsmaili devletinin kurucusu
HASAN SABBAH ve ALAMUT
Öğretisi tarihi felsefesi
İsmail Kaygusuz

Hasan Sabah'ın (1032-1124) özgürlükçü, barışçıl, eşitlik ve paylaşımcılık üzerine kurduğu Alamut devleti, 167 yıl hüküm sürmüştü. Hasan Sabbah düşmanlarının iddia ettiği gibi ne katiller yetiştirmiş nede uyuşturucu cenneti yaratmıştır. Hasan Sabbah'ın düşmanlarının (Sünni Bağdat Halifeleri, Selçuklu Sultanları, Haçlı Orduları, Moğollar) sayıca üstün oluşları Hasan Sabbah'ı Alamut'u savunmak amaçlı bir gerilla (fedain) yaratma fikrine götürmüştür.

Kutsal Fahişeden
Bakire Meryem'e Kadın
Emre Caner

Bu çalışma insanın Varoluşundan günümüze Tanrıçalaştırılan, fahişeleştirilen, lanetlenen ve nesneleştirilen kadın bedeninin,toplumsal hayattaki serüvenini özetlemektedir.

Bu Toprağın
Masalları
Hazırlayan: Recep S. Tatar

Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani, Kürt, Arap, Laz, Çerkes, Gürcü, Hemşin, Cingene, Azeri, Kazak, Özbek, Türkmen, Terekeme, Tatar, Türk Halklarından eğiten, uyandıran ders sunan seçme masallar.

Bu Toprağın
Efsaneleri
Hazırlayan: Recep S. Tatar

Bu çalışma bu topraklarda yaşamış ve yaşayan uygarlıkların bizlere bıraktığı 76 efsaneyi kapsamaktadır. Truva Atından, Aktamar adasına, Diyarbakır kalesinden, Peri bacalarına 76 efsaneden oluşmaktadır.

Babıali Yokuşu, Evren Han, No:53 Kat:3
Cağaloğlu / İSTANBUL Tel: (0212) 512 16 68

Özelleşen savaş serbestleşen şiddet

Devlet şiddet tekelini elinde tutar ve şiddet uygulama araçlarına sahiptir. Ancak, devletin bu araçları, keyfi ve sınırsız bir biçimde kullanamaması insanın tarihsel kazanımlarından biridir. Oysa, piyasa koşulları içinde ortaya çıkan ve hukuki düzenlemenin olmadığı bir alanda varlık bulan özel güvenlik aktörleri, böyle bir hesap verme durumunda değiller. Bu durum, hukuki ve ahlaki normların kendi çıkarlarıyla uyuşmadığı ya da bu çıkarlara engel olduğu durumlarda, devletlerin ve çokuluslu şirketlerin onları daha fazla devreye sokmalarını beraberinde getirmekte.

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çulha Zabcı
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Düşünce tarihine kabataslak göz attığımızda, zorbalık ve savaşın insanlık tarihinin en talihsiz olayları ya da insanlığın başına gelebilecek en büyük felaketler olarak değerlendirildiğini görebiliriz. Zorba düzenler, Batı düşünce geleneği içinde genellikle "tiranlık"la eş tutulur ve yönetim biçimlerinden söz eden düşünürlerin hemen hemen hepsi onu lanetle anar. Monarşinin soysuzlaşmış, çürümeye yüz tutmuş biçimidir tiranlık ve sadece yöneticisini değil, halkı da bu sürecin içine çeker.

Savaşlar büyük bir yıkım olarak görülse de, aynı tavrın ona karşı geliştiğini söylemek pek olanaklı değildir. Savaş teorisyenlerinden bazıları, örneğin, Thukydides, Machiavelli ve Clausewitz, birbirinden farklı görüşlere sahip olsalar da, savaşı "gerçekçi" boyutlarıyla değerlendirmeyi yeğlerler. Siyasete "iyi bir yaşam ideali" üzerinden bakmadıkları ölçüde, güç ve şiddet oyunları olarak savaş en azından siyasetin bir boyutudur. Sözgelimi, Kant'ın "evrensel bir barış ideali" düşüncesi, onlara pek yakın görünmez (1).

Kuşkusuz savaşın tarihi, siyasal düşüncenin tarihinden eskidir. Belki insanlık tarihi kadar eski değildir ama, insanın geçim koşulları, üretim biçimleri değiştikçe, savaşların da doğası ve yapısı değişmiştir. Bilim ve teknolojideki yeniliklerin savaş teknolojisine uyarlanması söz konusu olmuştur ya da tersine doğrudan savaşların bilim ve teknolojik buluşları körüklemesi (2).

Her iki nedensellik ilişkisi de tarihin bir parçası olmuş, tarih çalışmalarının ise göz ardı edemeyeceği bir konu haline gelmiştir. Bugün, içinde yaşadığımız dönemi gözlemlemeye, çözümlemeye kalkıştığımızda, ister istemez karşımıza yine savaşlar ve savaşların yeni biçimleri çıkmaktadır. Savaş daha acımasız bir çehre edinerek ne yazık ki hâlâ insanın tarihinin bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Günümüzde sadece savaşlar üzerine değil, uluslararası ilişkiler, güvenlik ve devlet konuları üzerine düşünenlerin dikkate alması gereken bir olgu ile karşı karşıyayız: Özel askeri şirketler. Önce Afrika'daki iç karışıklıklarda önemli bir rol yüklenen Executive Outcomes ile gündeme oturan, son zamanlarda aniden artan ve yaygınlaşan, savaşların "vazgeçilmez" bir unsuru haline gelen, artık sadece savaş çözümlemelerinin değil, devlet çözümlemelerinin de işin içine katmaları gerektiği bir olgu. Irak Savaşı ile doruğa varan özel askeri şirketlerin ve özel askerlerin kullanımı, son 10 yıla özgü bir gelişme olarak değerlendiriliyor. Öylesine hızlı bir gelişme

ki bu, artık özel askeri şirketlerin bulunmadığı savaşların olanaklı dahi olmadığı söyleniyor. Nedir özel askeri şirketler ve nasıl ortaya çıkmışlardır?

Paralı askerlerden askeri şirketlere

Günümüzde güvenlik sorunuyla ilgili pek çok özel, devlet dışı oluşuma rastlıyoruz: Özel güvenlik şirketleri, özel ordular, paralı askerler, özel istihbarat şirketleri ve özel askeri şirketler. Bu oluşumları net bir biçimde birbirinden ayırmak zor görünüyor. Çünkü, tek bir şirketin askeri hizmetler kadar, istihbarat hizmetlerini ya da özel güvenlik hizmetini de yerine getirdiğini görebiliyoruz. İngiliz Hükümeti'nin uluslararası alanda önemli bir sorun haline gelen bu oluşumlar üzerine yayımladığı ve esas olarak özel askeri şirketlerin kullanımı ve hesap verebilirliği üzerinde durduğu raporundaki (Green Paper) (3) tanımlamalar bize belli bir bakış açısı sağlayabilir.

"Green Paper"a göre paralı askerler, bir kazanç karşılığı savaşan ya da savaşçı becerilerini satan kişiler. Özel ordular ise genellikle gelişmekte olan ülkelerde rastlanan bir olgu. Özellikle, Güney Amerika'da "uyuşturucu lordları"nın ya da Afrika'da Liberya örneğinde olduğu gibi "savaş lordları"nın özel ordularına rastlıyoruz. Rapor'a göre, bu grupta yer alanların en dikkat çekici olanları belli kişiler etrafında örgütlenen El Kaide gibi "dini" ordular. Özel güvenlik şirketleri, tamamen ayrı bir kategori olarak değerlendiriliyor: Tıpkı paralı askerler gibi, bu şirketler de uzun bir geçmişe sahip. Kişisel koruma veya belli yerleşim yerlerinin, konutların korunması gibi görevleri üstlenecek şekilde ortaya çıkmış olan özel güvenlik şirketlerinin bir kısmı lojistik destek sağlamaya başlamakta ya da çarpışmalarda yer almaktadırlar. BP'nin Kolombiya'da kullandığı Defence System Ltd. bunun bilinen bir örneği. Özel istihbarat şirketleri, özel güvenlik şirketlerinin bir alt kategorisi olarak nitelenmektedir. Bazı şirketler, istihbarat yanında diğer güvenlik işlevlerini de yerine getirmektedir (Control Risk Group gibi). İstihbarat topluluğunun büyük bir kısmı, Oxford Analytica ve Economist Intelligence Unit. gibi güvenlik ve askeri hizmete bulaşmamış örgütlerden oluşmaktadır.

"Green Paper", özel askeri şirketleri, geniş bir askeri ve güvenlik alanı içerisinde sözleşmeli olarak çalışan ve vurucu operasyonlara katılacak şekilde donatıldıkları için özel güvenlik şirketlerinden farklılaşan gruplar olarak ele almaktadır. Ancak daha önce belirtildiği gibi birkaç işlevi birden yerine getiren; savaşlarda hem vurucu operasyonlara katılan hem de belli kişilere ya da yerlere güvenlik sağlayan şirketlere rastlamak olanaklı. Her nasıl tanımlarsak tanımlayalım, bizim için daha önemli olan konu bu şirketlerin "global" bir pazar içinde gittikçe daha fazla yer almaları. Zaten, özel güvenlik şirketleri üzerine çalışan önemli isimlerden biri olan Singer (4), paralı askerliğin ve özel orduların tarihinin çok eski olduğunu, ancak özel askeri şirketlerin farklılığının "şirket" formunda olmalarından ve global pazarın bir unsuru haline gelmelerinden doğduğunu belirtiyor.

Sierra Leone'den bir görüntü.

Özel askeri şirketlerin global kapitalist pazar ile ilişkisine değinince, onların ortaya çıkış koşullarına da yaklaşmış oluyoruz (5). Özel askeri şirketlerin, yeni liberal politikaların rüzgârıyla başlayan özelleştirmeler furyasıyla yakından ilişkisi bulunuyor. "Sivil" pek çok alanda başlatılan özelleştirmelerden güvenlik alanı da payına düşeni alıyor. Böylelikle, devletin asli işlevlerinden biri olan güvenlik işlevi tamamen ortadan kalkmasa bile, gittikçe güç kaybediyor.

İkinci önemli değişken, savaşlarda yaşanan dönüşümdür. Hobsbawm'ın belirttiği gibi, savaşlarındaki değişimin temel nedeni gelişmiş teknolojilerdir. Bir yandan büyük güçler arasındaki savaşlar sona ermiş ve iç çatışmalar ile uluslararası çatışmaları birbirinden ayıran sınır kaybolmuşken (6), öte yandan teknolojideki yenilikler cephelerde savaşacak geniş ordulara duyulan gereksinimi ortadan kaldırmıştır. Yüksek teknolojiye dayalı savaşlarda, uzmanlara daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Bu uzmanlar ise çoğu kez özel sektörden devşirilmektedir. Amerikalı bir askeri yetkili, yüksek düzeyde teknik ve lojistik desteklerini özel firmalardan sağladıklarını itiraf etmektedir (7).

Burada ele alacağımız üçüncü değişken, soğuk savaşın ardından özellikle ABD ve dağılan SSCB gibi ülkelerin ordularında hatırı sayılır bir küçülmeye gitmeleridir. 1990'larda, 6 milyondan fazla personelin ordulardan ayrılmak durumunda kaldığı belirtiliyor. Ordudan ayrılanlar, yeni

doğan özel askeri endüstri için işgücü sağlamışlardır, sağlamaktadırlar. Kimi orduların üst düzey birlikleri (Güney Afrika'da 32. Reconnaissance Battalion ve Sovyet Alfa özel güçler birliği) kendi yapılarını korumuş ve kendi şirketlerini kurmuşlardır. İşlerini kaybedenler sadece askerler değillerdi; eski KGB'nin yüzde 70'inin yeni oluşan endüstri içinde yer aldığı dile getirilmektedir (8).

Devlet, özel güvenliği besliyor

İster Weberci anlamda "modern devlet" olarak adlandıralım ister Marksist terminolojiye sadık kalarak "kapitalist devlet" diyelim, çağımız devletinin en önemli işlevlerinden birisi, vatandaşlarının güvenliğini sağlamasıdır. Güvenlik işlevi, devletin iktidarını güçlendiren ve yayan pek çok yan işlevle birlikte gerçekleşir. Bunların başında kayıt tutma gelir. Nüfus kâğıdı, evlilik cüzdanı, pasaport, adli sicil, hasta dosyaları vs. bir devletin yerine getirdiği rutin işler ve kayıtlar gibi gözükür. Aslında, Michel Foucault'nun çok özgün ve parlak bir biçimde gösterdiği gibi, bunlar devletin özel yaşam alanlarına dalarak, gözetleme ve denetleme işlevlerini yerine getirmesinin birer araçlarıdır. Bu denli ince sistemlerle yürütülen gözetlemenin, ironik bir biçimde vatandaşların güvenliği ve kamu düzeni için gerekli olduğu ileri sürülür. Bunda doğruluk payı da yok değildir. Ancak tek bir koşulla: Söz konusu denetleme keyfi olamaz. Çünkü günümüz devletleri eğer demokratikse aynı zamanda hukuk devletidir ve yerine getirdiği işlevler yasalar çerçevesinde olur. Başka bir deyişle, söz konusu devlet "keyfi ve sınırsız" bir devlet değildir; yetkilerini anayasal bir çerçeve içinde kullanır.

Devletin güvenlik işlevini yerine getirmesi kayıt tutmayla sınırlı değildir. Asıl önemlisi, devletin elindeki şiddet araçlarıdır. Bu şiddet araçlarını, yani askeri ve polisiye gücünü yine ancak yasaların izin verdiği alanlarda ve biçimlerde kullanabilir. Yani devlet, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini ortadan kaldıracak bir şekilde bu araçları kullanamaz. Kuşkusuz söz konusu devlet bir hukuk devletiyse. İşte, devlete temel niteliğini kazandıran ve devleti tanımlarken vazgeçilmez bir biçimde başvuracağımız özelliği budur: "Meşru şiddet kullanma tekelini" (9) elinde bulunduran siyasal örgütlenmedir devlet. Başka bir deyişle, ulus devlet örgütlü şiddet olanaklarına sahiptir ve bunları "meşru" bir biçimde kullanır (10). Öyleyse, bir devletin güvenlik işlevlerini yerine getirmesi için "özel" ve "yabancı" oluşumlara sırtını dayaması, onun varlık nedenine ve günümüzdeki vatandaşlık anlayışına tamamen karşıt bir gelişme midir?

Özel askeri şirketlerin varlığını devletle bağlantılı olarak değerlendirdiğimizde bir başka soru daha gündeme gelir. Acaba, bu şirketlerin varlığı ve etkinlikleri devletin "egemenliği" için bir tehdit midir? Her ne amaçla olursa olsun, özel askeri şirketlerle sözleşme imzalayan bir devlet, egemenlik yetkisinden ödün vermiş olur mu? Daha 16. yüzyılda Machiavelli, özel askerleri kullanan devletlerin kendilerini tehlikeye sokmuş olduklarını belirtiyordu (11). Kuşkusuz Machiavelli kendi çağı ve sorunları açısından önemli bir noktaya parmak basıyordu. Güçlü bir devlet olabilmek için düzenli ulusal ordulara da sahip olmak gerekir. Ancak günümüzde, devletin egemenliği için özel askeri şirketlerin bir tehdit oluşturduğu saptaması aşırı "soyut" ve ayakları yere basmayan bir saptama olacaktır. Çünkü her şeyden önce şu soruyu da sormamız gerekecektir: Hangi devletler için bir tehdit?

Uluslararası sistem, eşit şartlarda ve eşit güçlerde bir araya gelen devletlerden oluşsaydı, belki bu soruyu sormamıza gerek olmayacaktı. Ancak, devletler arasında ekonomik, askeri ve siyasi güçlerdeki dengesizlik "apaçık" bir gerçektir ve özel askeri şirketleri değerlendirirken bu apaçık gerçekten hareket etmemiz gerekir. Dönüp özel askeri şirketlerle ilgili olgusal gerçekliklere baktığımızda da şöyle bir tabloyla karşılaşırız: Bu şirketleri en fazla kullanan ülke ABD'dir. ABD'nin yaklaşık 13 yıldır, özellikle de 11 Eylül saldırısından sonra izlediği saldırgan askeri politika, özel askerlik için bir pazarın oluşmasının kanallarını açmıştır. ABD şu an en az 130 ülkede asker bulunduruyor; 63 ülkede ise sürekli üsleri var. Irak'taki asker sayısı 135 bin olarak veriliyor (12). Ancak, devletin diğer harcamaları gibi askeri harcamaları da azaltma kaygısı, Bush yönetimini gitgide daha fazla özel askeri şirketlerin kucağına doğru itiyor.

ABD'nin hemen arkasından İngiltere geliyor. Özellikle Thatcher döneminde başlayan özelleştirmeler, güvenlik sektörüne de bulaşmış, özel güvenlik şirketleri mantar gibi çoğalmış durumda. Hatta öyle ki, yaklaşık 162 bin kişinin çalıştırıldığı özel güvenlik endüstrisi, hemen hemen 142 bin kişinin istihdam edildiği polis gücünden daha geniş bir hale gelmiştir. Tıpkı ABD gibi, İngiltere'nin de emperyalist yayılmacılığın bir aracı olarak özel güvenlik şirketlerine sarılmış olduğunu da eklemek gerekir (13).

Üçüncü sırada Güney Afrika var. Bu ülkede durum çok daha aşırı bir boyuta varmıştır. Özel güvenlik

güçleri, devletin polis gücünün 10 katına ulaşmış durumda. Güney Afrika, özel güvenlik şirketleriyle ilişkisi açısından ABD ve İngiltere'den farklı. Bu ülkenin eski askerleri, paralı askerler olarak birçok şirkette istihdam ediliyorlar.

Genel tabloya bakacak olursak, güçlü devletlerin kendi jeopolitik stratejileri ve sömürgeci amaçları için özel askeri şirketlere sık sık başvurduklarını görürüz. Şimdi birkaç örnek olay üzerinden bu iddiamızı temellendirmeye çalışalım: Sierra Leone, Balkanlar ve Irak.

Sömürgeciliğin araçları

Güçlü kapitalist ülkelerin (özellikle ABD ve İngiltere) ekonomik çıkarlarının olduğu, ancak asker göndermede istekli olmadıkları bölgelerde özel askeri şirketlere sık sık rastlıyoruz. Sierra Leone bu konuda en fazla bilinen örnek. Bu ülkede iç karışıklıkları sona erdirmek için çağrılan Executive Outcomes özel askeri şirketlerin en tanınmış olanı. Ordu ve isyancılar arasındaki çatışmalardan sonra, 1996 yılında seçimle iktidara gelen sivil hükümet, Güney Afrikalı askerler tarafından oluşturulan ve uluslararası güvenlik şirketlerinin en önemlilerinden biri olarak bilinen Executive Outcomes'a kontrolü verdi. Executive Outcomes (EO), daha önceki askeri rejim tarafından 1995 yılında, hükümet güçlerini eğitmek amacıyla getirilmişti. Bu şirket özellikle şehir merkezlerinden ve elmas çıkarılan bölgelerden isyancıları uzaklaştırmayı başarmıştı. Aynı zamanda, Sierra Leone askerlerinin niteliğini yükseltiği gibi RUF'la (Devrimci Birleşik Cephe) başarılı bir şekilde çatışacak bir milis güç örgütledi. Ocak 1996'da EO, RUF'un en büyük üslerinden birine saldırı düzenledi ve bunun sonucunda isyancılar hükümetle görüşmeyi kabul ettiler. EO'ın operasyonlarının sağladığı göreli istikrar koşulları içinde seçimler yapılabildi. EO'a "yardımlarından" dolayı 35 milyon dolar ödendiği ve bu miktarın Sierra Leone hükümetinden çok BM tarafından karşılandığı belirtiliyor. 21 aylık bir dönem için ödenen bu paranın görece düşük olduğu vurgulanıyor. Çünkü BM gözlemci güçlerinin 8 aylık masrafları için belirlenen bütçe 47 milyon dolar (14).

Seçimlerle işbaşına gelen yeni yönetim de, EO'ın kendileri için yaşamsal olduğunu belirtiyordu. Ancak isyancıların faaliyetleri sürdü ve özellikle İngiltere'den gelen baskılar sonucu (ki İngiltere Sierra Leone'ye silah satışı yapmaktaydı), hükümet isyancılarla anlaşmak zorunda kaldı, EO'dan da ülkeyi terk etmesi istendi. Sivil yönetimin başkanı olan Kabbah, 1997'de Sankoh'un liderliğindeki bir darbeyle yönetimden uzaklaştırıldı ve sürgüne gönderildi. Bu kez Kabbah, yeniden iktidara gelebilmek için bir başka paralı asker grubu olan İngiliz Sandline ile anlaştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bazı üyeleri de bu girişimi destekledi. 1998 yılında Kabbah, Sandline'in yardım ettiği Nijeryalı güçler tarafından yeniden iktidara getirildi ve Sankoh tutuklanarak idam cezasına çarptırıldı; ancak bu ceza uygulanmadı. Sankoh'un başkanlığındaki güçler yeniden ülkede kanlı bir iç savaşı başlattılar (15).

EO, özel askeri şirketlerin prototipi ve adından en fazla söz edilen şirket. Apartheid'in kıdemli, emekli askerleri tarafından kurulan şirket, ününü, Angola hükümeti tarafından kiralandıktan sonra kazandı. İsyancı UNITA hareketi, EO tarafından öylesine kötü bir biçimde bastırıldı ki Lusaka Barış Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Daha sonra EO, Sierra Leone'ye geçti. Şirketin bu ülkeden ayrılmasından sonra ise tam bir iç savaş, anarşi ve kanlı bir kaos yaşandı. Daha sonra Angola'da kurulan düzen de dağıldı. Bunlar, özel askeri şirketlerin iç savaşlara geçici çözümler getirdiğini göstermiş oluyordu. İlginç olan noktalardan biri de, bu şirketlerin her iki ülke örneğinde de olduğu gibi, uluslararası toplumun müdahale etme gereği görmediği yerlerde etkin olmalarıydı (16).

Sierra Leone olayı, bir gerçeği daha açığa çıkardı: Devletlerin özel askeri şirketlerle sözleşme yapmaları ya da paralı asker kiralamaları bir başka nedene daha dayanıyordu: Sıcak çatışmalarda kendi ordularını riske atmak istememek. Amerika'da kurulmuş özel bir güvenlik şirketi olan International Charter Incorporated of Oregon (ICI), tehlikeli bölgelere gitmek için devletle sözleşme imzalamış birçok şirketten yalnızca biriydi. Bu şirket Haiti ve Liberya'daki çatışmalarda da aktifti. ICI'ın Sierra Leone'deki rolü, RUF'un isyanını bastırmak için yardıma gelen Nijerya Ordusu'nu ülkesine geri götürmek, ulaşım ve tıbbi hizmetleri sağlamaktı. Aslında Amerika'nın Sierra Leone'den elde edeceği bir çıkarı yoktu. Ancak, RUF'un başarılı olması durumunda, Washington'un ittifak içinde olduğu, zengin bir petrol ülkesi olan ve Amerika'nın en fazla petrol aldığı 5. ülke konumundaki Nijerya için tehlike çanları çalmaya başlayacaktı (17).

Elmas madenleri açısından zengin bir ülke olan Sierra Leone sadece örneklerden birisi. 1990'lı yıllar boyunca büyük devletlerin ekonomik çıkarlarının olduğu ülkelerde, güvenlik şirketleri olarak Güney Afrika kökenli Executive Outcomes, Israilli Levdan, İngiliz Sandline ve Amerikan MPRI kriz bölgelerine müdahale ettiler. "Bu şirketleri finanse edenler ise yerel hükümetler, şirketler (özellikle maden ve enerji şirketleri) veya uluslararası örgütler (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler)". Petrol kaynakları açısından güçlü ülkelerin ve şirketlerin iştahını kabartan Angola'da Executive Outcomes, 1992 yılında petrol şirketleri ile yaptığı bir sözleşme gereği, bölgede güvenliğin sağlanması için faaliyette bulundu. EO, 1998 yılında resmi olarak feshedilene kadar, 30'dan fazla Afrika ülkesinde etkindi. "Dünya üzerinde, kapsamı değişiklik gösteren, önemli önemsiz 300 bine yakın askeri danışmanlık ve güvenlik şirketi"nin bulunduğu söyleniyor (18).

Özel askeri şirketlerin genişlemesine karşı bir tepkinin geliştiğini söylemek mümkün. Sandline, Sierra Leone'deki düşen hükümetin yerel destekçilerine, Birleşmiş Milletler'in silah ambargosuna rağmen, askeri destek sağlamada İngiliz Dışişleri'yle birlikte hareket ettiği için adı kötüyü çıkmış şirketlerden biri.

Bu örnekte açığa çıktığı gibi, önemle belirtilmesi gereken konulardan biri de, bu şirketlerle süper güçlerin jeopolitik stratejileri arasında kurulan yarı-resmi bağlar. Devletler, çoğu zaman özel askeri şirketleri kendi ordularının "doğal bir uzantısı" olarak kullanabiliyorlar ve bu günümüzde gittikçe belirginleşen bir eğilim. 1990'lar boyunca bir ABD şirketi olan MPRI (Military Professional Resources Incorporated) Hırvatistan ve Bosna'da kullanılmıştır. 1988'de zamanından önce emekli olan 3 generalin kurduğu, askeri eğitim ve beceri kazandırma konusunda uzmanlaşan MPRI, genellikle ABD Hükümeti için çalışmaktadır. 1994'te Hırvatistan Hükümeti MPRI ile, Hırvat askeri güçlerinin kapasitesini arttırmak ve Hırvatistan'ı NATO'yla "Barış Programı için Ortaklık" çerçevesinde çalışacak uygun bir aday haline getirmek için sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşme, modern bir özel askeri şirket ile bir hükümet arasında imzalanan, ilk askeri eğitime yönelik sözleşmelerden biri olarak gösterilmektedir. 1995'in Ağustos ayında, MPRI'ın Hırvatistan'a gelişinden bir sene geçmemişken, Hırvatistan Ordusu, daha önce hiçbir şekilde başaramayacağı bir şeyi gerçekleştirdi: Sırplar'a karşı bir hücum gücü oluşturdu ve Sırplar'ın elindeki bölgeleri geri aldı. MPRI, bu çatışmalarda bir rolü olduğunu inkâr ediyordu. MPRI, doğrudan çatışmalara katılmamış olsa bile, Hırvat Ordusu'nun saldırısının planlanması ve eşgüdümleşmesi MPRI tarafından sağlanmıştı; bu, dolaylı da olsa askeri şirketin müdahilliğini gösteren bir kanıttı. Hırvat Ordusu'nun başarısı, Bosna için de bir fırsat yarattı ve barış görüşmelerinin yolunu açtı. 1995'te Bosna'da çatışmayı sona erdiren Dayton Barış Anlaşması'na ek olarak Clinton yönetimi MPRI'a, Bosna Federasyonu'nun silahlı güçlerine eğitim vermesi için lisans verdi. Bu kez, Hırvatistan Ordusu'ndaki işlevlerinden farklı olarak, Bosna Ordusu'na "vurucu beceriler" geliştirme konusunda eğitim sağlamak üzere sözleşme imzalandı (19).

Yine Kosova ve Belgrat arasındaki düşmanlığın sona erdirilmesinde, diğer bir özel şirket olan DynCorp önemli rol oynadı. Uluslararası barış gözlemcilerinin Kosova'daki varlığı ve buna ABD'nin yaptığı katkı daha sonra gerçekleşti. DynCorp, hakkında en fazla konuşulan ve tartışılan şirketlerden birisidir. Kuzey Virjinya'da kurulmuş olan bu şirketin hizmetleri bilgi teknolojisinden özel askeri hizmetlere kadar uzanmaktadır. Bosna dışında, Somali, Angola, Haiti, Kolombiya; Kosova ve Kuveyt'te varlık göstermiştir. Gelirinin yüzde 95'ini ABD Hükümeti ile yaptığı sözleşmelerle sağlamaktadır (20). DynCorp'la Balkanlar'da birçok hizmeti yerine getirecek şekilde sözleşmeler imzalanmıştır. Bu hizmetler arasında Bosna polis gücünü eğitmek ve bölgedeki ABD Ordusu'na onarım hizmetlerini sağlamak bulunuyordu. DynCorp çalışanları hem Kosova hem de Bosna operasyonlarında kadın ticaretine bulaşmışlardır. Ayrıca yasadışı silah ticaretine adları karışmıştır. Söz konusu kişilerin işine son verilmekle birlikte, haklarında bir soruşturma açılamamıştır. Bu olay şirketlerin ve çalışanlarının yasal sorumluluğu ve hesap verebilirliği sorusunu gündeme getirmiştir. Özel askeri şirketler genellikle "çökmüş" bir devletin sınırları içinde çalıştıkları için sorumlu tutulacakları bir yerel hukuk bulunmamaktadır. DynCorp olayında açığa çıktığı gibi, şirket çalışanları ABD yasalarına göre sorumlu tutulamamaktadırlar; çünkü, olay ABD sınırları içinde meydana gelmemiştir. Ayrıca, ABD askeri yasaları da devreye girmemektedir. Çünkü şirket çalışanları, ABD Ordusu'nun bir üyesi değillerdir (21). DynCorp, bu olaylar nedeniyle adı kötüye çıkmış şirketlerden biri olduğu halde, Irak polis gücünün eğitilmesi için ABD yine bu şirketle sözleşme yapmıştır.

ABD Hükümeti ve birçok özel askeri şirket arasındaki yakın bağlar,

özel sektör ile hükümet arasındaki ilişkinin değişimini de gösterir niteliktedir. 1992'de, o zaman Savunma Bakanı olan Dick Cheney'in başkanlığını yaptığı Pentagon, Brown and Root'a, potansiyel savaş bölgelerinde özel şirketlerin Amerikan birliklerine nasıl yardımcı olabilecekleri konusunda bir rapor hazırlaması için 3.9 milyon dolar ödemiştir. 1992 yılında ise, aynı şirkete, raporu güncelleştirmesi için Pentagon 5 milyon dolar ödemiştir. Brown and Root (bugün ismi Kellogg Brown and Root'tur), Cheney'in 1995-1999 yılları arasında CEO'su olduğu Halliburton Corporation'un bir yan kuruluşudur ve özel askeri bir şirkettir. Brown and Root'la, ayrıca 1995-1997 yılları arasında Balkanlar'da lojistik destek sağlamak üzere bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşme gereği 5 yıl üzerinden 2.2 milyon dolar ödenmiştir (22).

Irak, özel askeri şirketler için adeta bir altın madeni haline gelmiş durumda. En az 35 özel askeri şirketin Irak'ta sözleşme yaptığı belirtiliyor. Bu şirketler en az 5 bin ağır silahlı yabancı askeri istihdam ediyor. Ülkenin daha tehlikeli bölgelerinde ise 20 bin Iraklı bu şirketlerce askeri işlerde kullanılıyor. Dünyanın çeşitli bölgelerinden gelmiş 10 bin ile 15 bin arasında özel askeri şirket çalışanı ise askeri lojistik desteği (eğitim, iletişim, istihbarat toplama gibi) sağlıyor. Kuşkusuz, Irak'ta özel askeri şirketlerin bu denli yaygın olması, ABD'nin askeri harcamalarını en düşük düzeyde tutma amacından kaynaklanıyor. Ordunun yerine getirmesinin beklenebileceği birçok hizmet, özel askeri şirketlerin çalışmalarına bırakılmış durumda. Bu hizmetlere, yeni inşa projelerinin güvenliğini sağlama, askeri konvoylara tehlikeli bölgelerde eşlik etme, Geçici Koalisyon Güçleri'nin korumalığını yapma, 15 bölgesel karargâhı içeren kritik yerleşimlerin ve Amerikan güçlerinin merkezi olan Bağdat'taki "Yeşil Bölge"nin savunmasını gerçekleştirme gibi örnekler verilebilir.

Elbette, tüm bu "hizmetler" karşılığı büyük kârlar elde edilmekte. Açıklandığı kadarıyla, Bush yönetimi Irak'ın yeniden yapılanmasına 18.6 milyar dolar ayırmış durumda ve bu miktarın en az yüzde 25'i özel askeri şirketlere aktarılacak. Londra'dan bir güvenlik şirketi müdürünün tahminine göre, İngiltere kökenli özel askeri şirketlerin yıllık kazancı 1.7 milyar doları buluyor.

Irak'ta çalışan özel askeri şirketlerden en fazla tanınanı Blackwater oldu. Çünkü, bu şirketin 4 çalışanı 30 Mart'ta Felluce'de öldürüldü. Aslında "sır dolu" bir şirket olan Blackwater, Irak'ta 150 personele sahip. Kişisel koruma sağlamadan (Bremer'in güvenliğini bu şirket sağlıyordu) konvoylara eşlik etmeye kadar birçok konuda çalışan bir şirket. Aynı zamanda, bazı operasyonlarda ABD Ordusu'nun yanında yer alarak silah ve insan gücü sağlıyor. Şirkette çalışan en "parlak" elemanların ayda 15 bin dolar kadar kazandığı söyleniyor. Pinochet'nin diktatörlüğü döneminde eğitilmiş 60 eski Şilili askerin bu şirkette istihdam edildiği belirtiliyor.

Bilinen diğer özel askeri şirketlere kısaca göz atacak olursak:

- Control Risk Group: Uzun zaman önce kurulmuş bir İngiliz özel güvenlik şirketi. Irak'ta eski İngiliz askerlerinden oluşan 500 personeli bulunuyor. İngiliz Hükümeti'yle ve birçok özel şirketle, güvenlik hizmeti sağlamak üzere sözleşme yapmış durumda.

- Global Risk Strategies: Merkezi İngiltere'de olan bir "özel ordu". Daha çok Fijili ve Nepalli askerleri kiralıyor. Olası terörist hedeflerini, petrol alanlarını ve Geçici Koalisyon Hükümeti'nin binalarını koruyor.

- Custer Battles: Bağdat'taki uluslararası havaalanının güvenliğini sağlayan Amerikalı bir şirket.

- DynCorp: Irak polis gücünü eğitmek üzere Pentagon'un tercih ettiği şirketlerin başında gelen DynCorp'la on binlerce dolarlık sözleşme yapıldı. Aynı şirketle Bosna polisini eğitmesi için de sözleşme

imzalanmıştı.

- Vinnell: ABD Hükümeti, Haziran 2003'te yeni Irak Ordusu'nu eğitmesi için Vinnell Corporation ile 48 milyon dolarlık bir sözleşme imzaladı.

- Erinys: İngiliz/Güney Afrika şirketi olan Erinys ile Irak'taki petrol yerleşimlerini ve boru hatlarını koruması için yıllık 100 milyon dolarlık sözleşme imzalandı. Bu şirket 14 bin Iraklı güvenlik görevlisini aylık 150 dolar karşılığı çalıştırmaktadır. Bunun yanında düzinelerce eski İngiliz ve Güney Afrikalı askeri barındırmaktadır (23).

Gözetim dışı örgütlü şiddet

Ulusal orduların iç siyasal mekanizmalar yoluyla hesap verme durumunda bırakılması söz konusudur. Ayrıca, savaş suçu işleyen askerler, bu suçu paylaşan askeri komutanları ve siyasi destekçilerle birlikte ulusal mahkemelerde ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanabilir. Bu sürecin, herhangi bir özel askeri şirket çalışanı için de geçerli olduğunu düşünebilir miyiz? Teorik olarak belki, ama şu ana değin yaşananlar ve uygulamalar durumun hiç de iç açıcı olmadığını gösteriyor. Bir kere, bu şirketlerin çalıştıkları ülkelerin çoğu, devlet otoritesi ve hukuksal yapısı açısından oldukça zayıflamış, neredeyse çökme noktasına gelmiş ülkeler. Özel askeri şirketlere Balkanlar'da ve Afrika'da bolca rastlanması bunun bir tesadüf olmadığını gösteriyor. Uygulamada, savaş suçu ya da başka bir suç işlemiş olan özel askeri şirket mensuplarının çalıştıkları şirketten ya da şirket yöneticisinden başka hesap verme durumunda oldukları bir

kurum ya da kişi bulunmuyor. Sadece kendilerini istihdam edenlere karşı sorumlu olan, başka hiçbir şekilde yargılama yolu açık olmayan bu kişiler, ellerinde gelişmiş askeri teknolojiler ve silahlar ile güvenlik sahnesinde kolaylıkla yer alıyorlar. İnsanın en temel hakkı olan "yaşama hakkı"nı ortadan kaldırabilecek eylemlerde bulunabiliyorlar. İnsan hakları ihlalleri gerçekleştiriyorlar, işkence yapabiliyorlar. Bunun ilk çarpıcı örneği, DynCorp çalışanlarının hem Kosova hem de Bosna operasyonlarında kadın ticaretine bulaşmış olmalarıdır. Ayrıca yasadışı silah ticaretine de adları karışmıştır. Söz konusu kişilerin işine son verilmekle birlikte, haklarında bir soruşturma açılamamıştır. İkinci çarpıcı örnek, Irak'ta Irak'ta Ebu Garib Hapishanesi'ndeki işkence skandalıdır. Hapishanede sorgulamayı üstlenen 37 kişiden 27'si ABD Ordusu'na mensup değildir. Bu kişiler, bir ABD şirketi olan, Virjinya'da kurulmuş CACI International'ın çalışanlarıdır. Sorgulama sırasında onlara yardım eden 22 çevirmen ise merkezi Kaliforniya'da olan Titan Corp. tarafından istihdam edilmiştir. Bu görevlilerden 3'ü Iraklı tutuklulara işkence ve tecavüzden dolayı suçlanmaktadır (24). Ancak, "sivil" oldukları için, ne askeri yasalara ne de Cenevre Anlaşması'na tabi değillerdir. Bu nedenle, yargılanmaları söz konusu olamamaktadır.

Ne hükümetler ne de uluslararası kuruluşlar özel askeri şirketlere yönelik hukuksal düzenleme yapmaya niyetli görünüyor. Aslında karşılıklı bir "körleşme" oyunu oynanıyor gibi. Hem hükümetler hem de uluslararası kuruluşlar bu şirketlerden zamanı ve yeri geldiğinde yararlanıyorlar. Ortaya çıkan "küçük çaplı" (!) sorunlar ise görmezden gelinerek geçiştiriliyor.

Güvenliğin devlet dışına taşması ya da özelleşmesi "Acaba devlet çökmeye mi başladı?" gibisinden bir soruyla, bizi devleti savunan bir noktaya itmemeli. Devlet tanımı

itibariyle şiddet tekelini elinde tutar ve şiddet uygulama araçlarına, aygıtlarına sahiptir. Ancak, devletin bu araçları, keyfi ve sınırsız bir biçimde kullanamaması (en azından kendi vatandaşları üzerinde) insanın tarihsel kazanımlarından biridir. Oysa, piyasa koşulları içinde ortaya çıkan ve hukuki düzenlemenin olmadığı bir alanda varlık bulan özel güvenlik aktörleri böyle bir hesap verme durumunda değillerdir. Bu durum, hukuki ve ahlaki normların kendi çıkarlarıyla uyuşmadığı ya da bu çıkarlara engel olduğu durumlarda, devletlerin ve çokuluslu şirketlerin onları daha fazla devreye sokmalarını beraberinde getirmektedir.

Bitirirken belki de yazının başındaki konulara geri dönmek, antik düşünceden başlayarak siyaset ve şiddet ilişkisine yeniden bakmak gerekir. Ama sadece teknik bir sorun olarak değil; Aristotelesçi anlamda siyaseti iyi bir yaşamı kurmanın bir parçası, asli bir parçası olarak görerek. "Özel"in her alanda zaferini ilan ettiği zamanımızda, "ortak" olana, "kamusal" ve "kolektif" eylem olanaklarına daha fazla sarılmamız gerekmez mi acaba? Daha eşitlikçi ve adil bir dünyanın izlerini kolektif arayışlar içinde bulmak acaba bizi daha az savaşçı bir dünyaya doğru götürür mü?

DİPNOTLAR

1) Savaşın düşünce tarihindeki yetkin bir ele alınışı için bkz. P. Hasner, "Savaş ve Barış", Siyaset Felsefesi Sözlüğü, ed. P. Raynaud ve S. Rials, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

2) Bkz. A. Şenel, "Savaş Teknolojileri", Bilim ve Gelecek, Mart 2004, ss.54-58.

3) UK Government Green Paper , Private Military Companies: Options For Regulation 2000-2001 (www.fco.gov.uk/Files/kfile/mercenaries,0.pdf).

4) P.W. Singer, "Corporate Warriors: The Rise and Ramifications of the Privatized Military Industry", International Security, Vol.26, No.3, 2001-2002.

5) Bu yazıda kullanılan bazı veriler ve bazı kısımlar özel askeri şirketlerin daha kapsamlı olarak incelendiği şu çalışmadan alınmıştır: F. Ç. Zaba, "Yeni Savaşların Gizli Yüzü: Özel Askeri Şirketler", Mülkiye Dergisi, S.243, 2004.

6) E. Howsbawm, "War and Peace", (A. Polito ile yapılan görüşme) The New Century, Londra: Abacus, 2000, s.7-15.

7) Singer, s.10-11.

8) Age, s.10.

9) Weber'in tanımı şöyle: "Devlet, belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğudur." Sosyoloji Yazıları, Çev. T. Parla, İstanbul: Hürriyet Yayınları, s.80.

10) İnsanlar devletin "şiddet kullanma yetkisi"ni neden kabul ederler ya da buna rıza gösterirler? Başka bir deyişle, insanların devlete rıza göstermesinin temel nedeni nedir? Devlet bir baskı aracıdır; ama aynı zamanda sınıflı bir toplumda, egemen sınıfların mevcudiyeti ve sürekliliği için ideolojiler üreten aygıtlara da sahiptir. Burada devletle ilgili tanımları noktalamak gerekir. Çünkü daha ileri gitmek, engin bir yazını gözden geçirmemizi gerektirecek tartışmalara girmek anlamına gelecek. Zaten bu yazı için kritik olan nokta, devletin dışında güvenlik işlevini yerine getiren ve savaşlarda ordular yanında yer alan yeni oluşumların en önemli parçası olarak özel askeri şirketler.

11) N. Machiavelli, Prens, Çev. N. Güvenç, Anahtar Yayınları, 1994, (İkinci Baskı), Bölüm 12.

12) J. Conachy, "Private Military Companies in Iraq: Profiting from Colonialism", (www.wsws.org/articles/2004/may2004/pmcs-m03.shtml), (3 Mayıs 2004).

13) P. Jackson, "War is Much Too Serious a Thing to be Left to Military Men': Private Military Companies,Combat and Regulation", Civil War, Vol.5, No.4, 2002, ss.33-34.

14) Green Paper, s.12.

15) W. Shawcross, "Send in the Mercenaries if Our Troops Won't Fight", The Guardian, 10 Mayıs 2000.

16) S. Sheppard, "Soldiers for Hire (Private Military Corporations), Contemporary Reviw (www. findarticles.com), 1999.

17) The International Consortium of Investigation Journalists (ICIJ), "Privatizing Combat, The New Order" The Center for Public Integrity,(www.publicintegrity.org/wow/bio.aspx?act=pro&ddlC=64), 2002.

18) P. Conesa, "Devlet Dışı Gruplar Hezdinde Özelleştirilmiş Savaş", Le Monde Diplomatique, Türkiye, 15 Nisan-15 Mayıs 2003, s.23.

19) Green Paper, 2002, s.13; ICIJ, 2002, s. 6; Jackson, 2002, s.35-36.

20) http://www.wikipedia.org/wiki/DynCorp.

21) P. Singer, "The Dogs of War Go Corporate", (www.brookings.edu/views/op-ed/fellows/singer20040319.htm), 5 Nisan 2004.

22) ICIJ, 2002, s.2-3.

23) Irak'taki özel güvenlik şirketleriyle ilgili olarak bkz. Conachy, 2004; J. Traynor, "The Privatization of War", The Guardian, 10 Aralık 2003; P. Singer, "Private Military Firms in Today's Wars", Fresh Air (www.globalresearch.ca), 24 Temmuz 2003.

24) D. Leigh, "Who Commands the Private Soldiers", The Guardian, 17 Mayıs 2004; Conachy, 2004.

Ekonomiyi yöneten yeni aktörler:
Para tacirleri

1990'dan sonra, emperyalizm daha da sertleşmiştir. Eski emperyalist sömürüye en azından iki unsur daha katılmıştır. Birincisi daha önce azgelişmiş ülkelere bırakılan tarım alanı da dünya kapitalizminin acımasız kontrolüne ve sömürü alanına girmiştir. İkincisi, "vandalların insafına bırakılmış kısa vadeli sermaye hareketleri" emperyalist sömürüyü eskisine göre çok daha hızlandırmış, azgelişmiş ülkelerin kalkınma olanaklarını neredeyse sıfıra indirmiştir. Bu kıskaca giren ülkelerin tek kurtuluşu, gidişin kökten değiştirilmesi, yani devrimdir.

Arslan Başer Kafaoğlu

Geçtiğimiz son yirmi yılda akçalı (finansal) dünyada fizikteki nükleer gücün keşfiyle kıyaslanabilecek ölçüde bir ihtilal oldu. Yakın yıllara kadar gizli kalmış, finans endüstrisinde pek az işaret edilmiş bir ihtilal...

"Her gün para tacirleri bir trilyon doları (Bu rakam 1996 rakamı. 2000 rakamı, ileride göreceğiz, 1,7 trilyon dolardır) dünyanın dört yanında ışık hızıyla dolaştırıyorlar. Suudi petrollerinin, Japon arabalarının, Amerikan buğdayının, Avrupa uçaklarının satış ve alış bedellerini alt alta yazıp toplayın, bunlara akla gelen ve dünyada alınıp satılan her şeyin bedellerini ekleyin, yine de bu 1 trilyon doların çok küçük bir kısmını karşılayan bir sayıya ulaşırsınız. Dolaştırılan paranın geri kalan büyük kısmı, on dakikanın bile 'uzun vade' sayılacağı zaman parçaları içinde, milyonlarca doları bazılarına kazandırıp kaybettirerek dolaşıyor.

"Tıpkı bir başkasına bağlı olmayan Samurailer'in daha büyük servet elde etme hırsıyla durmadan savaştıkları gibi aralarında ve zayıf (yaralanması kolay) hükümetlere karşı para tacirleri durmadan savaşıyorlar. Savaş alanı uluslararası sermaye piyasasıdır, silahları paradır, savaş biçimleri de Asyalıların savaş sanatları kadar çeşitlidir. 'Büyük tacirler' arzı, talebi, fiyatları hesaplayabilmek için belli başlı ekonomik verileri çözümlerler, 'teknisyen tacirler' grafiklerin geçmişteki trendlerine bakıp geleceği tahmin ederler. 'Quants' denilen kesim, piyasalar arası küçük hareketlerin olası sonuçlarını bulmak için bilgisayarlarının başındadır. 'Strateji tacirleri' ise hasımlarının nasıl hareket edeceklerini düşünüp ona göre hareket planları yapar.

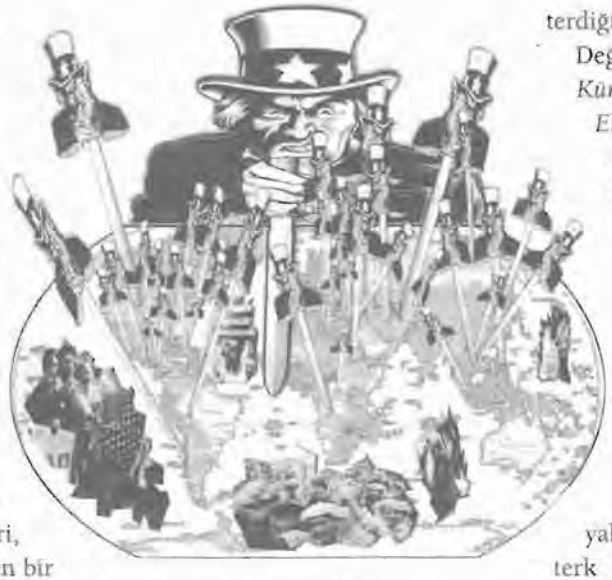
"Beğenilsin beğenilmesin Bretton Woods uluslararası para düzeni çöktüğünden bu yana para tüccarları piyasanın işleyişini belirliyor. Hükümetler bu piyasa için bir hukuk ve düzen sağlamadıklarından para tacirleri hukuku ellerine almışlardır. Bunu bir fiyat karşılığı satarlar. "Hem de ne fiyata! George Soros, 1992 yılında İngiltere'nin Avrupa para sisteminden çıkmasına yardım karşılığı birkaç gün içinde 1 milyar dolar kazandı. Tacirler hangi elverişli koşulların kendilerini ne büyük ölçüde zengin edeceğinin elbette farkındadırlar. Ama hepsi Soros gibi şöhret meraklısı değildir, gölgede çalışmayı daha çok arzu ederler. Yine de bu işe merak saranlar bunları bilir (CRT, Nation Banks, Bankers Trust, Salomon Brothers)".

Bu satırlar Amerikalı yazar Gregory J. Millman adlı yazarın *Vandallar'ın Saltanatı* (Vandal's Crown) adlı kitabının Önsöz'ünden alındı.

Bu konuyu Türkiye'de ilk kez dile getiren, yazıya döken Prof. Dr. Erinç Yeldan, küreselleşmenin dünya ekonomi tarihinde iki kez hızlandığına işaretle, birincisinin 19. yüzyıl, ikincisinin ise 20. yüzyıl sonlarında görüldüğünü belirttikten sonra şunları yazıyor:

"... 19. yüzyılın birinci küreselleşme dalgası, uluslararasında görece olarak eşit dağıtılmış olan bir dünya ekonomisinden hareket etmiş ve ortalama olarak geçimlik düzeyde sürdürülen iktisadi faaliyetleri hızla geliştirerek 20. yüzyıla gelir eşitsizliklerinin artmış olduğu bir dünyayı bırakmıştır. İkinci küreselleşme dalgası ise, bir anlamda, bu eşitsizlik üzerinde inşa edilmiş ve kalkınma ve azgelişmişlik ideolojisinin bir uzantısını oluşturmuştur. Bu anlamda mal ticaretinin uluslararası piyasalarda evriminin birinci ve ikinci küreselleşme

evrelerinde farklı yapılara dayandığı açıkça gözlemlenmektedir. Bir genelleme yapacak olursak, 19. yüzyıl mal ticaretinin günümüze oranla çok daha belirgin ve düzenli kalıplar içinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu dönem boyunca artan 'sanayileşme' oranları ileri sanayi ülkelerini temel olarak imal edilmiş mallar üreten, bunun karşılığında da bugünkü anlamıyla azgelişmiş, çevre ülkelerinden daha çok temel besin ürünleri, tropik hammaddeler ithal eden bir ticaret sistemini oluşturmuştu.

"Ancak bir karşılaştırma yapılacak olursa, 20. yüzyılın ticaret sisteminin bu kalıbın çok dışına çıkarak, basit bir kuramsal model ile kurgulanamayacak düzeyde karmaşık bir yapıya büründüğü görülmektedir. İlginçtir ki günümüzde de 15 trilyon US dolara ulaşan ticaret hacminin yaklaşık 2/3'ü benzer faktör donanımlarına sahip gelişmiş ülkeler arasında yapılmaktadır. Nitekim mal bazında incelendiğinde, dünya mal ticaretinin yaklaşık 3/4'ünün imalat sanayi bazında karşılıklı ticaretten oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla dünya ticaretinin günümüzdeki biçimi, azgelişmiş ülkelerin görece daha az söz sahibi olduğu ve gelişmiş ülkelerin de görece benzer malların karşılıklı ticaretini sürdürdüğü bir görünüm sunmaktadır.

"20. yüzyılın ikinci küreselleşme dalgası üzerinde olan bu gözlem gerek sermayenin birikimi, gerekse gelir dağılımının uluslararası deseni açısından önemli süreçlerle ilgilidir.

"(...) Uluslararası sermaye hareketlerinin akışkanlığı, her iki küreselleşme evresinin de belirleyici özelliği olarak karşımızda durmaktadır. İktisat yazınında 20. yüzyılın küreselleşme dalgasının henüz 1914'teki düzeye bile ulaşmadığı konusunda tartışmalar sürmekle birlikte, günümüzde finanssal sermayenin akışkanlığını düzenleyen finanssal araçların çeşitliliği iki küreselleşme evresinin niteliksel farklılıklarını da öne çıkarmaktadır. 19. ve 20. yüzyıl küreselleşme evrelerinin sermaye hareketleri açısından en önemli farkı, birincisi reel bir mal ile -altın standardında- düzenlenirken, günümüzdeki ikinci evrenin, kağıt paralarının nominal değişimi hareketlerine bağlı oluşudur. Bu anlamda 20. yüzyılın insanlık tarihindeki belki de en ayırt edici özelliği ulusal paralarının değişim değerlerinin altın veya benzeri reel hiçbir mal tarafından desteklenmediği, nominal birer büyüklükten ibaret olduğu bir dönemi sergilemesidir. Ulusal paraların değişim hadlerindeki bu belirsizlik finanssal sistemin işleyişi açısından bir yandan büyük riskler taşırken, bir yandan da spekülatif nitelikli kazançları özendirmekte ve finanssal sermayenin akışkanlığını -reel üretim dünyasından koparta-rak- uyarmaktadır."

Şimdi şu rakamlara dikkat edelim:

"(...) 1980'lerin sonunda günde yaklaşık sadece 190 milyar Amerikan doları hacmi olan dünya piyasası işlemleri, günümüzde günlük 1,7 trilyona ulaşmış bulunmaktadır. Söz konusu finanssal hareketliliğin 'dünya reel mal ticaretini finanse etmek' gibi bir süreç ile hiç ilgisi olmadığı ve reel üretim ve fiziksel sermayenin yatırım gereklerinden tamamıyla kopuk bir gelişme gösterdiği açıktır."

Değerli iktisatçı, alıntı yaptığımız *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi-Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* kitabını, daha çok, sermaye hareketlerinin milli ekonomimize yansıyışına ayırmış olmakla beraber yaptığımız alıntıda altı çizilecek çok önemli başka noktalar vardır.

Emperyalist sömürü son yıllarda artmıştır

Birçok iktisatçı eski emperyalist sömürü anlayışının artık terk edilmiş olduğunu savunur. Bunlara bakılırsa emperyalist sömürü artık ekonomi literatüründen çıkarılmalıdır. Çünkü Lenin'lerin, Rosa'ların, Hilferding'lerin anlattıkları klasik emperyalizm kalmamıştır. Oysa aslında, hele 1990'dan sonra, emperyalizm daha sertleşmiş ve artmıştır. Eski emperyalist sömürüye en azından iki unsur daha katılmıştır. Birincisi daha önce azgelişmiş ülkelere bırakılan tarım alanı da dünya kapitalizminin acımasız kontrolüne ve sömürü alanına girmiştir (Bu konuda bkz. *Tarım, Bolluk İçinde Kıtlık*; Kaynak Yayınları). İkincisi bu yazıda anlatacağımız "vandalların insafına bırakılmış kısa vadeli sermaye hareketleri" (bu fonların, yapılan tespitlere göre yüzde sekseni, geldiği ülkeyi bir hafta ya da daha kısa süreler içinde terk ediyor) emperyalist sömürüyü eskisine göre çok daha hızlandırmış, azgelişmiş ülkelerin kalkınma olanaklarını neredeyse sıfıra indirmiştir. Eski emperyalizm bugününün yanında melek sayılabilir. Bu konuya tekrar döneceğiz.

Paranın yakın tarihi

Bu başlıktaki "yakın" deyimiyle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası paraların değişim esaslarını anlatacağız. Bilindiği gibi altın çekirdekli para sisteminde ülkelerin paralarının değerleri bir ağırlıkta altına göre saptanırdı. Doğal ki her ulusal paranın diğer paralarla

değişimi teorik olarak dayandığı altın tabanın birbiriyle oranına göre değişirdi. Ancak 1929 bunalımı çatınca herkes parasının altına bağlılığından kendini kopardı. Bu bir çeşit belirsizlikten en çok yararlanan usta iktisatçı Dr. Schacht'ın yönettiği Nazi Almanya'sı oldu. Bu kurnaz iktisatçı her ülkeyle markın değerini farklı tutarak, ülkesi için kliring anlaşmalarıyla Alman dış ticaretini dâhiyane biçimde yönetti. İktisat tarihini iyi bilenler ulusal sanayinin gümrüklerle korunmasının patentinin Alman dış ticaret politika uygulamalarında olduğunu da iyi bilirler. 19. yüzyılda Fredrich List adlı bir iktisatçı Alman hükümet şansölyesi ünlü Bismark'a telkinleriyle, o zamanlar gençlik çağında bulunan Alman (Prusya) sanayini, özellikle en güçlü çağını yaşayan İngiliz ve Hollanda sanayi ürünlerine karşı korumak maksadıyla yüksek gümrük giriş tarifeleri uygulamasını sağlamıştır. Alman ulusal sanayi 19. yüzyıl sonrasındaki hızlı gelişmesini bu korumacı politikaya borçludur. Bunun gibi kendi milli sanayi ürünlerinin dışa satılmasını artırmak amaçlı, saldırgan para kurları politikasının mucidi de yine Almanlar olmuştur. Almanya 1930'larda Alman markının dış değerini (kambiyo kurunu) her ülke ve her duruma göre değişik biçimde belirleyip, diğer ülkeleri ortak Avrupa ve Türkiye pazarlarından silmişti. İyi kullanıldığı takdirde, o günlere kadar öneminin pek farkına varılmayan, kambiyo kurlarının bir silah olarak kullanılmasının doğuracağı önemli sonuçlar ancak bu dönemde anlaşılmıştı. Bunun önemini anlayan ülkeler, paralarını kısa süreli döviz akımlarına karşı korumak için gerekli önlemleri almışlardı.

1929 bunalımından sonra, dünyadaki diğer ülkeler kendi ulusal pazarlarını yabancı mal girişlerinden korumak için, gerek gümrük ve gerekse kambiyoda korumacı bir sisteme yönelince, bundan kapitalist ülkeler hoşnut olmadılar. Özellikle İngiltere ve Fransa, bu korumacılığın uluslararasındaki ticarette en ucuz ve en kaliteli malların önem kazanmasını engellediği ve bu nedenle kimsenin işine yaramadığını ileri sürerek, uluslararası mal değişiminin tamamen liberasyonunun zorunlu olduğunu savundular. Bu maksatla "dış ticaretin yeniden düzenlenmesi (reorganizasyonu)" çalışmaları yürüterek serbestliği (liberalizmi) esas tutan bir tasarı hazırladılar. Liberalizmin her ülkeye (tarımcı ya da endüstrici) yararlı olduğu savıyla bir tasarı hazırladılar. Bu tasarılarını Milletler Cemiyeti'ne (O zamanlar bu kurum şimdiki Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın bugünkü işlevlerini yerine getirme maksadıyla kurulmuştu ve adı Fransızca olarak Societe des Nations idi) getirdiler. Bu biçimde ve esasta dünya ticaretinin herkes için iyi olduğu, çünkü bu sayede her malın dünyanın her yerinde daha ucuz sağlanacağı tezi ileri sürülüyordu. Merkezi İsviçre'nin Cenevre Kenti'nde bulunan Milletler Cemiyeti'nde genel kurulda bu öneri kabul görmedi. Ancak dış ticarette milliyetçi korumanın yanındaki ve karşısındaki bütün savlar dünya kamuoyunca enine boyuna tartışılmış oldu.

Bretton Woods Antlaşması

Bretton Woods, Amerika Birleşik Devletleri'nde, güzel doğasıyla yaşamanın zevkli olduğu bir küçük kent. Bu kentte 1944'de, insanlığın gelecekteki yaşamını etkileyecek çok önemli bir uluslararası toplantı yapıldı ve bu toplantılardan sonra varılan anlaşmalarla, Bretton Woods sistemi denen mali sistem doğmuş oldu. Nedense, Türkiye'de bu konferansın tartışmaları dikkatle incelenmiş değildir. Bretton Woods sistemi kurulduğunda ben 17 yaşında bir lise öğrencisiydim. O zamanlar dünya bugünkünden çok farklıydı; düşünün ki İkinci Dünya Savaşı bile bitmiş değildi. Sonraları dünya ekonomisinde büyük roller oynayacak Federal Almanya ve Japonya konferansta yoktu. İngiltere ve ABD'nin bugünkü durumları o zaman daha

Büyük para tacirlerinden George Soros.

farklıydı. Konferansta bu iki ülkenin tezlerinin çarpışacağı sanılıyordu. Ancak Amerikan delegesi White, konferansa büyük ölçüde egemen oldu (bu görüşmelerde İngiltere Başbakanı Churchill'in kendince haklı fikirlerini Amerikan kumandanlarına anlatamayışı ve bunun nedenini açıklayışı şöyledir: "Elbette onların dediği olacaktı. Çünkü cephedeki askerleri bizden üç kat fazlaydı"). İngiliz delegasyonunun başında bulunan J. Maynard Keynes, büyük ününe karşın, konferansta sadece felsefeyi aşılamakla kaldı. Çünkü kuvvet dengesi ABD'den yanaydı... Bu felsefenin esası şuydu: Ülkeler yetkin insanlarla ve doğru ilkelerle yönetilebilir. Yani ülkeler bu koşullar var oldukça "yönetilemez" değildir. Uzmanların yönetiminde dünya ekonomisi de bunalıma düşmeden yönetilebilir. "Bunun olanağı vardır" deniyordu. Bretton Woods'un ördüğü dünya ekonomi yönteminin hareket noktası buydu. Bir de öne konan hedefler vardı. Serbest ticaret, tam çalışma (Full Employment, yani işsizliğin olmaması), para değerlerinde istikrar gibi.

Aslında Bretton Woods Konferansı'nın akışına ve sonuçlarına hakkını vererek değinmek isterdim.

J. Maynard Keynes

Ama buna yer elverişli değil. Sistemde ülkelerin paraları dolar ile oranı açısından değerlendiriliyordu. "Şu paranın değeri şu kadar dolar" deniyordu. Örneğin 1.25 Türk lirası 1 dolar eşdeğerindeydi (Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer). Doların ise 35 tanesi 1 ons altın değerindeydi. Konulan kuralların en önemlisi "tek kur" idi. Geçici sürelerde bu değerden ayrılınsa bile, her ülkeyle alışverişte ve her türlü mal ve hizmet alışverişinde bu tek kur uygulanacaktı. Bu kural çok önemli, ama daima gelişmemiş ülkelerin zararına işlemiş bir kuraldı (Bunu eğer vakit bulabilirsem bir vesile ile anlatacağım). Parası bu tek ölçüden uzaklaşmış, yani daha değerlenmiş ya da o değerinden uzaklaşmış ülkeler, paralarını daha yüksek değerle değerlendirebilecek (revalüasyon) ya da daha düşük bir ölçüyle paralarının değişim değerini düşürebileceklerdi (devalüasyon). Ancak her iki değerlendirme için Bretton Woods Antlaşması'yla yeni kurulmuş Uluslararası Para Fonu (IMF)'ye durumun bildirilmesi ve ondan izin alınması zorunluydu.

Bretton Woods görüşmelerine egemen olan hava, 1929 Bunalımı gibi bunalımların ve onun getirdiği korumacı önlemlerin önüne geçmek idi. Peki bunun için devletlerce ya da uluslarüstü kuruluşlarca bir yönlendirme mi getiriliyordu? Katiyen hayır. Dünyada para ve mal dolaşımı serbest olacaktı. Yeni düzenlemenin ekonomik doktrini liberalizmdi. Bu liberalizm ile birlikte ülkeler işsizliği önleyecek, o zamanki deyimle "tam çalışma" (full employmet) sağlanacaktı. Uluslararası korumacılığı engelleyecek politikaları özendirmek esastı. Ama bu güzel hedefleri sağlamakta, ülkelerin ve hele savaşta yanmış, yıkılmış ve nitelikli iş gücünde kayıplara uğramış olanların büyük güçlükleri vardı. 1944-1945 yılı kışı bazı Avrupa ülkelerinde, unutamayacakları ölçüde sert geçmiş, besin ve yakıt kıtlığı can kayıplarına neden olmuştu. "Avrupa böyle bir kış daha geçirirse" diyordu Avrupalı siyasetçiler, "yeni komünist rejimler hiç de sürpriz olmaz". Işi düzeltmek için ilk koşul dolar veya altın bularak uluslararası ticareti açmak idi. "Dolar kıtlığı" en temel dertti. Doları ABD basıyordu, onu almak için altın gerekliydi, altının dörtte üç stoku yine ABD'nin elindeydi... Bir ünlü iktisatçının deyimiyle ABD "mahallenin hem tek bakkalı hem de tek bankasıydı". Bu güçlüğü aşmak için, o günlerin ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın adını taşıyan fondan Batı Avrupa ülkelerine hibe (yani bağış) ve kredi olarak dolarlar verildi. ABD'de herkes, ülkenin zararına da olsa, Batı Avrupa ülkelerine ilişkin oldukça cömert şeyler düşününce, örneğin Avrupa'ya yatırım yapan ABD firmalarına ölçüsüz vergi avantajları yasal olarak kabul edilince, Avrupa'nın batı ülkeleri ve özellikle Federal Almanya savaş sonundaki acınacak durumlarından çabuk kurtuldular. 1957'de Avrupa Ortak Pazarını da kurarak, gelişme hızında ve gelişmenin meyvelerini çiftçi ve işçilerine yaymada dünyada örnek hale geldiler.

1960'lara gelirken kapitalist dünyada başka bir sorun ortaya çıktı. Çeşitli nedenlerle ve belki de en başta Avrupalılar'a fazla cömert davranmanın sonucu olarak ABD kronik dış açıklar vermeye başladı. ABD dolarının fiili değerinin üstünde bir legal değere ulaşması, ilk olarak ulusal paraların "olduğundan yüksek değerlenmesi" (over veluation olayı), iktisatçılar arasında tartışılmaya başlandı. Şu ya da bu nedenle parası gerçek değerinin üstünde değerlendirilen bir ülkenin ihracatı zorlaşırken, ülkeye gelen ithal malları ucuzlamış hale geliyordu. Bunun sonucu ülkenin önlenemeyecek dış ticaret açığı vermesi şeklinde ortaya çıkıyordu (Örneğin bugün Türkiye bu olayı yaşıyor). Ne var ki özellikle Avrupa ekonomileri, ABD'nin verdiği bu açıklar sayesinde ayakta kalıp gelişiyordu. Bu açıklar sona ererse Avrupa ekonomileri üretimlerini satamaz, bunalıma düşerdi (bugün de öyledir). Bir yanda bu durum ve

1944 yılındaki Bretton Woods Konferansı'ndan bir görüntü.

öte yanda doların altınla değiştirilme zorunluluğu "Triffin ikilemi" diye adlandırılan bir kıskacı doğuruyordu. ABD'nin kronik dış açığına çare, doların devalüasyonuydu. Ne var ki bu, hem Bretton Woods sistemini hem de Avrupa ülkelerinin ve hatta Japonya'nın ekonomilerini çökertecek bir hamle olurdu. Göze alınamıyordu.

Bu ikilemin altından kalkmak için 1960'lı yıllarda çeşitli yollar önerildi ve izlendi. Örneğin ABD ülkeden çıkacak dolarlar için bir "eşitleme fonu" vergisi koydu. Bunun sonucunda dolar kısa bir süre değer kazandı. Ne var ki ardından daha büyük sakıncalar doğdu. Bazı ülkeler ve insanlar çeşitli yollardan ellerine geçen dolar kazanımlarını Avrupa bankalarına yatırma yolunu tutmuşlardı. En basit örnek olarak, Sovyetler Birliği yönetimi petrol satışlarından elde ettiği dolarları, ABD'ye güvensizliği dolayısıyla Avrupa bankalarına yatırmıştı. Bazı ABD'liler de vergisel düşüncelerle aynı yolu seçmişti. Avrupa'da azımsanmayacak bir dolar birikimi olmuştu. İlk olarak İtalyan kamu firmaları bu fonlardan borç aldı (1966). Sonra euro dolar denilen bu dolarlar üzerinden borçlanmalar yaygınlaştı. Sadece borçlanmalarla kalınmadı. Bazı ülkeler (örneğin İngiltere) kısa vadeli mal alışverişlerinde bu fonları kullanmaya başladılar. Daha sonra bazı ABD dev firmaları bile euro dolar ile borçlanmayı yeğler oldular. Çünkü bu yol Amerikan bankalarından doğrudan dolar borçlanmalarından ucuza geliyordu. ABD bankaları, verdikleri bir yıldan uzun borçlarda, bir güvenlik payı olarak, her yüz dolardan ikisini kendinde alıkoyuyorlardı. Firma ne kadar güvenli de olsa, hatta bazen borçlanan bir devlet bile olsa bu kesinti yapılıyordu. Böylece örneğin 10 milyon dolar borçlanan bir firmanın eline, faizi bu meblağ üzerinden hesaplandığında, 200 bin dolar eksik, yani 9.8 milyon dolar geçiyordu. Euro dolar cinsinden borç verenler bu kesintiyi yapmıyordu. ABD dışındaki ülkelerden ve firmalardan borçlananlar ise ayrıca "eşitleme fonu" ödemeyince euro dolarla borçlanma çok daha çekici oluyordu. Euro dolar seçenekleri ABD dolarını daha da zayıflatınca, dünya ekonomisinin içine düştüğü bu iklimlerle dolu güçlükler arttı. Aslında euro doların yarattığı bu durumlar daha ortaya çıkmadan De Gaule Fransa'sı kurulu para düzeninin değişmesini, doların rezerv para olmaktan çıkarılmasını ve ulusal paraların bir değerli maden değerine bağlanmasını istiyor, bununla da kalmayıp bu yolda ABD ve Birleşmiş Milletler'i tam anlamıyla bunaltıyordu (Bretton Woods görüşmelerinde de Fransız delegesi altın esasından ayrılmamayı savunmuştu). 1968'de Fransa'nın öğrenci başkaldırmalarıyla sallanması ve daha sonra De Gaule'ün cumhurbaşkanlığı seçimini yitirmesiyle bu basınç hafiflese de 1970'lere gelindiğinde Triffin ikilemi hâlâ konuşuluyordu. Herkes bir çare, çıkar yol düşünürken Büyük İskender'in Gordium çözümü ortaya çıktı. ABD Cumhurbaşkanı Richard Nixon Ağustos 1971'de ABD ekonomisini içinde bulunduğu güçlüklerden kurtarmak için bir ekonomik program ilan etti. Bu programda alınan tedbirlerden birisi de, dolar ile altın arasındaki bağın kesilmesiydi.

Bretton Woods sistemine son veren ABD Başkanı Richard Nixon.

Bretton Woods düzeninin yıkılışı ve sonrası

Nixon'ın bu kararıyla Bretton Woods sistemi çöküyordu. Paranın gücü akılla kurulmuş bir kafese sıkıştırılamamıştı... Şimdi paraların değerleri bir maddi ölçüyle ölçülmekten çıkmıştı. Her ulusal paranın değeri diğer paralara oranıyla ölçülüyordu. Hatta bir zamanlar piyasaların ilahı olan doların değeri bile. Peki paraların birbirine oranla değerlerini belirleyen şey veya şeyler ne olacaktı? Kuşkusuz, o paralara bireylerin şimdiki biçtikleri değer ve bu değerleri değiştirebilecek beklentiler. Yani bir menkul değerler borsasında çeşitli hisse senetleri gibi değerlenecekti paralar ve onlar gibi dalgalanacaktı bu değerler. Beklentilere göre bu kadar değişen değerler varsa, bu beklentileri kollayarak spekülasyon yapacakların ortaya çıkması da doğaldı. Bu spekülasyonlar er geç doğacaktı.

Ne var ki yine de ulusal paralar için borsaların doğması bir zaman aldı. Her buluşta olduğu gibi para ile oynayıp, büyük paralar kazanılacağını düşünenler aslında büyük maddi servet sahipleri değildi. Bu projelerini anlatmak için başvurdukları büyük mali kuruluş sahiplerince çoğu kez kapı dışarı edildiler (Bir fırsat bulursam, bazılarının serüvenlerini anlatacağım). Hatta bunlardan birinin aklına ünlü Prof. Friedman'a başvurmak geldi. Ünlü iktisatçı zaten paralar üzerinde oynamayı severdi ve bu yolla küçük bir servet de kazanmıştı. Friedman borsacıya cesaret, eline bir mektup ve hatta bu yolda kullanmak üzere bir miktar para da vermişti. 1980'lere kadar yabancı döviz almak isteyenler bir bankaya başvururlardı. Döviz alıp-satma bankaların tekelindeydi. Ancak paralar üzerinde oyun oynama yolundaki iddialara 1980'li yılların başında büyük para sahipleri de katılınca bu işlerle uğraşmak üzere uzman borsalar kurulmaya başlandı.

İlk kurulan borsalar ABD'de Philadelphia ve Chicago Borsaları oldu. Ama olay 1983'ten ve hele 1990'dan sonra o kadar yayılıp derinleşti ki, artık bu işler borsaların sıkı kuralları uygulanmadan yapılıyor. Ne ölçüde yapılıyor?

Aslında bu para hareketleri hiç de düzgün kayıtlanamıyor. Ancak UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) verilerinden yararlanan Prof. Erinç Yeldan, yukarıda sözünü ettiğimiz kitabının 19. sayfasında "1980'lerin sonunda günde yaklaşık sadece 190 milyar Amerikan doları hacmi olan dünya döviz piyasası işlemleri günümüzde 1.7 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır." diye yazıyor. Ancak bu veriler 1998 yılı verileridir. Günümüzde buna en az yüzde 50 daha ekleme yapılmalıdır.

Bu paraların "dünya reel mal ve hizmet ticaretini finanse etmek" gibi bir süreç ile hiç ilgisi olmadığı ve reel üretim ve fiziksel yatırım gereklerinden tamamen kopuk bir gelişme gösterdiği açıktır. Bretton Woods sistemi sabit kurlar ve spekülatif sermaye hareketlerine karşı, ulusal kontrol olanaklarını kullanarak, bu tür spekülatif birikim süreçlerine karşı 30 yıl boyunca bir savunma mekanizması sağlamıştı.

19. yüzyıl sonundaki hızlı küreselleşme ile 21. yüzyıl başındaki (20. yüzyıl sonlarında başlayan) küreselleşme arasındaki en büyük fark budur. Bu niteliksel farklılık çok genel ifade ile paraların değişim hadlerindeki belirsizlik ve bu belirsizliğin yarattığı spekülatif olanaklarda yatmaktadır.

Fon hareketleri hakkında bazı bilgiler

Yine UNCTAD verilerinden derlenen bilgilere göre (kuruluşun 1998 yılı "World trade and development report", Tablo 5/2), para hareketlerinin en çok ekonomik sonuç verdiği ülkeler "gelişmekte olan ülkeler", yani uluslararası istatistiklerde "yeni gelişen piyasalar" denilen ülkelerdir (Bu deyimle şu 16 ülke anlaşılmalıdır: Endonezya, Malezya, Meksika, Pakistan, Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Mısır, Hindistan, Peru, Filipinler, Kore Cumhuriyeti, Güney Afrika ve Türkiye). UNCTAD tarafından düzenlenen tabloya göre 1990 ile 1998 yılları içinde, tüm kalkınmakta olan ülkelere toplam olarak 1890,6 milyar dolarlık bir sermaye girişi yaşanmış; bunun 1083,6 milyar doları 16 yeni gelişen piyasa ekonomisine yönelmiştir. Aynı dönemde kalkınmakta olan ülkelerden 577,2 milyar dolarlık bir sermaye çıkışı yaşandığı; dolayısıyla 1990-1998 döneminde toplam sermaye girişinin 1313,4 milyar dolar olduğu görülür.

Net sermaye girişine göre uluslararası döviz rezervi birikiminin de yüzde 33.3'e ulaştığı görülmektedir. Aynı oran yeni gelişen piyasa ekonomileri (ki bunlara yukarıda belirttiğim gibi Türkiye de dahildir) açısından yüzde 28'dir. Yani uluslararası sermaye net girişlerinin yaklaşık üçte biri doğrudan doğruya rezerv birikimi olarak tutunmakta, yatırım finansmanı olarak reel sermaye birikimine katkı yapmamaktadır.

Daha da dikkate değer nokta şudur: Net sermaye girişlerinin, kalkınmakta olan ülkeler genelinde yüzde 30.5'inin "net hata ve noksan" kaleminden oluştuğu hesaplanmaktadır. Uluslararası sermaye hareketlerinde formel kayıt dışında kalan bu tür akımlar, bize kayıt dışı mal ticareti ve kaynağı belli olmayan spekülatif nitelikli kazançların büyüklüğü konularında da ipuçları vermektedir. Prof. Erinç Yeldan bu hareketlerin ilk sonuçlarını şöyle anlatıyor:

"Burada ilginç olan husus, sermaye akımlarının sadece 'doğru' makro iktisadi politikalar uygulayan birkaç 'gözde' ülkeye değil, yapıları ve iktisadi politikalarında son derece farklı ekonomiye aynı kararlılık ve hızda ilgi göstermesidir... Bir yandan uluslararası finans kapitalin yatırım kararlarında sergilediği küreselleşmenin boyutlarını, bir yandan da

Milton Friedman

dünya finans piyasalarının eklemlenmesini içeren bu süreç, iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeleri de arkasına alarak ulusal piyasaları birer birer spekülatif çıkar alanına çekmektedir."

Hızlı artışın nedenleri

Kısa vadeli fonlar eğer kendi haline bırakılsaydı böylesi bir hız ve genişlikte yayılma olanağı bulamazdı. Fakat ekonomisi bozulan ülkeler sıcak para denilen (İktisat yazınında genel kabul gören kesin bir tanımı olmamasına karşın kısa dönemli, spekülatif para demektir) paralara çağrı çıkarmaktadır. Bu çağrı ölçüsüz derece yüksek faizle hem kamu hem de özel kesimde borçlanmayla meydana çıkar. Yakın tarihimizde 1994 yılında Türk parasının dış değeri aşağıya inen bir asansörde olduğu gibi hızla düşmeye başladı. O yılların başbakanı Tansu Çiller bu erozyonu durdurmak için kamu kesiminde akıllara durgunluk veren yıllık faiz oranları ile devleti borçlandırdı. Hesap şuydu: Bu yüksek faize tamah ederek gelecek sıcak para sayesinde döviz arzı (sunumu) bollaşacak, böylece Türk parasının dış değerindeki erozyon duracaktı.

Hesabın bu kısmı tuttu. Ama bu kez de ülkenin borç ödeme olanaklarının çok üstünde bir borç yükü geldi.

Ancak tek bela bu değil. Gelen bu aşırı sıcak para akımı ile Türk parası aşırı değerlenince ekonominin işleyişi buna göre anormal şekle girdi. Bir malın Türkiye'deki imal maliyeti, aynı malın ithal maliyetinden yüksek duruma girdi. Çünkü milli para anormal biçimde değerlenirse yabancı para ve onunla birlikte ithal malları ucuzlar. O zaman ham mal üreten sanayiciler, üretimlerinin bir kısmını milli pazar yerine dışarıdan tedarik etmeyi uygun bulur. Örneğin bir kumaş üreticisi üretim için gerekli ipliği (pamuk veya yün) milli pazardan değil, dışarıdan getirir. Ülke ekonomisine yeni bir hastalık girer. Ben buna "üretimsizlik" hastalığı adını koydum ve enflasyonun çok yüksek olduğu dönemlerde bile, ekonomideki en büyük hastalığın, hatta enflasyondan da önce "üretimsizlik" olduğunu yıllardan beri yazıyorum. Siz o parlak kalkınma, hayat pahalılığındaki düşüş öğünmelerine bakmayın. Türkiye gitgide bu çukura daha da batmaktadır. Güya ekonominin iyi gittiği yıllarda borçların azaltılacağı umudu da tutmuyor. Örneğin 2003 ve 2004 yıllarında ekonomide yüksek gelişme rakamları ilan edildi. Borçlar azalacağına yükseldi. Hem de ne tempoyla. 2003'e kadar devletin seksen yılda borçlandığının yarısı kadar. Türk ekonomisi öyle bir batağa saplanmıştır ki bu bataktan ancak bir devrimle kurtulabilir. Bu yargımızın başka kanıtlarını yazımızın son kısmında vereceğiz.

Türkiye'de düzenlenen anti-emperyalist bir gösteriden görüntü.

Milli ekonomide direksiyon kayboldu

Uluslararası finanssal sermayenin bu kısa vadeci akışkanlığının bir diğer önemli sonucu, ulusal ekonomide kamunun ve para yönetimiyle görevli merkez bankalarının para politikası ve ülke ekonomisi üzerindeki etkinliğini kabul ettirmesidir. Bunu değerli ekonomist Erinç Yeldan şöyle anlatıyor:

"Uluslararası finanssal sermayenin kısa vadeci akışkanlığının bir diğer sonucu da Merkez Bankası açısından bağımsız bir para, faiz ve döviz kuru politikası izleme olanağı bırakmamasıdır. Uluslararası sermaye hareketlerine denetimsiz olarak tamamıyla açık olan bir ekonomide artık faiz ve döviz kuru birleşerek tek bir finanssal unsura dönüşmekte ve stratejik yatırım ve ticaret hadlerini içeren bağımsız bir kalkınma stratejisi kalmamaktadır."

Sayın Yeldan ABD'li bir meslektaşı Adelman ile birlikte yazdığı yazıda bu olguyu "kalkınmacı devletin ideolojik sonu" olarak değerlendirmektedir.

Kısa vadeli fon akışının olası yıkımını hafifletmek için Merkez Bankası rezervleri olmadık boyutlara yükseltilmektedir. Örneğin bugünlerde TC Merkez Bankası rezervleri 30 milyar doların üstüne çıkmıştır. Ki bunun anlamı ulusal birikimin böyle yüksek bir oranda atıl kalmasıdır. Bu parmak bastığımız nokta çok önemlidir. Çünkü, bu hastalığa yani kısa vadeci fon akımlarının istilası hastalığına yakalanmış bir ekonomide örneğin kamu yönetimlerini "daha fazla yatırım" için zorlama ve dürtüklemenin hiçbir olumlu sonuç verme olasılığı yoktur. Çünkü yakalandığı bu olumsuz koşullar içinde bunun faydası olmaz.

Teşhis için ölçü: Faiz oranı

Bir ülkenin bu hastalığa yakalanmış olup olmadığı nasıl anlaşılır. Teşhis için ölçü faiz oranıdır. Yüksek faiz oranının bir ülke ekonomisine verdiği zarar, ünlü İngiliz ekonomisti J. M. Keynes'in *Genel Teori* kitabının yayımından bu yana bilinir. Yüksek faiz ulusal birikimin reel, yani üretimi artıracak yatırımlara gitmesini azaltır. Ancak onun zamanında sermaye bugünkü ölçüde "akışkan" değildi. Bugün yüksek faizin yarattığı zararlar o günkünden kat kat fazladır. Yüksek faiz kısa vadeci spekülatif para akımlarına çağrı çıkarınca, ülke parası gerçek dış değerinin üstünde bir değer kazanmaktadır. Bir ülke parası böyle abartılı bir biçimde değerinin üstünde değerlenince de ihracat artışı ithalat artışının gerisinde kalmaktadır (Örneğin Türkiye'de özellikle 2003-2004 yıllarında bunu görüyoruz). Yani bir ülkede ulusal paranın dış değeri sadece mal ve hizmet alışverişlerine göre değil, bundan da çok, kısa vadeli fon giriş ve çıkışları arasındaki dengeye bağlıdır. Faizlerin düzeyi bu nedenle ekonomilerin güdümünde adeta anahtar durumuna girmiştir. Yüksek faiz demek "yüksek net faiz" demektir.

Yüksek net faizin ne demek olduğunu Türkiye'den bir örnekle anlatalım. Devlet borçlanmalarında son haftalarda yıllık faiz (yuvarlak hesap) yüzde 23. Yıllık enflasyon oranı bugünlerde yüzde 10 dolayında. Yani bir fon hiçbir şekilde faize konmazsa bir yılda yüzde 10 değer kaybedecek demektir. Faiz, bu yüz-

de 10 değer kaybını önlerse ve orada kalırsa net faiz hiç yok, yani sıfırdır. Bugünkü devlet borçlanmasında ise net faiz (Faiz-enflasyon= 0,23-0,10= 0,13) yüzde 13 oranındadır. Bu dünyadaki en yüksek net faiz oranlarından biridir. Bu nedenle Türkiye kısa vadeci fon akımlarının "gözdesi" haline gelince, Türk lirasının dış değeri, gerçek alım paritesinin üzerine çıkmıştır. Türk ekonomisinde her gelişme bu faktöre bağlı olarak şekillenir olmuştur. İktidar ve yandaşı medya ve gazeteler hep ihracat zaferlerini dile getirmekteler. Örneğin bu yazıyı yazdığım günlerde (27-28 Ekim) ihracatın 50 milyar doları aştığı bu gazetelerin manşetlerindeydi. Oysa 2004 yılı ilk dokuz ayında ithalat, ihracatı yüzde 50'den fazla aşmış, 44 milyarlık ihracata karşılık ithalat 70 milyarı geçmiştir.

Bizde ve dünyanın birçok ülkesinde ekonomiyi yansıtan rakamlar üzerinde durulur. O rakamların ekonomiye getirdiği yıkıntılar hep ikinci perdede kalır. Örneğin Türkiye'nin geldiği bugünkü durumda, tek dert ekonomik açıdan dış ticaret açığı ve cari açığı olarak gösterilir. Oysa bu açıklar, neden değil birer sonuçtur. Kısa vadeci fonların yığın halinde akışıyla paramız abartılı biçimde değerlenince, ithal malları büyük ölçüde eksik değerlenmiş ve önceleri yurt içinde üretilerek üretime ve tüketime sokulan malların yerini, ithal malları almıştır. Tarımda ithal pamuk, pirinç, mısır, nohut, soya ayçiçeği, her türlü hayvansal ürünler Türk çiftçisinin ulusal sınırlar içindeki pazar payını elinden almışlardır. Bunun gibi tekstilde eskiden Türk malı kumaş, iplik ve pamuk kullanılırken, bunların yerini büyük ölçüde yabancı kumaş, iplik ve pamuk almıştır. Böylece Türk ekonomisinin bir numaralı sorunu olan üretimsizlik, IMF ve Hükümet sözcüleri ne derse desinler, doz olarak artmıştır.

Reçeteler yararsızdır

Hükümet bu fon akımlarını azaltacak önlemleri almadığı taktirde milli ekonomi bugünkü tam yıkıma gidişten kurtulamaz. Örneğin bazıları hükümete faizleri, daha doğrusu yukarıda anlattığımız "net faizlerin" düşürülmesini öğütlüyor. Gerçekten de net faizlerin düşürülmesi bu yıkıcı sıcak para akışını azaltabilir. Türkiye'de net faizler gerçekten çok yüksek. Bazı ülkelerin ve ülkemizin net faizleri tabloda gösterilmiştir.

Ülke	Tüketim Fiyat Endeksi Artışı	Faiz	Net Faiz
Çin	Yüzde 5,3	Yüzde 3,2	Yüzde -2,1
Güney Kore	Yüzde 3,9	Yüzde 3,5	Yüzde +0,3
Almanya	Yüzde 1,3	Yüzde 4,9	Yüzde +3,6
Fransa	Yüzde 2,2	Yüzde 3,5	Yüzde +1,3
Japonya	Yüzde 0	Yüzde 0	Yüzde 0
ABD	Yüzde 4,8	Yüzde 1,1	Yüzde -3,7
İsveç	Yüzde 0,6	Yüzde 2,1	Yüzde +1,5
Arjantin	Yüzde 5,8	Yüzde 5,1	Yüzde -0,7
Macaristan	Yüzde 4,0	Yüzde 10,5	Yüzde +6,5
Rusya	Yüzde 11,5	Yüzde 13	Yüzde +1,5
Brezilya	Yüzde 6,7	Yüzde 16,2	Yüzde +9,5
Türkiye	Yüzde 12	Yüzde 23,5	Yüzde +11,5

Sayılar Türkiye dışından ***The Economist*** dergisinin 23 Ekim sayısından alındı. Türkiye verileri 2004 Ekim ayı verileridir.

Seçtiğimiz ülkeler farklı karakterli. Seçimi özel olarak böyle yaptık. Görüldüğü gibi paraya en yüksek net faizi Türkiye veriyor. Türkiye'ye en çok yaklaşan yüzde 9,5'la Brezilya ve yüzde 6,5 ile Macaristan. Durum bu oldukça ülkemizin kısa vadeci para tacirlerinin yağmasından kurtulamayacağı apaçıktır. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin devlet tahvili ve hazine bonosuna tanıdığı bir ayrıcalık daha var. Bunların getirileri her türlü vergi ve vergi stopajından bağışıktır. Durum bu olunca Hükümet ve Merkez Bankası'ndan buna kısa vadeli normal önlemlerle çare istemek abes olmaktadır.

Hükümet net faizi istese de indiremez

Net faiz ve milli paranın dış değişim kuru böylece birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ve anahtar net faizdedir. Böyle olunca net faiz düşürülürse paranın dış değişim kurundaki abartılı yükseklik çözülebilir. Eskiden "bir ülkenin dış işlemler açığı büyük ölçüde artarsa parasının dış değişim ölçüsü (kur) düşer" denirdi ve bu doğruydu. Ama kısa vadeci para akımı, uluslararası mal ve hizmet değişimi hacmini yüzlerce defa katlayınca, dış ticaret ve cari açıkların milli paraların değerini belirleme gücü ortadan kalktı. Şimdi artık, paraların dış değişim kurunu (Kambiyo Kuru) belirleyen unsur, kısa vadeci para akımlarıdır. Ki bunun da anahtarı bu kısa vadeci akım fonlarına verilen net faiz oranlarıdır. Bu nedenle elbette net faiz düşürülünce bu iç girişler (inflow) azalacağından veya sona ereceğinden bütün anormallikler düzelecek gibi gelir insana. Ne var ki milli paranın anormal değerlenmesinin önüne geçilmesi kolay değildir. Çünkü bu fazla değerlendirmeyle gelen ithal malları ucuzluğuna ulusal bünye alışmıştır. Bu ucuzluk azalmaya başladığında ortaya "kapatılması zor" bir mal ve hizmet yokluğu çıkar ki bunun adı da "artıksız eksiksiz" krizdir. Bu nedenle bizim gibi ucuz ithal malı ucuzluğu hastalığına girmiş ülkelerde buradan çıkmak zordur.

Böyle olunca da ekonomide devrim derecesinde değişiklik yapmayı ve IMF kontrollerinden çıkmayı göze alamayan hiçbir hükümet, ülkesini bu hastalıktan kurtaramaz. Türkiye'de böyle bir hükümet ise ufukta görünmüyor. Daha doğru bir ifadeyle, Türkiye'de "gidişin kökten değiştirilmesi" anlamında bir devrim olmadan bu hastalıktan kurtulamaz. Bu yargımız net faizin çok yüksek olduğu Brezilya için de geçerlidir.

Erkenden yaşlanmak

Çocuklarda çok nadir görülen Hutchinson-Gilford Progeria sendromu, erken yaşlanma hastalığıdır. Yaklaşık 7 kez hızlanmış anormal yaşlanma nedeniyle, 10 yaşındaki progerialı bir çocuğun 70 yaşındaki birine benzer bir görünümü, kalp ve eklem sorunları vardır. İç organlar da, hastalıkla beraber erken yaşlanırlar ve ölüm genellikle ergenlik yaşlarında kalp hastalığı ya da kalp kriziyle olur.

Dr. Ebru Oktay

Mutluluk içinde başlayan bir tatil sabahımı, birbirinin aynı Amerikan yapımı filmlerle karartmak pek adetim değildir aslında. Ama o sabah gözüme takılan film, bir süredir hakkında yazmayı düşündüğümüz "yaşlı çocuk hastalığı" (progeria) ile ilgili uyarı niteliğindeydi.

Filmin ilk dikkatimi çeken kısmı, hastane ortamında geçmesiydi. Hekimliğin garip bir cilvesidir bu. Ne kadar işinizden yorulsanız da, onunla ilgili en ufak bir detayı kaçırmazsınız. Hele de bir filmin malzemesiyse... İkinci dikkat çekici görüntü ise, başarılı bir makyajla yaşlandırılmış 10-12 yaşlarında, sürekli gülen ve bilgisayarda harikalar yaratan bir çocuktu. Kısaca, Amerika'da bir klinikte progerialı çocuklardan elde edilen genetik malzemeyle yaşlanmayı engelleyecek yöntem geliştiren ve elbette bundan iştahı kabaran bir grup ile daha etik davranmaya çalışan diğer bir grup arasındaki "kanlı" mücadele anlatılıyordu. Filmin şiddet içerikli, "katil kim"merakı uyandıran aksiyon yönünü bir kenara bırakırsak; bilim adına şöyle düşünebilir miyiz acaba: Herhangi bir hastalıkla ilgili veriler, başka bir sürecin aydınlatılmasında kullanılabilir ve bu da "bir taşla iki kuş vurmak" gibi heyecan verici olabilir.

Progeria: 7 kez hızlanmış anormal yaşlanma

Progeria (yaşlı çocuk hastalığı) ile ilgili çalışma yaparken benzer bir yöntemle, yani tersten okuyarak işe başlamak sanırım işe yarayacaktır. Ama ilkönce bu nadir görülen hastalıkla ilgili bilgi verelim. Bu bilgileri, progeria hastalığıyla ilgili olarak ülkemizde çalışmalar yapan, Marmara Üniversitesi Çocuk-Genetik Hastalıkları Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nursel Elçioğlu'ndan edindiklerimizden ve araştırdığımız diğer kaynaklardan derledik.

Çocuklarda çok nadir görülen Hutchinson-Gilford Progeria sendromu, erken yaşlanma hastalığıdır. Yaklaşık 7 kez hızlanmış anormal yaşlanma nedeniyle, 10 yaşındaki progerialı bir çocuğun 70 yaşındaki birine benzer bir görünümü, kalp ve eklem sorunları vardır.

1886'da ilk kez tanımlanan bu hastalık, dünyada 4-8 milyon çocuktan birini etkiliyor. Tanımlandığı günden bu yana, tüm ırklardan 100 kadar çocukta rapor edilen bu hastalığın şu anda dünya üzerinde 45 kadar çocukta olduğu biliniyor. Avrupa'da yaşayan 15 kadar çocuktan -3'ü Almanya'da yaşamak üzere- 6'sı Türk.

Çocuklarda yaşlanma belirtileri, 18 aylıktan sonra gelişmeye başlıyor. Yani doğumda sağlıklı görünümde oluyorlar. Hastalık tipik yüz görünümü ve büyüme geriliğiyle bulgu veriyor. Saçlar kısmen veya tamamen dökültür. Kafa derisi üzerinde toplardamarlar belirginleşmiştir. Gelişmemiş, büyümemiş izlenimi veren bir yüz ve çene yapısı vardır. Küçük, yontulmuş burun belirgin özellikleridir. Diş gelişimi gecikmiştir ya da hiç diş bulunmaz. Dişlerde renk değişikliği olur ve çürüklerde artış görülür. Deride incelik, kuruluk ve sertleşme olur. Eklem çevresinde 1-2 yaşlarından başlayarak eklem sertliği ve bunun neden olduğu "ata biner duruşu" görülür. Hastalarda yaygın osteoporoz vardır. Kemikler ince ve göğüs kafesi dardır. Uzun kemikler ince gövdelidir. Sertlikler ve buna bağlı patolojik kırıklar olabilir. Boyları hiçbir zaman 1 metreyi geçmez ve 5 yaşındaki bir çocuğun boyutlarında kalır. Cinsel gelişme hemen hiç olmaz. İç organlar da, hastalıkla beraber erken yaşlanırlar ve ölüm genellikle ergenlik yaşlarında kalp hastalığı ya da kalp kriziyle olur.

Yaşlı görünmelerine rağmen, ruhsal olarak çocuk olduklarının hatırlanması çok önemlidir. Ancak genellikle çabuk yorulmaları yaşıtlarıyla bir arada olmalarını engeller. Hastalık beyin ve zekâ gelişimi

etkilemez, hatta zekâ seviyeleri ortalamanın üstünde bulunmuştur.

Son yüzyılda bu hastalığın anlaşılmasına yönelik çok az gelişme olmasına rağmen; insanın gen haritasının çıkarılmasında kaydedilen ilerlemeler, bu hastalığın da nedeninin bulunmasına yardımcı olmuştur.

Hastalığın nedeni, genetik bozukluk

Geçen yılın Mayıs ayında, Amerikan ve Fransız araştırma grupları birbirlerinden bağımsız olarak Progeriali çocukların genetik materyallerini incelediler ve 3 milyar DNA birimi içeren insan genetik yapısı içindeki bir tek yanlış kodlanmış ya da yanlış yerleşmiş DNA molekülünün bu hastalığa sebep olduğunu kanıtladılar. Yani hastalık kalıtsal değil, genetik özellik gösteriyordu. DNA örneklerinin yüzde 90'ında "Lamin A" (Lmna) adlı gende bir mutasyon (değişim) olduğu belirlendi.

Bugün için 10 farklı, ancak benzer süreci olan hastalığa neden olduğu bilinen Lamin A proteini, hücre çekirdeğini saran zarın iç yüzeyini bir ağ gibi örüyor. Hücre bölündüğünde bu ağ da parçalanıp yeni oluşan hücre çekirdeğinin içini örüyor. Herhangi bir sebeple bu protein değişime uğradığında ise, hücreler düzgün bölünemeyip erkenden ölüyorlar.

Progeriali çocukların Lmna genlerinin DNA dizilimleri incelendiğinde, ekson 11 denen bir parçada, genetik alfabede harf yerini tutan tek bir bazda değişim gözlenmiştir. Eksonlar, belirli bir proteinin üretilmesi için gerekli bilgiyi içeren DNA parçalarıdır. Bir gen üzerindeki eksonlar, intron denilen bölümlerle birbirinden ayrılırlar. Bir haberci molekül, proteinin üretim talimatının kopyasını, hücrenin ribozom denen protein fabrikalarına taşımadan önce, özel bir mekanizmayla taşınan kopyadaki intronları kesip çıkartarak ribozomları,birbirine eklenmiş eksonlar dizisi haline getirir.

Araştırmalar, progeria hastalığında bu özel kesip çıkartma düzeneğinin bozulmasıyla ekson 11'in ucunun da kesilmesinin, anormal Lamin A proteininin yapımına yol açtığını, bunun da yaşlanma sürecini hızlandırdığını gösteriyor.

"Her ölüm erkendir"den de erken...

Yaşlanmanın hızlanması çocuklarda ilk olarak kalp ve dolaşım sisteminde sorunlar yaratıyor. Arter duvarında yağ birikimi, atherom plağı oluşumu ve dolaşımın bozulması birbirini izliyor. Bu bozulmalar çocuklarda göğüs ağrısı, çabuk yorulma gibi belirtilerle kendini gösterirken her türlü kardiyolojik tanı yöntemini uygulamaya da elverişli olabiliyor

(USG, CT Scan, Arteriografi vb). Bu yıkımı yavaşlatmak için, kolestiramin, nikotinik asit, lovastin gibi kolesterol ve yağ düşürücüler, aspirin gibi pıhtılaşmayı ve plak oluşumunu engelleyici ilaçlar verilip, balon angioplasti gibi girişimsel yöntemler uygulanabilir. Ayrıca düşük kalorili, tuzsuz diet, spor, antioksidan içeren vitaminler koenzim q-10, e vitamini ve büyüme hormonu da destekleyici tedavide kullanılmaktadır.

Ancak ne yazık ki, damarlarda oluşan yoğun harabiyetin yavaşlayarak da olsa sürmesi mutlaktır ve hastalar genellikle miyokard enfarktüsü sonucu kaybedilir. Yayınlarda bildirilmiş en yaşlı hasta 45 yaşında olmakla birlikte, genellikle ortalama ömür daha az olarak gözlenmektedir.

Yaşlanmayı önleyebilme umudu...

Deneysel çalışmalarsa, bu hastalığın seyrini onarabilecek güçte görünüyor. Örneğin yine yaşlanmada etkinliğinin önemli olduğu belirlenen "telomeraz teorisi"var. Bilindiği gibi telomerler, ökaryotik hücrelerde kromozom uçlarında yer alan protein DNA karakterindeki yapılardır. Yine canlılarda her hücrenin belirli bir ömrü vardır. Yani bir hücre sonsuz sayıda bölünemez. Telomer bölgeleri, her bölünmede biraz daha kısalarak, sonunda daha fazla kısalmanın olamayacağı bir noktaya gelirler. İşte bu nokta, hücrenin ömrünü belirler. Biyolojik bir saat gibi. Yani telomerler hücrenin ve buna bağlı olarak da organizmanın yaşam süresini belirlemede kritik önem taşırlar. Telomeraz enzimi ise, her bölünme ile kısalan uçların tamirini sağlayan bir enzimdir. Dışardan telomeraz enzimi verilmesiyle bu onarımın sağlanacağı tezi, progeriali çocuklar için umut olabilecektir.

Dünyanın çeşitli yerlerinde, bu hastalıkla ilgili olarak kurulmuş dernekler var. Özellikle kendi oğlundan bu hastalığı yaşayarak öğrenen, eşi de kendisi gibi tıp doktoru olan Leslie Gordon'un kurup geliştirdiği Progera Research Foundation (PRF), çalışmalarını her yönden sürdürüyor.

Yine Eylül 2003'de bir araya gelen Avrupa Progeria Aile Derneği (PROFACI), hastalığa neden olan genetik değişiklikten aileleri haberdar etmiş ve konunun uzmanlarıyla hasta-ailelerin buluşmasını sağlamış.

Seneca, "Tüm yaşam ölüme doğru yolculuktur" dese de, insanoğlu bu yolculuğu her zaman mümkün olduğunca uzatmaya çalışacak. Biraz acımasızca gelse de, belki de son derece ender görülen hastalığı bu kadar ilgi çekici kılan da, bu istek olsa gerek.

KAYNAKLAR

1) www.progeriaresearch.org
2) www.biltek.tubitak.gov.tr
3) www.rlc.dccd.edu/MATHSCI/reynolds/progeria
4) www.hmhb.org/gorgon.html

Firefox 1.0: Devlerden ateşi çalan asi tilki

"Seçeneklerin özgürce belirlenebilmesini ve İnternet'te yeni gelişmeler sağlanmasını" hedefleyen, "kâr amacı gütmeyen bir kuruluş" olan Mozilla Vakfı, geliştirdiği Firefox 1.0 Web tarayıcısını 9 Kasım 2004'de dünya çapında kullanıma sundu. Gates'in Microsoft'u ile mücadele eden Firefox 1.0'un kullanıma sunuluşu 80 ayrı ülkede gönüllü destekçilerin bir araya gelmesi ile kutlandı.

K. Deniz Öğüt

9 Kasım 2004... Pek çokları için herhangi bir salı. Ama İnternet üzerinde binlerce kişi sabırsızca volta atıp sohbetleşiyor bazı adreslerde. Japonlar nezaket içeren, ölçülü cümleler kurarken, Avustralyalı şirin bir patavatsızlıkla isyan ediyor: "Hey, yankiler, uyanın artık be kardeşim!" Oysa, Pasifik bölgesinde 9 Kasım'ın ilerleyen saatlerine gelinmiş olsa da, ABD'de gün sahya devrileli sadece 2-3 saat olmuş. Bırak da uyusunlar. Buna karşın ekran başında konuyu takip eden ABD'liler yok değil. Birisi cevap yetiştiriyor: "Uyumuyoruz zaten! Açıklamaları okumadınız mı? Greenwich saatiyle 09.00'da İnternet'e verilecek final sürümü". Ne ola ki bunca insanın sabırsızlıkla beklediği? Kanserin devası bulundu da mucize ilacın formülünü mü bekliyorlar? Hayır. "Üzerlerine vazife olmayan işlerle" uğraşmaktan zevk alan bu insanlar bir bilgisayar programının kullanıma sunulmasının derdinde. E, işlerine güçlerine baksalar ya da uykularını almaya devam etseler de, sonra indirseler olmaz mı bu yazılımı? Olur elbette ama, bu binlerce insan aylar boyunca ortaklaşa bir iş yapmış, karşılıksız emeklerini koymuşlar "internet ortamını devlerden geri almak" için. Şimdi de, doğumhane kapısında bekleşiyorlar işte. Sohbete dahil olurken benzer saat dilimlerinde olmaktan dolayı en çok Yunanlılarla ve Ruslarla "hemdert" olan Türkün aklına konuyu *Bilim ve Gelecek* okurlarına aktarma fikri belki de o sıralarda gelmiş oluyor.

Sözcük anlamını Türkçeye "kızıl tilki" diye çevirebileceğimiz Firefox, aslında bu ismi bildiğimiz tilkiden değil,"Kızıl Panda" veya "Küçük Panda" da denen *Ailurus fulgens*'den alıyor. Firefox, Microsoft şirketi yürüttüğü vahşi savaş sonunda bu alana hâkim olmadan önce, 1990'lı yılların başlarında insanlık İnternet kavramıyla yeni tanışırken kullanılan Netscape tarayıcısının kaynak kod anlamında fikri mirasçısı. Eylül 2002'de Phoenix, Mayıs 2003'de Firebird isimlerini alan yazılım, Şubat 2004'den bu yana Firefox olarak anılıyor. Microsoft'tan 1990'ların rövanşını alma yolundaki Firefox'un buna uygun bir sloganı var: "İnternet'i yeniden kazanın!"

"Seçeneklerin özgürce belirlenebilmesini ve İnternet'te yeni gelişmeler sağlanmasını" hedefleyen, "kâr amacı gütmeyen bir kuruluş" olan Mozilla Vakfı, geliştirdiği Firefox 1.0 web tarayıcısını 9 Kasım 2004'de dünya çapında kullanıma sundu. Temmuz 2003'te kurulan ve merkezi California Mountain View'de bulunan Vakıf, Firefox'un geliştirilmesindeki temel nedenleri web deneyiminin daha kararlı, kullanıcı dostu ve güvenilir bir aşamaya yükseltilmesi olarak açıklıyor. Firefox 1.0'a temel oluşturan ve 14 Eylül 2004'te kullanıma sunularak büyük başarı kazanan deneme sürümü (PR - Preview Release) 8 milyondan fazla kişi tarafından indirilmişti. Deneme sürümünün kitlesel olarak kullanılması, açık kaynak kodlu yazılımın nihai biçimini almasına büyük katkıda bulunmuştu.

Akılla ve gönülle

Mozilla Vakfı Başkanı Mitchell Baker, Firefox 1.0 tarayıcısının çıkışına dair basın açıklamasında "Bu noktaya gelebilmemizi, dünyanın dört bir

köşesinden toplumsal sorumluluk sahibi yüzlerce gönüllünün ve yazılım geliştiricisinin yorulmak bilmez çabalarına borçluyuz" derken abartılı bir ifade kullanmıyor. Hatta, "yüzlerce" ifadesi belki yazılım geliştiricileri için doğru ama, gönüllüler bakımından eksik. Mozilla çevresinin örgütsel işleyişi, küçükten büyüğe genişleyen halkalar olarak kabaca şöyle: Merkezde vakıf ve bunun profesyonel çalışanları. Yazılımın ortaya çıkarılmasına doğrudan katkı yapan gönüllü uzmanlar. Yazılımların deneme sürümlerini kullanıp deneyerek eksik-gedik, açık arayan ve buldukları hataları rapor ederek bunların düzeltilmesini sağlayan orta/ileri düzeyde bilgisayar kullanıcıları. Yazılımın tanıtımını, yaygınlaştırılmasını üzerine vazife edinen ve bilgisayar uzmanı olması hiç de gerekmeyen çok sayıda sıradan bilgisayar kullanıcısı.

Tanıtım çalışmalarını esas olarak "duyanların duymayanlara iletmesi" yöntemiyle yürüten Firefox, bu çabayı örgütlü bir biçime de kavuşturmuş. Gönüllü insanları bu amaçla bir araya getiren www.spreadfirefox.com sitesinin / topluluğunun (kısa adıyla SFX) üye sayısı şu anda 35 bin. Burada çeşitli çalışma grupları, tartışma sayfaları, öneri havuzları vb. aracılığıyla hummalı bir çalışma yürüyor.

Firefox Japonya Şenliği.

Firefox Ankara Şenliği.

Uzman olmayan bilgisayar kullanıcılarının tanıtım için yapabileceği katkılar arasında şunlar göze çarpıyor: E-postaların sonuna Firefox kullanımını özendiren ve bağlantı veren imzalar konması, web sitelerine bu amaçlı düğmeler yerleştirilmesi, basılı medya organı ilgililerinin tanıtımlar yayımlaması, öğrencilerin okullarındaki/fakültelerindeki bilgisayarlara Firefox yüklemesi, elden ele dolaştırılan tanıtıcı broşürler dağıtılması, komşunun bilgisayarına Firefox yüklemeye yardımcı olunması vb. Eli işe yatkın veya aklı eren kişilerce bu amaçla binlerce elektronik, görsel, yazılı malzeme ile yöntem üretilmiş; isteyen bunlardan beğendiğini alıp kullanıyor ya da kendi özgün propaganda eserini/tarzını yaratıyor. Bu çalışmaların harmanlanmasıyla da merkezi olarak yürütülecek kampanyalara karar veriliyor, vakfın resmi tanıtım malzemeleri oluşturuluyor.

Öğrenci harçlıklarının bereketi

SFX tarafından Firefox 1.0'ın çıkış tanıtımı kapsamında *New York Times* gazetesine tam sayfa ilan verilmesi için bir bağış kampanyası açılmıştı. Kampanyanın hedefi 50 bin dolar toplamaktı ve bunun için 2500 civarında insanın katkı yapabileceği öngörülüyordu. Sonuç, özellikle tekeller cephesinde büyük şaşkınlık yarattı. 10 bin kadar insan bu amaçla bağış yapmış ve 250 bin dolar toplanmıştı! Önümüzdeki haftalarda yayımlanacak ilanın ederinden arta kalan para Mozilla Vakfı'nın çalışmaları için kullanılacak. Fikir vermesi bakımından toplanan 250 bin doların kısa dökümünü yapalım: Yüzde 39'u ABD dışı 81 ülkeden, yüzde 61'i ABD'den. Yüzde 2'si 45 dolarlık aile bağışları, yüzde 46'sı 30 dolarlık bireysel bağışlar, yüzde 48'i 10 dolarlık öğrenci bağışları.

Dünya çapında kitlesel basın açıklaması

Firefox 1.0'ın kullanıma sunulduğu günün gecesi, İnternet ortamı renkli bir etkinliğe sahne oldu. Doğumu kutlama babında, Mozilla Vakfı merkezinden canlı radyo yayını yapılıyor (bu yayın da İnternet'ten yapılıyor), önceden ilan edilen sohbet odalarında insanlar hem gerçek zamanlı yazışıp hem radyo programını dinleyerek toplu fikir alışverişinde bulunuyordu. Sohbet odalarında toplanan, aralarında basın mensuplarının da bulunduğu kişilerden gelen sorular canlı röportajlara alınan ilgililerce yanıtlanmakta, aralarda kısa müzik yayınlarına geçilmekteydi. Firefox gönüllüleri

gerek birbirlerinin, gerekse basın mensuplarının sorularına odalarda yazılı olarak kendileri de yanıt verebiliyordu.

Böyle kitlesel bir rapor sunma/tanıtma/tanışma/basın toplantısı etkinliğinin bu işe katılan kişileri ortak çabayı daha da fazla sahiplenmesini sağladığı ayan beyan ortadaydı. Bu defa Amerikalı katılımcılar için salı akşamının makul bir saati, Türkiye'de geceyarısını takip eden zamanlar yaşanırken, Pasifik havzasında saatler çarşamba sabahı horozların öttüğü vakitleri gösteriyor, ama kimse "E yankiler, bitirin etkinliği de yatın uyuyun artık" demiyordu. Keyifler yerindeydi. Çok sayıda "kitlesel basın açıklamasına" katılmış, panel takip etmiş, radyo-televizyondan tartışma programı dinlemiş bir kişi olarak bana teknolojinin bu amaçla ve biçimde kullanılabiliyor olması ilginç geldi doğrusu: Dünya çapında düzenlenen kitlesel bir basın açıklaması!

Venezuella'dan Kırgızistan'a şenlikler

Ardından, SFX topluluğu şu çağrıyı yaptı: 19-20-21 Kasım günleri dünyanın her köşesinde Firefox 1.0'ın çıkışını kutlama şenlikleri yapalım! E, o kadar insanı uçaklara yükleyip Büyük Sahra gibi ortalarda bir yerde bir geniş alanda toplama imkânı bulunmadığına göre, herkes eğlenceyi de bulunduğu yerde düzenleyecek ama bir "ortak" yan olacaktı yine de: "Bugün Venezuela'dan Kırgızistan'a kadar binlerce kişi hep birlikte eğlencedeyiz. Diğer şenliklerin haberlerini, fotoğraflarını da yarın alırız zaten!". "En kalabalık şenlik Mexico'da olacak gibiydi; nasıl gidiyor acaba?". "Ankara için güzel bir toplantı oldu; 50 kişi varız. İstanbul'unki yarın; onlar daha kalabalık olur muhtemelen." Nihayetinde, 80 kadar ülkede 400 civarında şenliğe gelmek için kayıt yaptıran kişi sayısı 9000 civarındaydı. İsmini kaydettiren herkes gelememiş olsa dahi, gelmek istediği halde yakın

Hızlı, güvenli, keyifli

Mozilla Firefox; Windows, Mac OS X ve Linux işletim sistemleri üzerinde çalışabiliyor. Program, www.mozilla.org adresinden ve yaygın program indirme sitelerinden ücretsiz ediniliyor. 4.7 MB'lık küçük boyutu sayesinde Türkiye'deki en düşük bağlantı hızlarında bile yazılımı indirmek sorun oluşturmuyor. Firefox'un şu anda 20 kadar dile tercüme edilmiş sürümleri var ve aralarında Türkçe'nin de bulunduğu çok sayıda başka dildeki sürümleri de kullanıma sunulmak üzere. Türkçe sürümle ilgili gelişmeleri takip etmek için www.mozilla.linux-sevenler.org adresi yararlı olacaktır.

Kararlılığı, kullanıcıya güvenlik sağlaması ve yenilikçi özellikleri nedeniyle, Mozilla Firefox tarayıcısı övgü dolu pek çok değerlendirmeye ve ödüllere layık görüldü. Bu özelliklerden bazıları şöyle sıralanabilir:

İstem dışı açılan reklam pencerelerinin (pop-up) engellenmesi: Firefox tacizci pencereler açılmasını engelleme yeteneğine sahip. Böylelikle ne zaman hangi pencerelerin açılmasının istendiğine, web siteleri değil kullanıcılar karar veriyor.

İnternet sahtekârlıklarına karşı koruma: Güvenli sitelerin gerçek kimliklerini açık biçimde dikkate sunan Firefox, "parola hırsızlığı" ve "güvenilir sitelerin kılığına giren sahte sitelerin tuzağına düşme" gibi İnternet'e bağlı iken meydana gelebilecek sahtecilliklere, bilgisayarlarınıza girmeye çalışan casus yazılımlara karşı kullanıcıları koruyor. Internet Explorer web tarayıcısının güvenlik açıklarının ve bunları düzeltmek için çıkarılan yamaların sayısını artık aklımızda bile tutamıyoruz. Firefox'un kişisel gizliliğin korunması bakımından ezici bir üstünlüğe sahip olduğu dost-düşman bu alanın tüm uzmanları tarafından teslim ediliyor.

Daha hızlı, daha kolay ulaşımlı arama: Google, Yahoo!, eBay, Amazon, Dictionary.com, Creative Commons vb. önde gelen arama motorları Firefox'un arama araç çubuğunda kullanıcının elinin altında.

Daha rahat gezinti: Firefox'un çığır açan Sekmeli Gezinme (Tabbed Browsing) özelliği çok sayıda web sayfasının aynı pencereye yüklenmesine olanak tanıyarak, İnternet'te gezinti yapmayı hızlandırıyor ve kolaylaştırıyor. Ayrıca, Canlı Yer İmleri (Live Bookmarks) özelliği sayesinde kullanıcılar son dakika haberlerine ve çeşitli sitelerde yer alan konu başlıklarına kolaylıkla göz atabiliyor. XML veya RSS olarak da adlandırılan bu teknolojiyi ülkemizde günlük gazetelerden şu ana dek yalnızca *Radikal* devreye soktu. Sayfalarını İnternet'e taşıyan yayın organları ile sitelerinde sıkça güncellenen açıklamalara, duyurulara yer veren kuruluşların konuyu incelemesinde yarar olabilir.

Eklentilerle genişletilebilme: Açık kaynak kodlu olmasından dolayı Firefox yazılımı isteyenler tarafından geliştirilmeye müsait. Firefox için halihazırda çeşitli kişi ve kurumlar tarafından geliştirilmiş 100'den fazla eklenti bulunuyor. Bu eklentiler dileyen kullanıcılar için standart web tarayıcıya türlü çeşitli özellikler ekliyor.

Transfer kolaylığı: Internet Explorer'dan ya da başka bir tarayıcıdan Firefox kullanmaya geçmek son derece kolay. Firefox diğer tarayıcınızda depolanmış sık kullanılan sayfalar listelerinizi, şifrelerinizi, çerezlerinizi (cookies) ve diğer bilgilerinizi bünyesine transfer edebiliyor. Firefox kullanmak için diğer tarayıcınızı silmeye çalışmayın. O durduğu yerde dursun, siz Firefox'u kullanın.

çevresinde böyle toplantı düzenlenememiş kişileri de hesaba kattığımızda, ortada "niyetli insan" anlamında ciddiye alınması gereken bir sayı var gibi duruyor.

Firefox Tayland Şenliği

Özgür yazılım m$'u sarsıyor

İnternet trafiğini izleyip raporlar hazırlayan WebSideStory firmasının verilerine göre, Firefox daha 1.0 sürümünü kullanıma vermeden, yani Eylül-Kasım 2004 dönemindeki deneme sürümleri döneminde bile bu alanın dev tekeli konumundaki Microsoft'un sahibi olduğu Internet Explorer web tarayıcısının pazar payını yüzde 95'den yüzde 92'ye düşürdü. Mozilla Vakfı ilk adımda 10 milyon kişinin programı bilgisayarlarına indirmesini ve hemen ardından da Windows işletim sistemi kullanan İnternet gezginlerinin yüzde 10'unun Firefox'u tercih etmesini hedefliyor. Bu noktadan sonra muhtemel bir kartopu etkisiyle işlerin nerelere varabileceğini yaşayıp göreceğiz. 20 Kasım 2004 günü itibarıyla Firefox 1.0'ın indirilme sayısı 5 milyona vurdu. Hedefler tutturulacak gibi. Bu tablonun Microsoft başta olmak üzere tekeller cephesinde hatırı sayılır mide kramplarına yol açtığı kuşkusuz. Her ne kadar bilgisayar teknolojileri pazarında tekellere esas para kazandıran ürün web tarayıcılar olmasa da, "açık kaynak kod" hareketinin, "özgür yazılım" cephesinin bu noktada açacağı gedik, peşi sıra, ucu şimdiden kestirilemeyecek gelişmelere yol açabilir.

Açık kaynak kod hareketini "küreselleşmenin öngörülemeyen meyvelerinden biri" olarak değerlendiren *The Guardian* gazetesi de buna dikkat çekmiş: "Açık kaynak çalışmalarını yürütenler, başka bazı hizmetlerin yanı sıra, daha şimdiden kendi işletim sisteminlerini (Linux), Microsoft Office'e alternatif övgüye layık bir yazılımı (Open Office) ve bir milyon madde girişi barındıran kendi ansiklopedilerini (Wikipedia) üretmiş durumda." Öyle ya, bugün Firefox sayesinde web tarayıcı olarak Internet Explorer'a hiç de muhtaç olmadığını anlayan kullanıcı, yarın Microsoft'un (ya da Firefox'çu gençlerin kullanmayı sevdikleri kısaltmayla m$'un) Office paketi yerine Open Office edinebilir, bir adım sonrasında ise daha köktenci bir çözümle Linux işletim sistemine geçiverir. Bu ise Microsoft'un sonu demektir zaten. Elbette işler bu sırayı takip etmek zorunda değil. Gerek açık kaynak kod hareketinin en kapsamlı projesi olarak Linux, gerekse yazı çizi, hesap kitap işlerini mis gibi halletmekte olan Open Office yazılımları, kendi kulvarlarında ilerlemeye devam ediyor. Türkiye'de de çok ciddi atılımlar yapan bu yazılımların *Bilim ve Gelecek*'de çeşitli boyutlarıyla tartışılması yararlı olabilir.

Firefox Belçika Şenliği

Özgürlük arayışı 50 milyar dolara "beş basar"

Ben bu yazıda konunun yazılıma ilişkin teknik yönleri üzerinde durmadım. Zaten bunun uzmanı da değilim. Dikkate getirmek istediğim, dünyanın dört bir yanından insanların "Biz devasa tekellerin önümüze koyduğu şeyleri maymun gibi kullanmak istemiyoruz" diyebilmeleri ve bu amaçla yeni alanlara, yeni teknolojilere, yeni ihtiyaçlara özgü yeni yaratıcılık biçimleri, muhalefet tarzları, örgütlenme biçimleri yaratmalarıdır. Bunu yaparken de ortaya sadece laf değil, o tekellerin en önde gideninin, hani William Gates'in sahibi olduğu ve 50 milyar dolar nakit varlığı olduğu söyleneninkinin, aynı kulvardaki markasına kalite yönünden de her bakımdan "beş basan" bir ürün koyabilmektedir bu insanlar. Uğraş veren insanların bilinçleri, niyetleri, toplum projeleri, konuyu ele alışlarındaki sınırlılıkları ne olursa olsun, cendereye alınan insanın fırsatını bulduğu bir yerlerden isyan etmesi, bir tür "özgürleşme" çabası değil midir karşı karşıya bulunduğumuz? Eğer öyleyse, hem bu tür tecrübelerden öğrenmek, hem de bu hareketlerin görece uzak kaldığı başka tecrübeleri onlara taşımak gerekmez mi? Ben Firefox konusunu bu ve benzeri sorular üzerinden yürüyen tartışmalara bir katkı olabilir umuduyla ve bir "örnek olay" olarak, aktarmakla yetiniyorum. Dileyen okur bu "örnek olayı" *Bilim ve Gelecek*'in 5. sayısında yayınlanan "Özgür Yazılım" paketiyle birlikte değerlendirebileceği gibi, dergimizde geçtiğimiz ay kapak dosyası olarak işlenen "Gözetim Toplumu" konusuyla da ilişkilendirebilir.

Sovyet matematiği ve matematikçileri hakkında - 1

Sovyet matematiğinin geçmişi

Rus matematiğinin İmparator Büyük Petro'nun kanatları altında başladığını söylersek yanılmış olmayız. Matematik camiasının gelmiş geçmiş en verimli üyesi Leonhardo Euler (1707-1783), Geometrinin Copernicus'u unvanlı Nikolay İvanoviç Lobaçevski (1792-1856) ve St. Petersburg matematik ekolünün kurucusu Pafnutiy Lvoviç Çebışev (1821-1894) geçmiş dönemin en parlak yıldızları olarak öne çıkar.

İsmihan Yusubov
Sakarya Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü

Bu konuda düşünürken, bir zamanların meşhur ve çok sevilen Gürcü sinemasından bir film, *Asker Babası* geldi aklıma. Orada 2. Dünya Savaşı sırasında Gürcistan'ın ücra bir dağ köyünden yola çıkarak, asker oğlunu aramaya koyulan ihtiyar baba Maharaşvili'nin trajediyle sonuçlanan ilginç, uzun, azaplı, zaman zaman ise komik olan serüveni anlatılıyor.

Karısına, bu eşi-benzeri görülmemiş harbin od-alevi içerisinde biricik oğullarını bulmadan dönmeyeceğine söz vermiş bu fedakâr insan. Oğlunu bulmak uğruna dövüşlere katılma isteği ihtiyar olduğu gerekçesiyle geri çevrilince, haklılığını savunmak için şöyle diyor: "Benim babam savaştı, büyük babam savaştı, onun babası, onun, onun, onun babası savaştılar!"

Bu çok önemli bir vaka. Demek ki, ortada bir savaşçılar zinciri mevcut ve bu zincirin son halkasına güç ve inanç veren zincirin tümü olduğundan, bu halka diğer tek halka ile karşılaştırmada büyük avantaj yakalamış oluyor.

Bu işler Büyük Petro ile başlar

Bu bakımdan Sovyet matematikçilerini konuşurken, onların "baba" ve "dedeleri"ni de konuşmak gerekir ki, çizilen portre tam olsun. İsimleri genelde Rus matematikçileri olarak anılmaktadır ve bu işler başlangıcını, Türkiye'de Deli Petro diye anılan, savaşarak Kuzey ve Güney denizlerine açılmakla, Çar Rusya'sını Rusya Imparatorluğu'na çevirmeyi başarmış, bataklık bir arazide haklı olarak yüzyıllar boyu onun adını taşıyacak olan muhteşem St. Petersburg şehrini inşa ederek memlekete başkent yapmış İmparator Büyük Petro Dönemi'nden, 1700 yıllarından almaktadır.

O Petro'dur ki, Arap asıllı çok başarılı biri olan İbrahim'i kendi çevresinden bir kadınla evlendirmiş ve bu evlilikten başlayan zincirin bir halkası da, 1799'da doğan, Rus şiir sanatı semasının en parlak yıldızı A. S. Puşkin olmuştur.

Yine bu Petro, L. F. Telyatin (1669-1739) namlı, çok başarılı ve zeki bir matematik hocasını himaye etmiş, 1700'lerde onun soyadını Magnitcki (manyetik gibi) olarak değiştirmiş, onun Rusya'da 100 yıl boyunca matematik bilgilerin esas kaynağı olmuş *Aritmetik* kitabının yazılmasına ve yayılmasına destek olmuştur. Hemen ilave edelim ki, bu adamın evvelki soyadı, "dana eti" anlamına gelirdi. Rusya'da bilimsel çalışmaların temelini attığı sayılan M. V. Lomonosov (1711-1765) ilk matematik eğitimini onun *Aritmetik* kitabından almıştır. 1755 yılındaki kuruluşunda önemli rol üstlendiğinden dolayı, Moskova Devlet Üniversitesi bugün de M. V. Lomonosov'un adını taşımaktadır.

Rusya'da matematiğin ve diğer bilim dallarının gelişmesinde, Büyük Petro'nun iradesi ile Alman bilim adamı G. W. von Leibniz'in projesi esas alınarak 1725'de oluşturulmuş St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin büyük payı vardır. Zaten Rusya'nın

Büyük Petro

ilk bilim adamları bu akademiye davet edilen yabancılar olmuştur ve biz Rus matematikçileri hakkında hikâyemizi bunlardan biri ve en önemlisi (Rusya ve Dünya Bilimi için) olan Leonhardo Euler'den başlatmak istiyoruz. Vurgulamak gerekir ki, Moskova başkent olduktan sonra da, bugüne kadar St. Petersburg Matematik Ekolu önemini kaybetmemiş, bilim ve kültürün öncülü bayrağını şerefle taşımayı başarmıştır.

Matematik camiasının gelmiş geçmiş en verimli üyesi: Euler

Rusya'da ve dünyada çağdaş matematiğin tarihi, İsviçre'nin Bazel Kenti'nde bir papaz ailesinde doğmuş Leonhardo Euler'le (1707-1783) başlıyor dersek, zannımızca yanılmayız ve bunun birçok nedeni vardır. Bu nedenlerin başında onun matematiğe kazandırdığı ürünlerin kapasitesi geliyor. Bunlar 30 bin sayfayı aşkın 900 yayımlanmış makaledir ki, 600'ü St. Petersburg'da, 270'i Berlin'de, 30'u çeşitli Avrupa ülkelerinde basılmıştır. Bunun dışında Paris Akademisi'nin ödüllerine layık görülmüş 15 monografisi ve 40 kitabı bulunmaktadır ki, bunlar 1911'de İsviçre'de yayımına başlanılmış 72 ciltlik "eserleri"nde toplanmaya çalışılıyor. İlaveten 1975'den başlayarak Euler'in mektuplarından oluşan kitaplar yayımlanmaya başlandı ve bunların sayısının 10 olacağı öngörülmüştür.

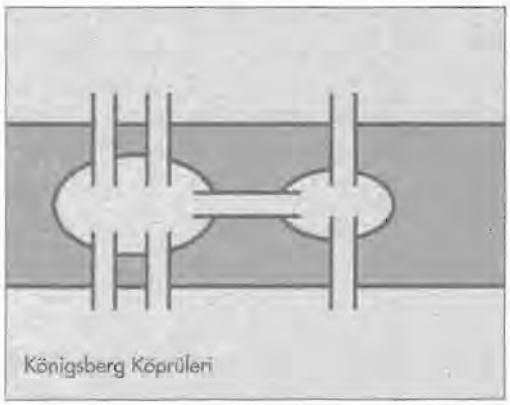
Ama çağdaş matematiğin temelini atmak için sadece kapasite yetersiz kalabilir. Bunun için burada gerçekten günümüzün matematiğine yabancı olmayan bilgilerin kaynağının bulunması şart. Hemen söylememiz gerekiyor ki, Euler'in kaleminden çıkan eserler fazlasıyla bu özelliklere sahiptirler. Günümüzde kullandığımız ve matematik yazılarının vazgeçilmez simgeleri haline gelmiş $f(x)$, e, π, i, Δy, $\Delta^2 y$ ve bunun gibi bir sürü semboller matematiğe Euler tarafından dahil edilmiştir. Bu simgelerin yüzyıllar boyunca kullanımda kalması, onların çok uygun ve mantığa yatkın olarak seçilmesiyle bağlı olsa gerek. Örneğin Fransua Viet'in bilinenlerin sessiz, bilinmeyenlerin ise sesli harflerle işaretlenmesi önermesi, sadece 50 yıl kullanım görmüş ve Rene Descartes'ın yeni önerisi üzerine alfabenin ilk ve son harfleri ile gösterilmeye başlanmıştır.

Leonhardo Euler

Euler'in çağdaşlığını şartlandıran nedenlerden biri de, kitaplarının Euclides'in *Başlangıçlar* ve Newton'un *Prensipler* kitaplarından farklı olarak günümüzde de rahatlıkla okunabilmesidir ki, bu da Euler'in çok güzel ve selis yazı dili sayesinde mümkün olabilmiştir. Euler'in kitapları sürekli olarak çağdaşlığını koruyabilmektedir; bu kitaplarda o, hedefe götüren düşüncelerinin yanı sıra, hatalarını, yanlışlarını da kaleme almış, genç kuşaklara ibret olsun diye miras olarak bırakmıştır. Bir başka deyişle, yazar kitabında belli bir teorinin muhteşem binasını yüceltip tamamladıktan sonra, kullanmış olduğu "merdivenleri, ipleri, araç ve gereçleri" binanın içerisinden çıkarmamıştır. Bu sözler, özellikle onun "muhteşem üçlü" gibi nitelendirilebilen ve yüzyıllar boyunca dünyada matematik eğitiminin tek kaynağı olarak ün salmış, *Analiz, Diferansiyel ve Integral Hesabı*'na (Kalkül) ait olunabilir. Tesadüfi değildir ki, birçok matematikçiler, dehaların yanlışlarının da bir fikir kaynağı olabileceği, bir sonraki çalışmalar için motivasyon oluşturabileceği yönünde hemfikirler. Çünkü dehaların yanılgısı da ahmakça değil, dehaca olur.

Yeni dallar yaratan makaleler

Bazı bilim dallarının "doğuşu" Euler'in bir makalesiyle gerçekleşmiş ve onlara yaşam hakkı tanınmıştır. Örneğin "Graflar Teorisi" başlangıcını onun "Königsberg Köprüleri" ile ilgili makalesinden, "Varyasyon Hesabı" ise "Brahistahron Problemi" ile ilgili makalesinden almıştır. Birinci problem ada ile karayı birleştiren köprülerin her birinden bir defa geçmek koşulu ile çıkış noktasına dönmekle ilişkiliydi ki, Euler bunun matematiksel modelini yaparak, çözümün olması koşulunu belirlemiştir ve bu koşullar Graflar Teorisi'nin ilk teoremlerini oluşturmuştur. İkinci problem ise, dikey düzlem üzerinde yalnızca ağırlık kuvvetinin etkisi altında hareket eden cismin bir üst noktadan bir alt noktaya ulaşması için gereken zamanın en az olmasını sağlayan ve bu noktaları birleştiren eğrinin bulunması ile bağıntılı olarak ele alınmıştır. Zamana eğrinin fonksiyonu (fonksiyoneli) gibi yaklaşan Euler, bu fonksiyonun "Tsikloida" denilen eğri için en küçük değere sahip olacağını kanıtlamıştır (Bu eğri doğru boyunca kaymadan dönen bir çemberin keyfi bir noktasının doğru-çember düzleminde çizdiği eğridir). Bu problem günümüzde "Değişmez sınırlı varyasyon problemi", onun çözümünde ortaya çıkan ve aranan eğrinin, gerekli koşul olarak sağlamalı olduğu diferansiyel denklem "Euler Denklemi" adını taşımaktadır.

Königsberg Köprüleri

Euler'in Rusya ile bağı

Bu her anlamda büyük matematik dehasının hayat öyküsüne geçmeden önce, onu Rusya ile bağlayan ilişkilere kısaca bir göz atalım.

Öncelikle yukarıda da denildiği gibi, Euler eserlerinin büyük çoğunluğunu bu memlekette yaratmıştır. Sadece 1777'de (başka bir dehanın -Karl Friedrich Gauss'un doğum yılı) onun yaklaşık 100 makalesi ışık yüzü görmüştür. O, bilim dünyasında tanınan hemen hemen tüm kurum ve kuruluşlara üye olsa da, esas görevi Rusya Bilimler Akademisi Akademik Sekreterliği olmuştur diyebiliriz. Hatta geçici olarak 8 yıl Berlin'de çalıştığı sıralarda da, Akademi'den alacağı maaşı sürekli olarak sağlanmıştır. Rusya'da 3 oğul büyütmüştür; bunlardan biri St. Petersburg Akademisi'nin Fizik dalında üyesi ve bölüm başkanı, ikincisi İmparatorluk Sarayı'nda doktor olmuş, üçüncüsü ise harp sanatını tercih ederek topçu generali makamına kadar yükselmiştir. Rusya Akademisi'nin Akademik Sekreterliği görevini yaklaşık 100 yıl boyunca (1769-1855) önce Euler'in oğlu, sonra oğlunun damadı, son olarak da torununun oğlu yürütmüşlerdi. Bunun dışında Euler soyadını taşıyanların yeterli çoğunluğu Rusya vatandaşlığını kabullenmiştir. Son olarak Euler 18 Eylül 1783'te bir panegrikte (nekrolog) denildiği gibi, "hesaplamalarına ve hayatına son verdiğinde", dini kurallara uygun olarak St. Petersburg'daki Smolensk Luteran Mezarlığı'nda gömüldü. 1956'da ise, doğumunun 250. yılı arifesinde naaşı, Rusya'nın meşhur kişilerinin gömüldüğü Aleksandr-Nevski Mezarlığı'na taşındı.

Euler'in yaşamöyküsü

Babası Paul Euler, Bazel'de, Hollanda göçmenleri meşhur matematikçiler Jakob ve Joahan Bernoulli kardeşler ile tanışıyordu. O dönemlerde Bazel, Bernoulli kardeşlerin katkıları sonucunda Paris ve Londra'dan sonra dünyanın üçüncü belli başlı matematik merkezi konumundaydı. Küçük Leonhard, çok zeki olduğundan Jakob'un oğulları Nicolaus ve Daniel'le birlikte eğitim görme fırsatı yakalamış oldu. İlk konuşması, henüz 16 yaşında, "Descartes ve Newton felsefesinin karşılaştırmalı tahlili" konulu Latince sunuşu oldu ki, buna göre güzel sanatlar dalında master derecesine layık görüldü. "Genç Kartallar" 20 yaşlarına geldiklerinde, artık Bazel "yuvası" onları barındırmakta zorlanmaya başladı (iş bakımından). İşte tam bu sıralarda St. Petersburg'da yenice kurulmuş ve Paris, Londra, Bazel gibi matematik merkezi olmayı hedeflemiş Rusya Akademisi'nden davet geldi. 1725'te Bernoulli kardeşler, 1727'de ise Leonhard bu teklifi kabul etti ve onun Rusya hayatı 20 yaşında başlamış oldu. Önce fizyoloji ana bilim dalına atanan Euler, sadece 4 yıl sonra, 1731'de matematik dalında akademik unvanına kavuştu. Rusya'da olduğu ve 13 yıl süren bu ilk dönemde, 70 kadar makale yayımlamış, 2 ciltlik *Mekanik* dersliğini yazmıştır. Bunun yanı sıra müracaat olunan her konuda yardımcı olmaya çalışmış ve bunu başarmıştır. Onun için ikinci dereceli iş kavramı yoktu, ele aldığı her işi bir numara düzeyine yükseltirdi. Basit bir örnek vermek gerekirse, Christian Goldbach'ın ona yönelttiği soruya değinelim. Soru, n 2'nin kuvvetleri(1, 2, 4, 8, 16, 32, 64,...) olduğunda, $2^n + 1$ sayısının asal olacağı hakkında meşhur Fermat (1601-1665) varsayımı ile ilgiliydi. Euler tembellik etmeden hemen bu varsayımı kontrol etmeye koyulmuş ve $2^{32} + 1 = 4294967297$ sayısını 641×6700417 gibi iki çarpana ayırarak bu varsayımı çürütmüştür. Bu olay 1732'de olmuştur, ama şimdi de bu konu gündeme gelirken Euler'in ismini de zorunlu olarak beraberinde getirmektedir.

1738'de katarakt ameliyatı sonucunda Euler sağ gözünü kaybeder. Aynı zamanda bu sıralarda hem Rusya'da durum karışık olduğundan, hem de yabancı bilim adamlarının çoğu Avrupa'ya döndüklerinden dolayı, nihayet 1741'de Euler Prusya kralı II. Friederik'in davetini kabul ederek Berlin'e yerleşir. 25 yıl süren Berlin döneminde, aralarında büyük kitapların da bulunduğu 300 kadar yayını olur. Yine de çok değişik alanlarda söz sahibi olmaya devam eder ve el sürdüğü her şeyin "balı çıkar". Örneğin, kralın yeğeni Angoldt-Dessau'ya verdiği derslerin notları 1768-1772 yılları arası, *Fizik ve Felsefenin Değişik Konuları Hakkında Alman Prensesine Mektuplar* adı altında, 9 Avrupa dilinde 40 defa basılmıştır (!). Bir başka örnek olarak kraliyet ailesinin Potsdam'daki Sans-Soussi adlı yazlığındaki muhteşem hidrolik sistemin düzenlenmesine sağladığı katkıyı gösterebiliriz. Ama orada ilk yaptığı iş Berlin Akademisi Başkanı Mopertui'nin ricası üzerine "Varyasyon Hesabını" yaratması ve bu konuda kitap yazması olmuştur.

Nihayet 1766'da, Euler, Rus Çarîçesi Büyük Katerina'nın daveti üzerine St. Petersburg'a döner ve son 17 yılını bu memleketin ve matematiğin problemlerine adar. Bu dönemle bağlı ilginç bir olay hafızalarda hoş bir iz bırakmıştır: Akademi'nin toplantı salonunda Euler için özel

olarak hazırlanmış koltuğa başka birisi oturuyor ve uyarılara rağmen orayı terk etmek istemiyor. İş böyle olunca, toplantıyı yöneten Katerina-Daşkova namlı hanım, salona dahil olan Euler'e "Sayın Leonhard Euler, siz istediğiniz boş koltuğa oturabilirsiniz, lakin hanımın bilmesi gereken bir şey var ki, sizin oturacağınız koltuk bu salonun bir numaralı koltuğu konumunda olacak". Böylece "pat" durumundan kurtuluş yolu bulunmuş oluyor.

Rusya'ya dönüşünden az sonra Euler sol gözünü de kaybeder. Ama bu onun verimliliğini azaltmaz. Kitap ve makalelerini yardımcılarına dikte eder ve 17 yılda aralarında büyük hacimli kitaplar da bulunan 400 kadar yayın yapmayı başarır. 1771 yılında yaşadığı caddede yangın çıkar ve evi tamamen kül olur; kütüphanesinden ise sadece elyazılarını kurtarmak mümkün olur. Bundan sonra da Euler'in yaratıcı dehası çalışmaya ve sürekli olarak birbirinden güzel ürünler vermeye devam eder. Sanki hiçbir musibet bu kör ve ihtiyar adamın yaratma aşkını engelleme gücüne sahip değildir. Bu aşk, onun 7 Eylül 1783'te torunu ile oynadığı sırada baş veren ani ölümüyle son bulur yalnızca.

Derler ki, onun öğrencisi olmamıştır. Beyin katmanlarında arı kovanındaki arılar gibi kaynaşan düşünce ve fikirlerini gerçekleştirebilme isteği, onu diğer işlerden alıkoymuştur. 1770'de yayımlanan *Cebir Üzerine Tam Rehberlik* kitabı, kısa sürede Avrupa'nın 6 değişik dilinde tam 30 defa basılarak, kıtayı fethetmiştir. 1772'de *Ay Hareketinin Yeni Teorisi*, 1773'te *Gemilerin Yapım ve İdare Olunmasının Tam Teorisi* ve diğer kitapları da aynı ilgi ve hayranlıkla karşılanmışlardı. Ansiklopedilerden de belli olduğu üzere değişik bilim alanlarında onun adını taşıyan 20'den fazla obje bulunmaktadır. Müthiş bir vaka!

Geometrinin Copernicus'u: Lobaçevski

Bu şerefli ada mahzar olan bilim adamı büyük Rus matematikçisi Nikolay İvanoviç Lobaçevski (1792-1856) olmuştur. Bilindiği gibi, Nicolaus Copernicus (1473-1543) Ptolomeus'tan kalma eski Yermerkezli-Jeosentrik Sistemi yıkmış ve onun yerinde Güneşmerkezli-Heliosentrik Sistemi kurmuştur ki, burada epitsikl, diferent denilen yapay yörüngelere gereksinim kalmamıştır. Aslında bu, olaylara bakış açısının değişmesinden başka bir şey değildir denilebilir. Yani eğer binyılı aşkın bir süre işe yaramış olan (diyelim ki, hakkını yemiş olmayalım) Jeosentrik Sistem'de alınan koordinat sistemi Dünya ile bağlı idiyse, Heliosentrik Model'de koordinat sistemi Güneş'e bağlanıyor ki, bu da hesap-kitabı kolaylaştırmanın yanı sıra, yukarda değinildiği gibi yapay eğri katmanlarına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmış oluyor. Aslında şimdi de insanlar basit olayları gözlemlerken, "Güneş doğdu, Ay battı" demekle, Dünya'yı merkez almakta devam ediyorlar ve bu daha pratik, her bakımdan.

Doğu Almanya'da 1983 yılında basılmış bir Euler pulu.

İşte tam da bu noktada Lobaçevski'nin ortaya koyduğu Öklit-dışı Geometri, Heliosentrik Sistem'e paralel bir rotayı çiziyor diyebiliriz. Yani yeni Lobaçevski Geometrisi, Öklit Geometrisi'ne yaşam hakkı tanımanın yanı sıra, kendisinin de bir hakka sahip olduğunu fedakâr kâşifinin yardımıyla savunabildi. İşte yeniliğin, yeni modelin savunulmasındaki fedakârlık bakımından da, bu iki teori arasında bir paralellik gözlemlenmektedir. Bunun dışında yeni modelin yaranma sebebi olarak, eski modelin bazı iç problemlerinin de etkili (belki de tek neden) olması bakımından bir paralellik mevcut. Şöyle ki, Jeosentrik sistemin kendisi karışık olduğu halde, Öklit Geometrisi'nin paralellik aksiyomu denilen kısmında bir karışıklık uzun yıllar söz konusu olmuştur ki, yeni model de bu karışıklığın giderilmesi yolunda ortaya konulmuştur.

Hele Öklit Geometrisi aksiyoma dayalı dedüktif bir sistem olarak oluşturulduğu zamanlardan (MÖ 300) bu yana "Düzlem üzerinde doğru dışındaki noktadan bu doğruya paralel olan yalnızca bir doğru geçer" gibi ifade olunan Paralellik Aksiyomu tartışma konusu olmuş, bu aksiyomu diğer aksiyomların yardımıyla ispatlama girişimlerinde bulunulmuştur. Ekleyelim ki, büyük Doğu bilginleri olan Ömer Hayyam ve Nasireddin Tusi de bu girişimcilerin saflarında yer almışlardı. Lobaçevski'nin bu probleme yaklaşımı her dahi yaklaşım gibi çok basit olmuştur. O, düşünmüş ki, eğer paralellik aksiyomunun dışındaki Öklit aksiyomlarına, paralellik aksiyomuna ters düşen bir aksiyom ekleyip, bunlar üzerinde geometri kurmaya kalkınca, bir yerde çelişkiyle (A ve A değil teoremlerinin her ikisi de doğrudur türünden) karşılaşırsak, bu, sözü edilen aksiyomun ispatı olur. Fakat bu proseste çelişkiye rastlanmamış ve sonuçta yeni bir geometri yaratılmış ki, bu da Öklit'in "başı belalı" paralellik aksiyomunun diğer aksiyomlardan bağımsız olduğunun bir kanıtı olarak kabul görmüştür.

Bu arada ilave olunan yeni aksiyom, "Doğru dışındaki noktadan o doğruya paralel olan ve doğru-nokta düzleminde yerleşen sonsuz sayıda

doğru çizilebilir" olarak alındığında, oluşan geometriye Lobaçevski veya Hiperbolik Geometri denilir. Eğer bu aksiyom "Dış noktadan doğruya paralel çizilemez" biçiminde alınırsa, oluşan geometriye Rieman veya Eliptik Geometri denir. Son olarak belirtelim ki, Öklit Geometrisi "Masa Yüzeyinde" geçerli olduğu gibi, Lobaçevski ve Rieman Geometrileri de sırasıyla "Trompet Yüzeyi" ve "Küre Yüzeyinde" geçerli (teoremleri doğru) oluyorlar.

Bir başka paralellik

Lobaçevski'nin yaşamöyküsünegeçmeden önce bir başka "paralelliğe" değinmek isterdim: Bu Einstein'la olan paralelliktir. Tesadüfi değildir ki, Einstein'a da "20. yüzyılın Copernicus'u" lakabı takılmış. Fakat benim değinmek istediğim paralellik, onun zaman ve mekân kavramlarını "masaya yatırıp, ameliyata maruz koyarak" Newton Mekaniği'ni yeniden inşa etmesi ile değil, bu keşiflerde ismi geçen bilim adamlarıyla ilgilidir. Malum olduğu üzere zamanın göreceliliği hakkında düşünceler Fransız Anri Poincare'nin Einstein'dan 7 yıl önce 1898'de yayımladığı "Zaman Hakkında" adlı kapsamlı bir makalesinde gerekli düzeyde ortaya konulmuştur. Einstein'ın "Özel Görelilik"de kullandığı Lorentz dönüşümleri de, adından belli olduğu gibi çok daha önceleri Maykelson-Morli Deneyi'nin negatif sonucunu yorumlamak için Anton Lorentz tarafından geliştirilmiştir. Paralellik tam da bu sırada. Belli olmuştur ki, büyük Alman matematikçisi Carl Gauss (1777-1855) Öklit-dışı geometriyi daha önce keşfetmiş, fakat çevresi tarafından kabul göremeyeceği endişesiyle bu bilgilerini açıklığa kavuşturmamıştı. Lobaçevski'den 3 yıl sonra ise, aynı düşünceleri Macar Janos Bolyai (1802-1860), babasının *Geometri* kitabına ilave (Appendix) olarak verilen makalesinde dile getirmiştir.

Lobaçevski için 1951'de Sovyetler Birliği'nde basılan pul.

Bu 3 kişi içerisinde en feci hayat da işte bu talihsiz gence mensup. Bir görenin bir daha görmek istediği bu delikanlı subay, bu "lanetlenmiş" paralellikle ilgilenirken, babası onu uyarmış, sonu gözükmeyen bu problemden uzak durmasını tavsiye etmiştir. Ama nafile, bu problem artık onun varlığına hâkim olmuş, trajik yaşamını ve ölümünü şartlandırmıştır. Lobaçevski'nin hayatı da bir ölçüde benzer rotada seyretmiştir. Onların her ikisi de hak ettikleri şöhret ve üne ancak ölümlerinden on yıllar sonra kavuşmuşlardır. Bu bağlamda, Einstein'la birlikte yazdığı ve relativiteyi anlatan *Fiziğin Evrimi* adlı kitap sayesinde meşhurlaşmış Leopold Infeld'in söyleşilerinin birinde "Dehanın en önemli özelliklerinden biri, onların ancak yıllar sonra anlaşılabilip kabul görmesidir bence" sözünü hatırlatmak yerinde olurdu belki.

Lobaçevski'nin yaşamöyküsü

Lobaçevski, Rusya'nın Nijni Novgorod Kenti'nde küçük bir memur ailesinde doğdu. 7 yaşında babasını kaybetti ve annesi 3 oğlunu da yanına alıp, şimdi Tataristan'ın başkenti olan Kazan'ın yolunu tuttu. Kazan'da kardeşler devlet hesaplı yatılı okulda (gimnazyum) eğitim hayatına başladılar. Okulda matematik dersini Moskova Üniversitesi mezunu G. I. Kartaşevski'den aldı. 1807'de henüz 15 yaşını doldurmadan Kazan Üniversitesi'ni kazandı ve tıp bilimlerini öğrenmeye karar verdi. Fakat 1808'de Almanya'dan davet edilmiş matematik hocası M. F. Bartels'in konuşmalarının etkisi altında, gelecekteki çalışma alanı olarak matematiği tercih etti. K. F. Gauss'un *Sayılar Teorisi* ve P. S. Laplace'ın *Gök Mekaniği* kitapları onun iyice incelediği ilk kitaplar oldu. 1811'de master, 1814'te yardımcı doçent, 1816'da doçent ve 1822'de profesör unvanlarını kazandı. 1827'de, 35 yaşında Kazan Üniversitesi Rektörlüğü görevini üstendi ve bu görevi 19 sene (1856'ya dek) başarıyla sürdürdü (6 defa ardı ardına seçimi kazanarak). 1842'de K. F. Gauss'un teklifi üzerine, Göttingen Bilim Camiası'nın Muhabir Üyesi seçildi. Bunların hepsi onun hayatının iyi yönleri. Şimdi kötü yönler hakkında:

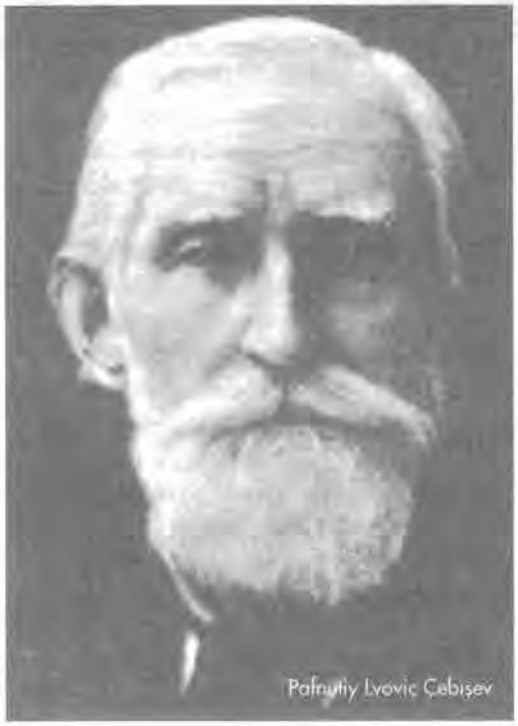
Üniversite öğretim üyelerinin liseler için kitap yazmaları isteği üzerine, 1823'te *Geometri*, 1825'te ise *Cebir* kitaplarını yazdı. Ama bu kitaplar uygun görülmeyerek onun sağlığında basıl-

madı. Onun *Geometri* kitabı yalnızca ölümünden 53 yıl sonra, 1909'da basılabildi. 1826'nın Şubat'ında, Fakülte Kurulu'nda, yeni, "Hayali (sanal) Geometri" hakkında, "Geometri Başlangıcının Paraleller Hakkında Teoremin Kesin İspatını İçeren Özeti" konulu sunuşuna ilgi gösteren bulunmadı. Bu sunuş yalnız, rektör seçildikten sonra, 1830'da *Kazan Haberleri* dergisinde, "Geometrinin Temelleri hakkında" adıyla basıldı ve yine de ilgi görmedi. 1842'de üniversitede çıkan büyük yangının söndürülmesine hayatını riske ederek şahsen katıldı. 1832'de "Geometrinin Temelleri hakkında" araştırma sonuçları, St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne incelenmek ve değerlendirilmek için sunuldu. Cevap yine aynı: "...Hatalar içeriyor... Anlaşılmıyor... Çeki düzenden yoksun ve bu gibi kusurlarından dolayı Akademi'nin değerlendirmesine layık bulunmamıştır". Lakin Lobaçevski'yi ileri iten, onu motive eden kuvvet, tüm bu olumsuzlukların çok daha ötesindedir. 1835, 1836 yıllarında üniversitenin, kendisinin yarattığı *Bilimsel Notlar* dergisinde onun "Sanal Geometri", "Sanal Geometrinin Bazı İntegrallara Uygulanması", "Geometrinin Paralellerin Tam Teorisini İçeren Yeni Başlangıcı" isimli makaleleri yayımlandı. 1840'da ise, Alman dilinde *Paraleller Teorisi Üzerine Geometrik İncelemeler* adlı küçük bir kitabı basıldı ve gerekli unvanlara dağıtıldı, ama nafile. Yalnızca P. İ. Kotelnikov isimli bir zat, "Lobaçevski'nin bu ilginç ürünü ... er ve geç kendi değer verenlerini bulacaktır" diye, geleceğe ümitle bakmıştır. 1846'da süresi dolmadan rektörlükten ayrılmak zorunda bırakılmış, 1852'de büyük oğlunu kaybetmiş. Ama tıpkı Euler gibi, o da yılmamış, yaşlı, hasta ve tamamen kör olmasına rağmen, ölümüne 1 yıl kala, iki öğrencisinin yardımıyla yazdığı son kitabını, hayatının "Kuğu Kuşu Nağmesi" olan *Pangeometri* kitabını tamamlamayı başarmıştır. İşte bu kadar, bir insan ömrü için bu kadar yeter.

Son not olarak kaydedelim ki, sözünü ettiğimiz büyük Rus matematikçisi N. İ. Lobaçevski, yine o dönemde Doğu dillerinin mahir bilicisi, Rusya'da, özel olarak Kazan ve St. Petersburg Üniversiteleri'nde Doğu dilleri eğitiminin temellerini atan Azeri Türkü Mirza Kazımbey'le yakın dostluk ilişkilerinde olmuştur. Meselenin ilginç yanı benim bu bilgiye, rahmetli Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminde, yine rahmetli dilci âlim Prof. Dr. Vagif Aslanov'un *Bakinskiy Raboçiy* (Bakü İşçisi) gazetesinde Ruslar için verdiği Azeri Türkçesi dersinde ulaşmam olmuştur. Vagif Hoca dil eğitimi sırasında, hem de Azeri Türkleri'nin sahip oldukları bilim, kültür, güzel sanat örnekleri ve insanları hakkında da bilgiler sunmaya özen gösteriyordu. İşte bu derslerden birinin gidişinde, Kazan'dan Bakü'ye misafir olarak gelmiş bir Rus diyor ki, "Benim ulu babam, sizin meşhur Mirza Kazımbey'le yakın dost olmuşlar". "Senin ulu baban kim olmuştur ki?" sorusuna ise, "Bir dönemler Kazan Üniversitesi'nin rektörü görevini üstlenmiş, büyük Rus matematikçisi N. İ. Lobaçevski" cevabını vermiştir.

St. Petersburg matematik ekolünün kurucusu: Çebışev

Çebışev'i ekol kurucusu yapan, ne büyük keşifleri, ne de tutmuş olduğu yüksek makamlar olmuştur. Her zaman, her yerde olduğu gibi bunun nedeni, yeterli sayıda çalışma arkadaşlarının varlığı ve kendinden sonra işlerini layık bir biçimde devam ettirerek daha ileri düzeye götüren öğrencileri olmuştur. Bu bakımdan **Pafnutiy Lvoviç Çebışev** (1821-1894) yeterince şanslı sayılabilir. Arkadaşları olarak V. Y. Bunyakovski, İ. İ. Somov, D. M. Perevoşikov'u, öğrencileri olarak ise A. N. Korkin, Y. İ. Zolotaryev, A. A. Markov, G. F. Voronoy, A. M. Lyapunov, V. A. Steklov, A. N. Krılov, ve S. N. Bernşteyn'i gösterebiliriz. Bu arada Markov'un adı, bağımlı deney sonuçlarıyla ilgili olarak ortaya çıkan "Zincirler" ve "Büyük Sayılar Yasası" gibi teorilerle ölümsüzleşirken, diğer öğrencisi Lyapunov'un adı "Kararlılık ve Denge"nin mükemmel matematiksel modelinin kurulması ve incelenmesine bağlı çalışmalarıyla tarihe geçti. İlave edelim ki, şu anda Rusya Bilimler Akademisi'nin Matematik Enstitüsü, onun öğrencisi Lyapunov'un öğrencisi olmuş Steklov'un adını taşımaktadır. Herhalde bu nedenlerden dolayıdır ki, ondan 20 yaş büyük olan ve hatta o dönemlerin Matematik Merkezi olarak tanınan Paris'de bile adını duyurmayı başarmış Mihail Vasilyeviç Ostrogradski (1801-1861), Petersburg'da coşkun faaliyet göstermesine rağmen, ekolün kurucusu şerefine P. L. Çebışev layık görülmüştür.

Pafnutiy Lvoviç Çebışev

Hayat serüveni ve kazandığı makamlar

P. L. Çebışev, Moskova'nın Kuzey-Batı yönünde yerleşen Kaluga'da asilzade ailesinde doğdu. Onların malikânelerinin bulunduğu Okatova Köyü'nün yakınlarında "Pafnutyev" namlı bir manastır vardır ki, muhtemelen çocuğa verilen Pafnutiy ismi ondan alınmadır. Babası Lev Pavloviç tüm asilzadeler gibi

zamanında, yani 1812'de Napolyon Fransa'sına karşı verilen Büyük Vatan Harbinde, süvari alayının saflarında savaşmış, sonra da emekliye ayrılıp malikânesini idare ediyordu. Herkes tarafından sevilen ve her zaman keyfi yerinde, tipik bir Rus toprak ağası idi. Annesi Agrafena Ivanovna'yı ise hiç sevmezlerdi. Bunun başlıca nedeni aşırı derecede ciddi olmasının yanı sıra, etrafındakileri hor görmesi ve onlara sürekli olarak yukarıdan bakması olmuştur herhalde. Ama bu kötü denilebilecek kadar iyi olmayan karakter, çocukların eğitiminde işe yaramış oldu.

Aile kalabalıktı: 5 erkek, 4 kız çocuğu. Ve bunların hepsinin geleceğini planlamak, en azından onları doğru yönlendirmek meseleleri annenin faaliyet alanına giriyordu. İşte burada onun, etrafındakilerden yükseklerde seyredebilmek isteği nihayet kendine çıkış için fırsat buldu. Matematik dersini vermek için Moskova'nın en tanınmış öğretmenlerinden olan Platon Nikolayeviç Pogorelski davet edilmişti. O zamanlar (hatta çok daha sonraları da) öğretilmesi zorunlu olan Latin dili dersini ise, eski dillerin mahir bilicisi ve sonraları ölüm yatağındaki büyük Rus yazarı Gogol'u son günlerinde tedavi ederek üne kavuşmuş, geleceğin meşhur hekimi ve yazarı Aleksey Tarasenko vermekteydi. Bütün bunların, bu fedakârlıkların sonucu olarak, genç Çebışev 16 yaşındayken Moskova Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nin Matematik Bölümü'nü kazandı ve 1841'de mezun olana kadar derslerin tümünden yalnızca pekiyi notları aldı ki, bunu da, onun hayatını sert, bazen acımasız tavırlarıyla demir disiplin içine sokmuş annesine borçluydu kısmen. Mezun olduğu sene "Denklem Köklerinin Hesaplanması" adlı teziyle gümüş madalya ile taltif olundu.

Bu arada Nikolay ve Vladimir adlı kardeşleri St. Petersburg Topçu Harp Okulu'nu kazanmışlardır. Aile

Çebişev adına 1946'da Sovyetler Birliği'nde basılan pul.

kardeşlerin bir yere toplanmasına karar verir ve 1847'de Çebışev'in Petersburg hayatı başlamış olur. Aynı yılda ph. dr. unvanı için tezini savunur, ardınca Cebir ve Sayılar Teorisi'nden ders vermeye başlar. 1849'da ise Sayılar Teorisi'nde yeni bir fasıl açacak nitelikte olan, "Kıyaslamalar Teorisi" isimli 2. doktora tezini savundu ve yine aynı yılda St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin "Demidov" ödülüne layık görüldü. 1856'da Akademi'nin muhabir, 1859'da ise asıl üyesi unvanlarını kazanarak, 40 yaşını doldurmadan, en azından makam olarak kendi alanında zirveye ulaşmış oldu bizim kahraman.

1850'de üniversitenin profesörü unvanını kazanan P. L. Çebışev, 1882'ye kadar bu adı gerek eğitim, gerekse bilimsel çalışma alanında şerefle taşıdığı gibi, bu süre boyunca büyük bir azimle çalışarak kendi ekolünü de yaratabilmiştir. Kendini tamamen bilimsel çalışmalara adamak amacıyla 1882'de üniversiteden emekli olmaya karar vermiş ve 12 yıl boyunca, 1894'te ecel onu garip bir şekilde yakalayana kadar çalışmalarını aralıksız olarak sürdürmüştür. Bu arada ilk makalesi 1843'te, Moskova döneminde, son makalesi ise ölümünden sonra, 1895'te St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin haberlerinde basılmıştır. Denebilir ki onun, tüm çalışmalarının ortak yanı, çok basit, ama yeni yöntemlerle büyük sonuçlara ulaşabilmiş olmasıdır. Çebışev'in bilimsel çalışmaları sadece Rusya sınırlarında değil, dış dünyada da gerekli ilgi ve değerini bulmuştur. O, 1871'de Berlin, 1873'te Bolonya, 1874'te Paris (1860'ta muhabir üye), 1893'te İsveç Akademileri'nin asıl üyesi, 1877'de ise Londra Kraliyet Kurumu'nun üyesi gibi şerefli adlara layık görülmüştür. 1944'de, ölümünün 50. yıldönümünde, Rusya'da matematik çalışmalarını teşvik amacıyla "Çebışev Ödülü" tesis olunmuştur.

Bilimsel çalışmalarına kısa bir bakış

P. L. Çebışev hakkında her zaman büyük Rus matematikçisi ve mekanikçisi denildiğinden, bu bölüme geçmeden önce, Prof. Andre Angot'un 1957'de Paris'te basılmış ve önsözünü de Nobel ödüllü Louis Broule'un yazdığı, yaklaşık 800 sayfalık, ansiklopedi karakterli *Elektro ve Radyo Mühendisleri için Matematik* kitabının dizinine bir göz atalım dedik ve Çebışev'in adıyla bağlı olan bir sürü kavram ve önermelerin birer inci taneleri gibi bu kitabın sayfalarına serpilmiş olduğunun şahidi olduk. Bunlar Çebışev Yöntemi, Çebışev Eşitsizliği, Çebışev Leması, Çebışev Polinomları (1. ve 2. tür olarak), Çebışev Fonksiyonu ve nihayet Çebışev Polinomunun Elektromanyetik Işın Kaynağının İncelenmesine Uygulanması konuları oldu. Sonuncu konuda şöyle bir cümle yer almaktadır: "Eğer incelenen değerler polinomla ifade olunabilir ve bu polinomun belli aralıkta çok az değişerek, bu aralık dışında hızla değişmesini istiyorsanız, değerleri öyle kombine ediniz

$$T_n(x)=\begin{cases}1-\dfrac{n^2}{2!}x^2+\dfrac{n^2(n^2-4)}{4!}x^4-\dfrac{n^2(n^2-4)(n^2-16)}{6!}x^6+\cdots & (n=2k)\\ x-\dfrac{n^2-1}{3!}x^3+\dfrac{(n^2-1)(n^2-9)}{5!}x^5-\dfrac{(n^2-1)(n^2-9)(n^2-25)}{7!}x^7+\cdots & (n=2k+1)\end{cases}$$

Tablo 1

ki, uygun polinom Çebışev Polinomu olsun". Ilave edelim ki, bu polinomlar, Çebışev Diferansiyel Denklemi'nin tam *n*'ler için çözümü verirler. (Bkz. Tablo 1) Bu polinomlar, cebir ve analizin yaklaşık hesap gerektiren daha birçok alanlarında (yaklaşık integrasyon mesela) başarıyla uygulanmaktadır.

Yukarda da denildiği gibi Çebışev bilimsel araştırmalarına Olasılık ve Sayılar Teorisi ile başlamıştır. Olasılık Teorisinde Momentler Metodunu dahil etmiş ve bunun yardımıyla Büyük Sayılar Yasası'nı en kapsamlı formasında ispat etmiştir. Burada aynı zamanda tesadüfi değişkenin orta değerden bir miktar sapmasının, bu miktar ve değişkenin dağılması yardımıyla değerlendirilmesini sağlayan

$$P(|\xi - M\xi| < \varepsilon) \geq 1 - \frac{D\xi}{\varepsilon^2}$$

Çebışev Eşitsizliği (veya Lemması) önemli rol oynamaktadır. Burada M orta değeri, D dağılmayı, ε ise sapmayı simgelemektedir.

Çebışev Sayılar Teorisi'nde ise, asal sayıların dağılımı hakkındaki önermeleri nihayet sağlam matematik temellere oturttu. Henüz MÖ 300'lerde Öklit, asal sayıların sonlu olmadığını halis dedüktif yolla ispat etmişti. Yeri gelmişken, bir zamanların meşhur Cambridge matematikçisi Hardy'nin *Bir Matematikçinin Savunması* adlı kitabında matematik teorem ve ispat konusunda sunduğu iki örnekten birisi, işte Öklit'in bu teoremi ve onun ispatıdır. Ama bu sayıların dağılımı konusunda Çebışev'e kadar söylenenler deneye dayalı varsayımlardı sadece. Örneğin Fransız Legendre (1752-1833) asal sayılar tabelasını inceleyerek *n* doğal sayısını aşmayan asal sayıların $S(n)$ sayısı için ilk milyon sayı sınırında

$$S(n) \approx \frac{n}{\ln n - 1{,}08366}$$

yaklaşık formülünün doğru olduğunu göstermiş ve esası olmadan bu formülün tüm sayılar için de işe yarayabileceğini varsaymıştır. Aynı yönteme başvuran yine Fransız matematikçisi Bertran, birden büyük *n* doğal sayısı için $(n, 2n)$ aralığında en azından bir tane asal sayı bulunacağı varsayımını ileri sürmüştür. İşte Çebışev halis matematiksel inceleme sonucunda Legendre'ın varsayımının yanlış, Bertran'ın varsayımının ise doğru olduğunu kanıtlamış ve $S(n)$ için her zaman doğru olan

$$0{,}092129 < \frac{S(n)}{\frac{n}{\ln n}} < 1{,}10555$$

çifte eşitsizliğinin ispatını vermiştir.

Bunun dışında Çebışev'in ismi, analizin Binomial Diferansiyeller, Ortogonal Polinomlar, İntegrallerin Yaklaşık Hesaplanması, Fonksiyonların İnterpolasyonu ve diğer alanlarında sürekli zikir olunmaktadır.

Çebışev aynı zamanda bir gerçek mekanik uzmanı idi. Onun bu konuda yazdığı eserlerden *Kesin Coğrafi Haritaların Çizilmesi*, *Yüzeylerin Deforme Olması Meseleleri*, *Teorik Mekaniğin Problemleri*'ni gösterebiliriz. Çebışev yaşamı boyu değişik makineler icat etme üzerinde çalışmış ve bu konularda da çok başarılı olmuştur denilebilir. 1878'de icat ettiği hesap makinesi şu anda Fransa'nın Kültür ve Sanat Müzesi'nde korunmaktadır. Ölümünden 1 yıl önce katıldığı, 1893'ün yazında Şikago'da düzenlenmiş "Uluslararası Sanayi Fuarı"nda, onun makineleri ilgi odağı haline gelmişlerdi. Hemen ekleyelim ki, çocukluğundan aksak olan, evlenmeyen, evinde hizmetli tutmayan, elbisesinin ufak tamirlerini kendisi idare eden, taksi şoförleri ile sürekli pazarlık yapan bu cimri adam, makineleri konusunda kesesinin ağzını sonuna kadar ve seve seve açardı.

Bu garip insanın garip ölümü ve mezarı hakkında

Çebışev, 1894'ün Kasım ayının son günlerinin birinde gribe yakalanarak hastalandı. Bir gün yatak rejimi uygulandı. Ertesi günü kalktı, giyindi, mutfakta çay demledi ve bardağa süzdü. Mutfakta kimse yoktu. Bir süre sonra temizlikçi kadın mutfağa girdiğinde, onun masa arkasında oturmuş vaziyette ölmüş olduğunu fark etti. Bardağına süzdüğü çaydan ise, her an değişik şekil alarak insanı şaşırtabilen, kıvrım kıvrım buhar bulutları kalkmaya devam ediyordu. Azeri Türk şairi Samet Vurgun'un bir dörtlüsü burada yerinde olur diye düşünüyorum: "Ölüm sevinmesin koy, ömrünü vermez bada,/ El kadrini canından daha aziz bilenler./ Şirin bir hatıra tek kalacaktır dünyada,/ Severek yaşayanlar, sevilerek ölenler".

Moskova'nın 100 km kadar Güneybatısında, Moskova-Kiev demiryolunun Balabanovo İstasyonu'ndan 5 km mesafede, İstyi Nehri'ne yakın güzel bir cennet mekânda, küçücük Spasna Proganyi Köyü'nde Çebışevlerin ulu babalarının inşa ettirdikleri bir kilise vardır. Bu kilisenin kuzey semtinde Çebışev'in anne ve babası, kilise çanının altında ise Pafnutiy Lvoviç Çebışev'in kendisi ve iki kardeşi gömülmüşlerdir.

Sonuç karakterli bazı düşünceler

Sovyet matematiğinin geçmişini konu alan bu yazıdan da göründüğü üzere, matematikte ilkin eğitim, çocuğun genç yaşlarında doğru yönlendirilmesi, sorumluluk ve disiplin konularında temellerin sağlam atılması ve başarının sürekli teşviki çok büyük önem taşımaktadır. Bunlar başarıya ulaşmanın gerekli koşullarından yalnızca bazılarını oluşturur

diyebiliriz. En önemli gerekli koşullardan bir tanesi de sürekli ve disiplinli çalışma yeteneğine sahiplenmeyi başarmak olsa gerek. Bunsuz hiçbir yana varılamaz (uçuruma yuvarlanmak hariç). Tüm büyük (yani büyük işler başarmış) bilim adamları bu konuda hemfikir olmakla, başarıya ulaşmada disiplinli çalışma payının yüzde 90'larda seyrettiğini vurguluyorlar.

Bunun dışında çalışmalar için huzurlu ortam, sabaha inam, endişelerden uzak olmak çok önemlidir. Ama bunların önemi gitgide azalıyor ve artık hayatını matematiğe adamış birisi için çok az önem taşımaktadır diyebiliriz. Bu tür insanlar için karşıya çıkan engeller birer motivasyon kaynağına çevrilerek, bazı hallerde onları başarıya daha hızlı ulaştırır. Mesela İtalyanlar'ın Duçesi Mussolini'ye biat etmediğinden dolayı tüm yetkileri (Milli Akademi Başkanlığı, kendi yarattığı Fonksiyonel Analiz Kürsüsü Başkanlığı) ve ödülleri elinden alınarak ölüme terk edildiği bir dönemde Vito Volterra isimli büyük İtalyan matematikçisi, "Popülasyon ve Avcı-Kurban" olaylarının matematik modelini yaratarak, bilime yeni hediyesini sunmuştur.

Biz hep, başarıya götüren yolda bize yardımcı olacak nedenlerden bahsettik. Engelleri de konuşmakta yarar var diye düşünüyorum. Bazı engeller çok açık. Bunlar özellikle başarıya vesile olanların olumsuzları olan huzursuzluk, sabaha inamın kaybolması, çalışmaların kimsenin umrunda olmaması gibi etkenlerdir. En nihayet adamın sürekli olarak karnı aç, ayağı ıslak, kafası ise buhar kazanı gibi kaynar olursa; onun çalışma ve başarıyı yakalama konusunda çok umutlu olacağını sanmıyorum.

Bunların dışında, işlerin hepsi yolunda olsa bile, adamı yarı yolda bırakacak kadar korkunç bir engel var ki, bunun da ismi "böbürlenme"dir. Böbürlenen kimseyi ne Allah ne de bendeler hiç sevmez. Ama bu işin bir tuhaf yanı var ki, böbürlenen kişiyi sevmeyen kimseler, genelde daha önceleri onun başarılarını methederek, bir nevi onun bu duruma yuvarlanmasına önayak olmuşlardır. Demek ki, kendini böbürlenmek gibi korkunç bir beladan kurtarmanın yolu, bu belanın habercisi olan yersiz metihlerden korunmaktan geçer.

Not: Makale'de Rus ad ve soyadları söylenildiği gibi Türkçe olarak yazılmıştır.

KAYNAKLAR

1) V. D. Çistyakov, Matematikçiler Hakkında Öyküler, Minsk, 1963.
2) Andre Angot, Elektro ve Radyo Mühendisler İçin Matematik, Nauka, Moskova, 1967.
3) A.V. Vasilyev, Nikolay İvanoviç Lobaçevski, Nauka, Moskova, 1992.
4) B. L. Laptev, Geometrinin Kopernik'i, Moskova, Nauka I Jizn, 1976, 5, 38-42.
5) www.kitaphane.ru
6) www.hrono.ru
7) www.krugosvet.ru
8) www.genealogy.ams.org
9) www.chronos.msu.ru
10) P. Yuşkeviç ve b., Matematik Tarihinin Krestomatisi

soL'dan bakmak gerek!

ARALIK 2004

Avrupa Birliği ile enine boyuna hesaplaşıyoruz!

Ahmet An, Ali Mert, Aslı Kayabal, Erkin Özalp, Evren Madran, Güray Öz, İlhami Alkan, Kemal Okuyan, Kemal Özer, Mazlum Kalender, Tunç Taylan soL'a sabitlendi;

onlarca araştırmacı, yazar ve çizer soL için üretiyor...

ANTİK YUNAN DÜNYASINA YOLCULUK

André Bonnard
3 cilt, 930 sayfa,
Çeviren: Kerem Kurtgözü.
Taner Timur'un önsözüyle.

ANTİK YUNAN UYGARLIĞI

İnsanları ve onların çevrelerini, emeklerini ve tekniklerini, kölelerin suskunluğunu keşfetmek için...
Şiirin aşılmaz doruğu Homeros'u,
yüksek bir insancıllığı yansıtan tragedyaları,
felsefeyi ve eşsiz sanat yapıtlarını
yeni bir gözle görmenin hazzına varmak için...
Çağdaş hümanizmanın,
dayandığı temelleri anlamak,
"Yunan Mucizesi"nin sırrına varmak için...
Bugünün gözüyle, keyifli bir edebiyat diliyle...

T: 0212 361 09 07
F: 0212 361 09 04
www.evrenselbasim.com
bilgi@evrenselbasim.com

EVRENSEL BASIM YAYIN
yayıncılığın toplumcu damarı

BERFİN YAYINLARI

Toplumcu ve Aydınlanmacı Bir Çizgi...

FAİK BULUT
Allah Devletinde Demokrasi
Şeriat Düzeninin Eleştirisi

"Amerikan İslamcılığı"nın "Ilımlı İslam" adıyla parlatılarak iktidara geldiği günümüz koşullarında: İslamiyet'in teorik temellerini tartışan ve aşağıdaki sorulara ayrıntılı yanıtlar veren Faik Bulut'un, "Allah Devletinde Demokrasi/Şeriat Düzeninin Eleştirisi" adlı kitabını okumak, gerçeği arayan okurlarımız için daha da zorunlu hale geliyor.
Faik Bulut şu sorulara ve daha pek çoğuna yanıt arıyor:

* İslam çağın sorunlarına çare olabilir mi?
* İslam tarihi bize ezberletildiği gibi midir?
* İslam tarihinde gizlenen şeyler de var mı?
* İslam uygarlığı hangi uygarlıklardan etkilenmiştir?
* Şeriat düzeni ilahi ve ebedi midir?
* Asr-ı Saadet gerçekten de mutluluğun altın çağı mıdır?
* Köleler, cariyeler, kadın imamlar, fahişeler, mankenler neyin nesidir?
* İslam'da iç çatışmaların aslı astarı nedir?
* "Şura" demokrasinin alternatifi midir?
* Tarikatlar sivil toplum örgütleri midir?
* İslamcılarla sömürgecilerin gizli ilişkileri var mıydı?
* "Ilımlı İslam" ne anlama geliyor?
* Ruhbanlık İslam'ın neresinde?
* Devletsiz İslam olur mu?
* İslamcı alternatifler niçin son on yılda iflas ettiler?

Araştırma-İnceleme
518 Sayfa, 15.000.000.TL.
Kitapçılarda...

BERFİN BASIN YAYIN ve TİC. LTD. ŞTİ.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat:3, No: 56 Cağaloğlu 34440-İstanbul **Tel:** (0.212) 513 79 00 - **Fax:** 512 37 20

Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ile söyleşi

Neolitik yaşamın Anadolu'dan Avrupa'ya nasıl gittiği aydınlanıyor:

Trakya tarihöncesi kazıları

"Trakya, Güneydoğu Avrupa, Anadolu, Ege ve Karadeniz arasında, büyük coğrafyalar ortasında bir tampon bölge. Her ara bölgede olduğu gibi, bazen kültürel aktarım köprüsü oluyor, ama bazen de engel oluşturuyor. İki tarafta birbirinden çok farklı gelişmeler olduğu zaman, birbirlerine ihtiyaçları kalmıyor; bu durumda ara bölge marjinalleşiyor. Trakya'nın taşralaştığı da olmuştur. Bazı dönemlerde de, kendi bağımsız kimliğini geliştirip, iki tarafı birden etkiliyor".

Mehmet Özdoğan ile (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı), başkanlığını yaptığı Kırklareli Höyükleri Kazıları hakkında konuşmaktı ilk niyetim. Ama Sayın Özdoğan'ın bir bilim insanı olarak işlevini "kazmakla" sınırlamayan, öncelikle insanlık tarihindeki, kendi uzmanlık alanına giren bilgi boşluklarını tamamlamak olarak gören yaklaşımı, söyleşimizin hattını belirledi. Böylelikle söyleşi boyunca, yerleşik köy yaşamının ve üretim toplumlarının oluşumu, yayılması ve bu yayılımda Trakya'nın rolü gibi, Trakya tarihöncesini ve özel olarak Kırklareli Höyükleri Kazıları'nı bütünleyici bir bilgi çerçevesi de çizilmiş oldu. Kazı-kültür tarihi ilintisini birebir ele alan bu söyleşi için Sayın Özdoğan'a bir kez daha teşekkür ederim.

Mehmet Özdoğan sorularımızı, üniversitedeki odasında, öğrenciliğinden beri oturduğu sandalyesinde yanıtladı.

İki önemli soru: Neolitik köy yaşamı neden gelişti ve nasıl yayıldı?

Sayın Mehmet Özdoğan, aslında sizinle Kırklareli Höyükleri Kazıları ile ilgili konuşmak istiyordum, ama yürüttüğünüz kazılara baktığımda, Trakya Bölgesi'nde birçok yerleşimi en azından bir dönem kazdığınızı gördüm. Neden böyle bir hat izlediniz ve bu merkezler hangileri diye sorayım, öncelikle.

Arkeolojik kazının amacının sırf kazmak ya da herhangi bir yerde, herhangi bir şeyi ortaya çıkarmak olduğunu düşünmüyorum. Bilim insanı olarak kendime yüklediğim işlev, kültür tarihiyle ilgili uzmanlık alanıma giren bazı sorulara yanıtlar arayıp, çeşitli düzeylerde o bilgiyi üretmek ve bunun kullanılmasını sağlamak. Üretilen bilgi kullanıma girmez, sırf bilgi olarak kalırsa, hobi olur. Bilginin hobi olmayacak şekilde, bilime, topluma, uygarlığa ve geleceğe aktarılmasını sağlamak görevim.

Benim uzmanlık alanım, ilk üretim toplumlarının, dünyada ilk defa köy yaşantısı, çiftçilik, tarım ve buna dayalı yeni yaşam modelinin başlangıcı ve yayılması. Bunların aşağı-yukarı nerede çıktığını biliyoruz. Çekirdek bölge dediğimiz, Yakındoğu ve Anadolu'nun bazı kesimlerinde, bu oluşum MÖ 12.000'li yıllardan itibaren başlıyor ve uzun süre o bölgede kalıyor. Çiftçilik sadece buğday ekip biçmek değil, yeni bir toplum düzenini, yeni bir ekonomik düzeni getiriyor beraberinde; Endüstri Devrimi'ne kadar gelen sosyal kurumların temellerinin atıldığı dönem. Aile örgütlenmesi, daha sonra devletleşmeye gidecek kentleşme, teknoloji vs., yani bütün kurgu bu yeni yaşam modeliyle başlıyor. Daha sonraları çekirdek bölgeden başka bölgelere yayılmaya başlıyor; yeni yaşam biçimini bütün kurumlarıyla aktarıyor. Birinci soru, "Bu yeni yaşam modeli niye gelişti?" Yanıtı çekirdek bölgede aramak lazım, marjinal bölgelerde değil. İkinci soru da, "Başka bölgelere nasıl gidebildi?"

Çekirdek bölge tam olarak neresi?

Çekirdek bölgenin coğrafyası biraz oynaktır ama, aşağı yukarı sabittir; güney ucu Filistin'dir, Doğu Akdeniz, Doğu Akdeniz'e paralel olarak uzanan, Levanten koridoru denen bölge -ki Lüb-

nan Dağları'ndan gelir, Kuzey Suriye'yi kapsar-, Fırat-Dicle Havzası, yani Kuzey Suriye, Irak, Musul ve kuzeyi, Elazığ-Malatya hattına kadar bütün Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu'nun bir bölümü ve Orta Anadolu'nun doğusu, yani Niğde-Nevşehir, Konya Havzası'nı içine alır.

Ellerini göğsünde birleştirmiş kadın heykelciği, Aşağı Pınar.

Bu bölgenin bir adı var mı?

Hayır, yok. Neolitik'in çekirdeği dediğimiz bu alan, bugünün coğrafi tanımlarına uymuyor. Mezopotamya yok daha. Basra Körfezi'nin Bağdat'ın kuzeyine kadar geldiğini düşünmek lazım; Mezopotamya denen yer bataklık. Belki, Fırat-Dicle Havzası, Doğu Akdeniz Ovası ve Orta Anadolu gibi acayip bir tanım yapılabilir.

Bu bölgede, MÖ 12.000 yılından itibaren yeni bir yaşam biçimi yavaş yavaş, kendi iç dinamikleriyle ortaya çıkıyor, MÖ 7.000'lere geldiğimizde, yani aşağı yukarı 4-5 binyıllık zaman dilimi içinde, kurumlarına oturmuş oluyor. MÖ 7.000'li yıllarından itibaren çekirdek bölgeden yayılım başlıyor. Biri, "Kalkın gidelim" ya da "Bunu ihraç edelim" demiyor; ama ne oluyorsa oluyor, o dönemden itibaren yayılıyor. Bir kültürün başka bölgeye aktarılmasında, tarihten ve sosyolojiden bildiğimiz, çok farklı kurgular olabilir; insanlar göçle götürebilir, iki toplum arasında bilgi alışverişi olabilir, akültürasyon, istila, ortakçıl yaşam vs. olabilir. Bu yeni yaşam modelinin, Anadolu'dan Batı'ya, yani Avrupa'ya doğru hangi mekanizmalarla gittiği tarihöncesinin çok tartışılan konularından biridir. Ani göç ya da dalga dalga göçle, istilayla gitti ya da bağımsız veya paralel bir gelişme modeli var; biçiminde kurgular vardır.

Bu yeni yaşam modelinin yayılma yönü sadece Anadolu'dan Avrupa'ya doğru mu? Kuzeye ve doğuya, yani Asya'ya doğru yayılım olmuyor mu?

Hayır, her tarafa doğru. Balkanlar üzerinden Avrupa'ya gidiyor, bir gidiş hattı Akdeniz kıyısı boyunca, İspanya, Portekiz'e kadar; sonra Kıbrıs gibi adalara denizsel yolla; Nil'den Sudan'a kadar Afrika içlerine; Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu'na; Doğu'ya, İran üzerinden Türkmenistan'a kadar açılımları var. Kuzey'e ilk başlarda gitmiyor, ama daha sonra gidecek. Benim bu kurgu içinde ilgilendiğim, Avrupa'ya aktarımında, Avrupa'nın kapısında ne olduğu sorusu. Bunun yanıtının aranacağı yer de, Balkan Yarımadası'yla, Anadolu Yarımadası'nın temas ettiği en kolay geçiş yeri olarak, Trakya-Marmara Bölgesi.

Yerleşik yaşam Trakya'da çekirdek bölgeyle aynı tarihte başlamıyor...

Hayır, MÖ 12.000-7.000 arasında sadece çekirdek bölgede kalıyor. Bu süreçle çağdaş olarak, Trakya, Batı Anadolu, Avrupa'nın tümü ve Asya'nın Çin-Japonya hariç tümünde, Paleolitik Çağ dediğimiz, avcı, toplayıcı ve balıkçı yaşamın değişik türevleri, göçebe bir yaşam var. Neolitik dediğimiz, üretim toplumunun getirdiği farklı kurgudaki sabit yerleşme, köy yaşam modeli. Bir çekirdek ve bunun çevresi diye, iki farklı dünya düşünmek lazım. Günümüzden örnek vermek gerekirse; Endüstri Devrimi'ni yaşamış, kentsel yaşamın bütün kurallarıyla geçerli olduğu bir bölge ve onun dışında, Ortaçağ'ı yaşayan, kırsal yaşamın devam ettiği, yarı göçebelerin olduğu, farklı coğrafik alanları düşün. İç içe girmiş bunlar tabii, ama bunun coğrafi olarak ayrıldığını ve daha gelişkin olan yaşam modelinin kendini ihraç etmediği bir dönemi düşünmek lazım.

Asya'da Çin ve Japonya hariç dediniz, oralarda ne var?

Ayrı bir çekirdek bölge var, Sarısu Havzası'nda. MÖ 9.000'lerde bu havzada, üretim toplumuna Yakındoğu'dan farklı bir modelle geçiş gelişiyor. Yakındoğu modelinin temeli tahıldır, koyun, keçi ve sığırdır; yani çiftçilik ve hayvancılıktır. Çin'deki model, meyve ağaçlarından, yani fidecilik olarak gelişiyor; pirinç çok sonra giriyor devreye. Modeller farklı başlıyor, farklı kurgular benzer sonuçlara götürüyor. Çok sonra Orta Amerika da aynı şeyi geliştiriyor.

Orta Amerika da bağımsız gelişiyor, tabii...

Tamamen bağımsız. Çok daha sonra, bu modeller kültürel iletişimle birbirlerine kaynaşacaklar.

Trakya arkeolojisinde bilgi boşluğu derin

İlk sorunuza dönersek, şöyle bir şey var: arkeoloji gelişen bir bilim dalı, gelişkin olarak ortaya çıkmıyor. Anadolu arkeolojisi de, Mezopotamya-sentrik (Mezopotamya-merkezli) bir düşünce sisteminden

Arkalıklı bir koltuğa oturan insan biçimli kap, Aşağı Pınar.

1 m yüksekliğinde, insan biçimli bu kült kabı, Toptepe'de bulunmuş.

gelişmiştir, tarihsel kökleri Mezopotamya bakış açılıdır, bütün eğitimi de buna yönelik olarak verilir. Bu yüzden Mezopotamya'nın doğrudan doğruya çevresinde ve etkisinde olmayan bölgeler, uzun süre ihmal edilmiştir. Bunların başında da Marmara Bölgesi gelir. Doğu Avrupa'yla Anadolu arasındaki kara köprüsü ve Ege ile Karadeniz'i bağlayan deniz yolu üzerinde olmasına, yani stratejik konumuna rağmen; Marmara Bölgesi arkeolojik araştırmaların dünyada en az yapıldığı bölgelerdendi. Hiç araştırma yapılmamış değil, tek tük var. İlginçtir, bunu ilk gören Atatürk'tür, 1936'da Arif Müfid Mansel'e Trakya'da tarihöncesi araştırmaların başlatılması emrini vermiştir. 1936'dan savaş yıllarına kadar organize biçimde sürer araştırmalar, ondan sonra bölge yine unutulur.

Tabii büyük coğrafyalar arasındaki bir bağlantı noktasından bilgi üremeyince, birtakım bilimsel spekülasyonlara yol açıyor. İki kefeli terazi gibi düşünelim: Balkanlar'da 1950-60'larda yoğun araştırmalar var, yüzlerce kazı yapılıyor; Mezopotamya, Yakındoğu ve Doğu Akdeniz'de yine yüzlerce araştırma var; ama aradaki bin kilometreden hemen hiç bilgi akmıyor, üremiyor. Herkesin aklındaki soru, "Avrupa'da ilk üretim nasıl başladı, bu Avrupa'ya nasıl gitti?" Aradaki kopukluk nedeniyle, herkes kendine göre bir kuram üretiyor; ama kimse kimseyi ikna edemiyor, çünkü veri yok. Bizim Trakya-Marmara Bölgesi'nde araştırmalara başlamamızın temel nedeni, bu bilgi boşluğunu doldurabilmek.

Trakya-Marmara Bölgesi'nde araştırmalar

Arkeolojide, hiç bilinmeyen bir bölgeye girdiğinizde, yöntem olarak ilk yapılacak iş, "Burada ne var?" ve ikinci olarak da, "Nereye gitmem gerek?" sorularını yanıtlamaktır. Bu nedenle çalışmalara, yüzey araştırmasıyla başladık, çünkü elimizde hiç veri yoktu. Tabii bütün bölgeyi taramaya imkân yok; ne ekip, ne ömür yeter. Onun için soruların yanıtını bulabileceğimiz en uygun coğrafi ortamlarda tarama yaptık, 1980-85 arasında. Trakya'nın çeşitli kesimleri; Güney Marmara'da Balıkesir, Bandırma; Doğu Marmara'da İznik Havzası, Kefken civarı vs. Çıkan tablo, Anadolu'da alıştığımız tip arkeolojik yerleşmelerden farklıydı. Her yerin kendi doğal çevresine göre yerleşme tipleri var. Güneydoğu'ya gittiğinizde, kerpiç mimarinin getirdiği farklı bir arkeolojik dolgu tipi vardır, orman bölgesinde farklıdır. Her bölge ve hatta her kazı, yeni bir deneyimdir. Bu nedenle bölgeyi anlamak için, ilk başta küçük kazılar yaptık. Deneme kazıları yaparken çıkış noktamız, çok hızlı tahribata uğrayan, kültür tarihinin tamamen silindiği bölgede, bizim için önemli yerlerde, elimizdeki olanaklarla kurtarma kazıları olmasıydı.

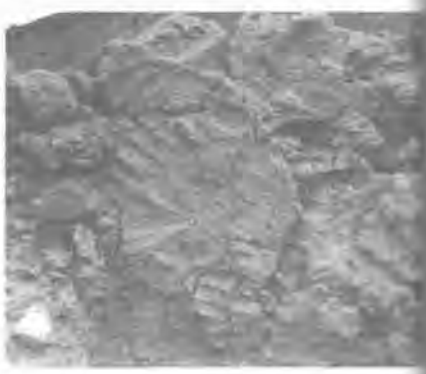
İlk başta İstanbul içindeki Pendik-Kaynarca'da, varlığı 1908'deki demiryolu yapımından beri bilinen Neolitik yerleşmeyi kazdık. SSK inşaatının temelindeki çalışmayı, İstanbul Müzesi'yle birlikte yaptık. Daha sonra Kırklareli'nin güneyinde Tilkiburnu Mevkii'nde, kum ocağının tahrip ettiği tarihöncesi yerleşmede kısa bir kurtarma kazısı yaptık. Yine tarla açmak için düzeltilen, Kırklareli'nin hemen güneyindeki Asilbeyli Köyü yakınında bir Demir Çağı kurganı kazdık, ki Türkiye'de kazılan tek kurgandır. Daha büyük bir kazı olarak, İstanbul'daki Yarımburgaz Mağarası'nı kazdık. Sonra Tekirdağ yakınındaki Toptepe'yi kazdık. Burası Trakya'nın bilinen en büyük tarihöncesi yerleşmesiydi, bir yazlık site yapımında 1-2 hafta içinde yok olacak yerleşmenin artakalan son parçasında, kısa süreyle kurtarma kazısı yaptık. Bölgeyi aşağı yukarı anladıktan sonra, sorularımıza yanıt verebilecek bir yer olarak, Enez yakınındaki Hocaçeşme'de 3 yıl çalışma yaptık. Tüm bu küçük kazılar, bize ne yapmamız gerektiğini gösteren bir anahtar oldu, bölgenin kültür tarihindeki iskeleti elimize geçti, ondan sonra bunun içini doldurmak gerekiyordu. 1993'den itibaren ana projeye başladık, Kırklareli Höyükeri Kazıları dediğimiz, Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit Mevkileri'nde, hâlâ devam ediyor. Kazdığımız yerlere bakıldığında, "Neresi olsa, kazarız" şeklinde bir yaklaşım var sanılmasın; elimizdeki olanaklarla, aşamalı bir çalışma yaptık. Bir envanter araştırması, bölgeyi anlamak için gerekli küçük kazılar ve ondan sonra ana proje biçiminde sistemli biçimde ilerledik.

Güney Marmara'da hangi Neolitik yerleşmeler var bildiğimiz?

3 yer var, Hollandalılar'ın kazdığı Ilıpınar, Pendik ve Fikirtepe.

Balıkesir, Çanakkale yöresinde?

Bursa civarında yeni başlayan bir kazı var. Bandırma, Balıkesir tarafında hiç yok. Yüzey malzemesi de çok fazla güvenilir değil; çünkü tesadüfen çıkıyor. Şunun gibi, ben doktorum, senin yüzüne uzaktan bakıp, kan grubun AB'ye benziyor diyorum. Kazı, gerçek bir kan tahlili yapmak demek.

Bu kerpiç duvarı yapan insan, duvardaki el izi binlerce yıl sonraya kalacağını düşünebilir mi

Avrupa'ya bir başka geçiş noktası olduğu için, Çanakkale'deki olası yerleşmeler de önemli bilgiler barındırıyor olmalı...

Çanakkale'de yüzey araştırmasında bu döneme ait yerleşmelerin izini bulduk, ama yüzey araştırması sağlıklı olmuyor, dediğim gibi. Kazı yapılması lazım.

Trakya'nın Neolitik yaşam modelinin yayılmasındaki rolü

Trakya'nın Neolitik yaşam modelinin yayılımındaki rolüne ilişkin spekülasyondan söz etmiştiniz. Erken bir soru olacak belki ama, araştırmalarınız ve kazıların geldiği aşamada, bu spekülasyonları ortadan kaldıracak sonuçlar ya da ipuçları var mı?

Daha yüzey araştırmasında, aşağı yukarı belli bir tablo çıktı ortaya. Bunu şöyle toparlayalım. Sadece arkeolojide değil, felsefe ve sosyoloji gibi bütün sosyal bilim dallarında, 1960-70'li yıllara kadar dogmalar dönemidir, yani tek doğrulu çözümler aranır. Neden-sonuç ilişkisine bağlı lineer bir gelişme öngörülür. Tarihöncesi Anadolu –Avrupa ilişkilerinde de hep tek doğrulu çözümler aranmıştır; göç ya da değil, bağımsız gelişme ya da değil gibi.

Bir kere şu ortaya çıktı: Bütün bunların hepsi doğru. Hocaçeşme bize, Anadolu'dan geçerek gelen bir koloni yerleşmesini gösterdi. Bir tarım toplumu geliyor, Enez bölgesine yerleşiyor ve kendi kültürünü bütün öğeleriyle taşıyor, bir zaman sonra kendi kültürünü doğal çevreye adapte ediyor. Büyük olasılıkla, Güney Ege'den gelen bir topluluk. Pendik ve Fikirtepe, başka bir model gösterdi. Yerel bir avcı-toplayıcı topluluk var; koyunu, keçiyi, buğdayı almış, çanak-çömleği öğrenmiş, fakat kendi yaşamını da devam ettiriyor. Tipik bir çiftçi olmuyor; arkasında çok zengin bir orman var, bundan yararlanıyor, biraz da üretim yapıyor. Anadolu'nun ev, köy modelini getirmiyor; geleneksel barınağını devam ettiriyor ve aşağı yukarı 1500 yıl o şekilde varlığını sürdürüyor; karma

Aşağı Pınar Neolitik Çağ yapısı temizlendikten sonra ortaya çıkan duvar kalıntıları. Duvardaki boşluklar, kütükleri sokmak için yapılmış.

bir yaşam geliştiriyor. İznik Bölgesi'nde Ilıpınar'da, Fikirtepe'ye bunu öğreten topluluğun, Anadolu modelini yerel koşullara uydurmuş, kerpiç mimariyi ahşap mimari yapmış bir çeşitlemesi var. Aşağı Pınar bir modelin, nasıl dönüşüm geçirerek yerelleştiğini, yine başka bir karmayı verdi. Yani bu modellerin hepsi oldu, daha renkli bir yaşam çıktı.

İkinci bir gösterge daha çıktı, o bence daha ilginç. Marmara Bölgesi Güneydoğu Avrupa, Anadolu, Ege ve Karadeniz arasında, büyük coğrafyalar ortasında bir tampon bölge. Her tampon bölgede olduğu gibi, bazen kültürel aktarım köprüsü oluyor, ama bazen de engel oluşturuyor. İki tarafta birbirinden çok farklı gelişmeler olduğu zaman, birbirlerine ihtiyaçları kalmıyor, bu durumda ara bölge herkese marjinalleşiyor. Örneğin, ilk üretim toplulukları Avrupa topraklarına geçtikten kısa bir zaman sonra, Kuzey Balkanlar'da, Tuna Havzası'nda hızlı bir kültürel gelişme oluyor. Anadolu'da da Mezopotamya ile bağlantılı hızlı bir gelişme var. Marmara Bölgesi iki bölgeye de marjinal kalıyor. Kültürel çizgisi düşük, iletişimi yok, kırsallaşıyor, taşralaşıyor yani. Ama bazı dönemlerde aktif bir kültürel aktarım bölgesi. Bazı dönemlerde de, kendi bağımsız kimliğini geliştirip, iki tarafı birden etkiliyor. Yani ara bölgelerin işlevine ilişkin de tek bir doğru yok.

Trakya'da insanın en eski yerleşmesi hangi tarihlere iniyor?

En eski Yarımburgaz Mağarası. Kesin tarihini söylemek mümkün değil ama, şu anda ortaya çıkan, aşağı yukarı MÖ 600 binyıllarında yerleşildiği. Büyükçekmece civarında Eskice sırtı var, radyometrik tarihlemesi henüz yapılmadı ama; üslup olarak aşağı yukarı Yarımburgaz'la aynı tarihlere giriyor. Ancak insanın yayılım haritası, yani Afrika'dan Avrupa'ya gittiği düşünüldüğünde ve Yugoslavya, Romanya, Yunanistan'daki yeni bulgulara bakıldığında, mutlaka bu bölgeden 1 milyon-1milyon 100 binyıl civarında birilerinin geçmiş olması gerek.

O tez tartışılıyor antropoloji çevrelerinde...

Şu anda alternatif olarak Kafkas yolu öneriliyor, Gürcistan üzerinden giden bir yol var, 1.800.000 tarihini veriyor. Ama Kafkaslar'dan dolanıp, Balkanlar'a gittiğini zannetmiyorum; Anadolu Platosu üzerinden gitmesi lazım. Örneğin, Konya'daki Dursunlu Mağarası, MÖ 900.000 tarihini veriyor. Mutlaka 1 milyon yıl önce burada birileri vardı; biz bulamadık, aramadık daha doğrusu, o başka uzmanlık alanı.

Anadolu tipi çekirdek modelin başlangıç tarihi nedir Trakya'da?

Biz de onu arıyoruz, en eskiye indirebildiğimiz tarih MÖ 6800. Tahminim MÖ 7.000'e inmeli.

Aşağı Pınar'da mı?

Hayır, Fikirtepe ve Pendik Kültürleri'nde. Aşağı Pınar'da o dönemin varlığını kesin bilmiyoruz, ama umudumuz var. Orada inebildiğimiz en eski tarih MÖ 6500. Burada, 6000 yılda 200 yılın ne önemi var diye bir soru gelebilir akla; bazı dönüşüm dönemlerinde 100-200 yıl çok kritik önem taşıyabilir. Örneğin Endüstri Devrimi'nden bugüne gelirken düşünün, çok hızlı bir dönüşüm var. MÖ 8.000'den konuşsaydık, artı eksi binyıl çok şey fark ettirmezdi, bir devamlılık var çünkü.

Pendik ve Fikirtepe bugün Anadolu Yarımadası'nda, onu Trakya içinde mi sayıyorsunuz?

Tabii, o zamanlar Boğaz bugünkü gibi değil. Ayrıca insanlar 40 binyıldır su yolunu kullanabiliyor. Zaten Fikirtepe kültürünün bazı öğelerini Trakya'da tek tük görüyoruz.

Aşağı Pınar, Neolitik Çağ evinden çıkan, depolama için kullanılan silolar.

Göç: Her yerden her yere

Trakya'ya ilk yerleşenlerin nereden geldiğini düşündüğünüzü soracaktım ama, bunun tek yanıtı olamayacağını anladım. Hocaçeşme Höyüğü'nün Anadolu kolonisi olduğunu söylediniz, ancak bu durumu diğer yerleşmelere, örneğin Aşağı Pınar'a genellemek yanlış sanırım...

Henüz Aşağı Pınar'ı söyleyebilecek durumda değiliz. Şöyle düşünmek lazım yayılım modelleri için; Ankara'daki bir köy, "Hadi şuraya yerleşelim" demiyor. Göç psikolojisinin çok değişik şekilleri var. Bir grup A noktasından B noktasına göç eder ve yerleşirse, o zaman bütün kültür öğelerini getirir. Ama genel olarak göç her noktadan her noktaya olur. Günümüzü düşünelim, Avrupa'ya giden Türk işçileri, Anadolu'daki her kasabadan, Almanya'daki her kasabaya gitmiştir. Onun için, Berlin'e baktığınızda, Diyarbakır özelliğini de görürsünüz, Ege'yi de, Trabzon'u da. Tarım topluluklarının, çiftçiliğin yayılımında da böyle olduğunu, yani Anadolu'nun her tarafından Balkanlar'ın her tarafına gittiklerini öngörüyorum. O nedenle, Çatalhöyük'ün özellikleri, olduğu gibi bir yere taşınmış değil; belli bir bölgenin özellikleri, başka bölgelerin özellikleriyle birleşerek geniş bölgelere yayılmış.

Aşağı Pınar Anadolulu mu, yoksa Balkan mı?

Aşağı Pınar'daki çiftçi yaşam modelini, Anadolu ve Balkanlar'dakiyle kıyaslarsanız, ne söyleyebilirsiniz?

Şunu söyleyeyim, elimizdeki bilgi ham daha. Arkeolojik kazıda 1 günlük çalışmanın en az 15-20 günlük değerlendirmesi vardır, onun üzerine laboratuvar çalışmaları gelir. Örneğin, Aşağı Pınar'daki Neolitik tabakanın karbon 14'le tarihlenmesinin sonuçlarını, Mayıs'da bekliyorum.

Ama bu bilimsel bir rapor değil, tahminleriniz mutlaka vardır...

Birtakım öngörülerim var tabii, ama dediğim gibi kesin değil. Beklemediğim bir tablo çıktı gene. Aşağı Pınar'dakinin daha basit bir model olduğunu düşünüyordum. Bazı özellikleri Bulgaristan'a çok benziyor, yani Anadolu'da olmayan özellikleri var. Bulgaristan arkeolojisi için, bizim Alacahöyük kadar ünlü bir yer vardır Karanovo diye, bu dönemi en iyi yansıtan yerdir. İlk defa 1934'de kazılmıştır, hâlâ sürüyor. Aşağı Pınar'da Karanovo'nun en eski tabakasıyla birebir benzeyen ciddi bir buluntu yerimiz var. Bu Balkanlar'la çok ciddi bir ilişkiyi gösteriyor. Kırmızı üzerine beyaz boya bezemeli, çok zengin bir malzemesi var, şimdiye kadar bu malzemeyi daha doğuda görmedik. Yani Doğu Marmara'da bu kültür yok. Buna karşılık, birtakım malzeme de Anadolulu.

Bu durumu yorumlamakta zorlanıyoruz. Bir ara Bulgaristan'da oturan Neolitik topluluğun doğu sınırı olarak, sınırsal bir yerleşme olarak tanımladık. Ama ortaya çıkan mimari, çok görkemli, çok büyük. Şimdiye kadar hiçbir Neolitik yerleşmede görmediğimiz kadar büyük bir depolama, stok var. Tek bir evde 90'a yakın tahıl depolama ünitesi, kübü bulduk; ağzına kadar tahılla doluymuş bunlar, yanmazdan evvel. Genellikle o dönem Neolitik yerleşmelerinde, artı-ürün depolama yoktur, tarihsel olarak daha sonra gelecek bir şeydir bu.

Depolanan ürünler, köyün ihtiyacını karşılamaya mı dönük yoksa ticari amaçlı mı; ne diyorsunuz?

Ticareti gösteren çok sayıda kapama var elimizde. Bir kabı bir yere yollarken, bir bezle astarlanır,

Neolitik Dönem'de Trakya'nın ekolojisi

Neolitik Dönem'de Trakya'nın geneline bakarsak, ekolojik ortam nasıl?

İklim her zaman oynaktır. Kültür nasıl değişiyorsa, doğal çevre ortamı da değişir. Trakya, Buzul Çağı'nda kuru steptir, Neolitik'in ilk başlarında da öyle. MÖ 9 binli yıllardan itibaren orman örtüsü başlıyor, Aşağı Pınar dönemi ormanlık. Büyük ihtimalle bu yerleşme, orman örtüsünün gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmış. Aşağı Pınar'da hem orman hem de step hayvanlarını görüyoruz. O günün iklimi, biraz daha yağışlı ve sıcak, bugüne göre. Yani bugün küresel ısınma diyoruz ama, bu 1700'lerdeki Küçük Buzul Dönemi'ne göre ısınmadır. Neolitik Çağ'ın sonunda, Kalkolitik Çağ'ın başında kuraklık dönemi vardır. Avlanan hayvan tiplerinin değişmesinden de bunu izliyoruz, alageyikle kızılgeyik yer değiştiriyor. Daha sonra step hayvanları gelmeye başlıyor, Tunç Çağı'nda orman örtüsünün çok bozulduğunu görüyoruz, step var. MÖ 3.000 Anadolu'da bir kuraklaşma dönemidir zaten. Orman örtüsünün iyice azaldığını görüyoruz. Trakya'da bu dönemlerde bol geyik, yabansığırı ve domuz var; akarsularda bol balık türleri var. Kunduzun yaşamasına uygun debili akarsular var. Sonra bir step hayvanı olan aslan var. Trakya'da Roma Dönemi'ne kadar aslan yaşamış. Yani doğal çevre zengin.

Dönemin bitki ve ağaçlarına ilişkin neler biliyoruz?

Analizleri daha bitmedi. Ama bildiğimiz bir şey var, çok bol miktarda badem olduğu. Aşağı Pınar'da evin içinde bol miktarda badem stoklamışlar. O kadar bademin herhalde yağını çıkartıyorlardı. Diğer ağaçları henüz bilmiyoruz.

üzerine kil basılır ve bağlanır, yolda açılıp dökülmesin diye, buna kapama denir. Kapamalar ya bir şeyin buraya geldiğini ya da buradan bir şeyin gittiğini gösteriyor, ama henüz bilmiyoruz. Sonuçta yoğun mal aktarımının olduğu kesin. Çok sınırlı bir alanı açtık henüz; açtığımız yer, büyük bir ev kompleksi ve yanındaki avlu. Her binada böyle bir depo varsa, o başka bir sosyal portre çıkaracak ortaya. Yoksa tesadüfen köyün merkezi yapısını, köy ağasının evini mi açtık? Ama merkezi bir yönetim de, Trakya Neolitiğine uymuyor. Kesin bir şey söyleyemiyorum.

Bu modelin kökleri nerde peki?

Bir defa şu var: Neolitiğin ana kökü tahıllardır, tahılların kökü de kesin olarak Anadolu. Balkanlar'da yabani tahıl yok. Yabani arpa var ama, arpanın nerede evcilleştirildiğini biliyoruz. Buğday, arpa, mercimek, baklagiller, kesin Anadolu üzerinden buraya gelen, tarıma alınmış, evcilleştirilmiş bitkiler. Koyun kesin Anadolu koyunu, zaten yabankoyunu yok o bölgede. Yabansığırı olduğu için, yerel olarak mı evcilleştirildi acaba sorusu vardı kafamızda, ama bizimkilerin biyogenetik incelemesi yapıldı, Anadolu sığırı çıktılar. Yani Anadolu'dan evcilleştirilmiş sığır getirilmiş. Bütün bunlar, Anadolu'yu işaret ediyor, ama çanak-çömleğin bezemesi ve yapım tekniği Bulgaristan'ı gösteriyor. Sosyal örgütlenme modeli hiçbirine benzemiyor. Göreceğiz.

Bulgaristan'daki Karanovo, Aşağı Pınar'a en yakın Neolitik yerleşme mi, Balkanlar'da başka hangi Neolitik yerleşmeler var?

Bulgaristan'da aşağı yukarı 120 tane kazılmış Neolitik yerleşme var. En yakını, Edirne'yi geçince Svilengrad yakınında Dervişocak'da. Bulgaristan'daki kazılar, Türkiye'dekinin 4-5 katıdır.

Takdire değer ve imrendirici...

Bize özgüdür, arkeolojik kazıları engellemek, bilimi sınırlamak. Bulgaristan'da, A noktasını kazdığınızda, 30-50 km içinde kazılmış bir başka yerle karşılaştırmasını yapabilirsiniz; elinizdeki bilgi ne kadar yoğunsa, sağlamasını yapmak o kadar kolay olur. Benim Aşağı Pınar, yahut Marmara'dan sonra tek karşılaştırma yapabileceğim yer Burdur, 600 km aşağıda. Arada hiç kazı yapılmamış. Ondan sonra kazı yapılmış yer Çatalhöyük, 700 km; Niğde-Aşıklıhöyük, 750 km. Yani neredeyse tüm Balkanlar'ın büyüklüğü kadar bir alanda, Türkiye'de hiç tarihöncesi kazısı yok.

Yunanistan Trakyası'ndaki Neolitik yerleşmelerden bize yakın olan?

Bize en yakın yer, Dedeağaç yakınında, Makri. Orası da Aşağı Pınar'ın en eski tabakasından bir sonrasını veriyor.

Aşağı Pınar, üç ekolojik bölgenin kesiştiği yerde

Aşağı Pınar'ın coğrafi konumunu kabaca söyleyebilir misiniz?

Aşağı Pınar, Kırklareli kent merkezinin 500 m güneyinde. Biz kazmasaydık, kent merkezi yutacaktı orayı. Aşağı Pınar, Istranca Dağlık Bölgesi'nin eteklerinde, Trakya stepleriyle birleşen bir noktada. Tam yanında Haydar Dere var, Ergene'nin kollarına bağlanıyor. Aşağı Pınar, Ergene Havzası'nda, hem orman ve dağ bölgesinin zenginlikleri ve hammadde kaynaklarından yararlanıyor, orman 1 km arkasında; hem dağ eteğinde olduğu için suyu bol; hem de 100 m aşağıdaki Trakya stepleriinin ortamından yararlanıyor. Yani üç ekolojik bölgenin kesiştiği yerde kurulmuş bir yerleşme.

Aşağı Pınar'da bulduğunuz kültür katlarından söz eder misiniz?

Aşağı Pınar'da indiğimiz Neolitik'in üzerinde, Anadolu'nun Orta Kalkolitik Çağ'ı, yani MÖ 4300 yıllarına kadar sürekli bir yerleşim var. Aşağı Pınar'daki Kalkolitik Çağ kültürü daha çok Balkan kültürünü yansıtıyor; Sırbistan, Belgrad, Macaristan ve Romanya'ya kadar, oralarla bütünleşiyor. Gelen çiftçi tarzı yaşam modelinin, yerel şartlara uyumu, Balkanlaşması diyelim. Ama bu yerleşme modeli, kentleşmeye giden bir model değil. Anadolu'da kentleşmeye giden bir süreç vardır, Trakya'da kentleşmeye giden bir model gelişmiyor, artı-ürünün artı değere dönüşmediği bir sistem. MÖ 4300'de Aşağı Pınar'da uzun süre kesinti var. MÖ 1. binyılda Traklar, MÖ 6. yüzyıla kadar kullanılan kutsal bir alan kuruyorlar buraya. Çok sayıda adak çukuru var, 50 kadarını saptadık. Çukurların içine belirli hayvan kemikleri, tunç ve demir aletler, takılar bırakılmış. Üzeri kabartma kuşlarla bezenmiş bir fibula bulduk. MÖ 6. yüzyılda da, üzerine Trak tümülüsü, yani mezar tepesi yapılıyor. Zaten kutsal alanların üzerine kurulur tümülüsler. Ortaçağ'da biri bu tümülüsü dağıtmış. Niye o kadar zahmet edip dağıtılmış bilmiyorum ama, dağıtıldığı anlaşılıyor. Üzeri de çiftlik, tarım alanı olarak kullanılmış.

Aşağı Pınar'daki yerleşme, Kanlıgeçit'e kayıyor

4.300'deki kesintinin nedeni ne?

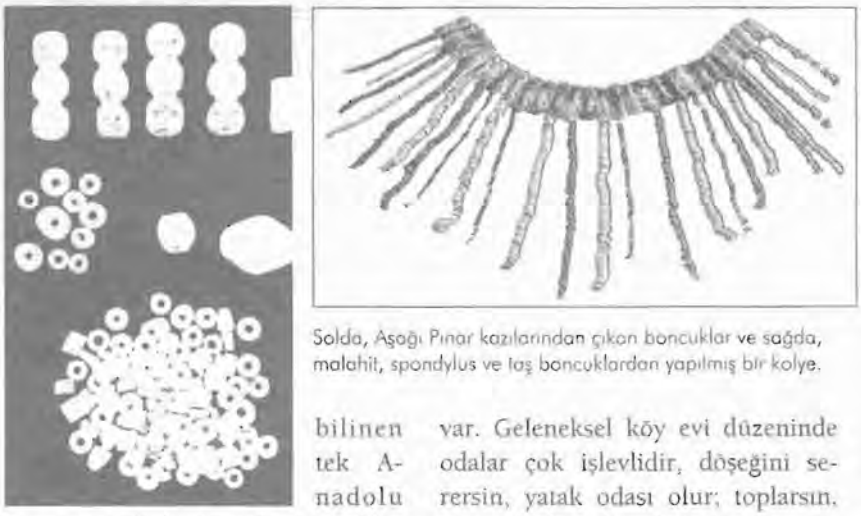
Yerleşme terk ediliyor. Aşağı Pınar adını, su kaynağından alır. Kaynağın yanında küçük bir gölet oluşmuş. Bu gölet, Batı'ya doğru hareket ediyor, zaman içinde yerleşme de 500 m batıdaki Kanlıgeçit Mevkii'ne kayıyor. İkinci kazı yerimiz, Kanlıgeçit.

Kanlıgeçit'e ne zaman geçiyorlar?

Kalkolitik Çağ'dan itibaren ve İlk Tunç Çağı'nda. MÖ 3600 yıllarında, Kanlıgeçit Mevkii'nde küçük bir çekirdek ile başlayan yerleşim, MÖ 2000'li yıllara, İlk Tunç Çağ'ın sonlarına dek gelişerek devam etmiş. Ayrı bir birim gibi duruyor. MÖ 2200 civarında Kanlıgeçit, Anadolu etkisiyle bir koloni yerleşmesi olarak yeniden yapılanıyor. Burası, Trakya'da

Kanlıgeçit'te açılan İlk Tunç Çağı yerleşmesinin kuşbakışı görüntüsü.

Solda, Aşağı Pınar kazılarından çıkan boncuklar ve sağda, malahit, spondylus ve taş boncuklardan yapılmış bir kolye.

bilinen tek Anadolu Tunç Çağı koloni yerleşmesi olduğundan, ayrı bir öneme sahip. Onun için kazılarımıza Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit değil de, Kırklareli Höyükleri diyoruz. Anadolu'da yerleşmeler sabittir, üst üste höyükleşir; su kaynağı sabittir. Trakya'da su kaynağı çeşitlendiği için yerleşmeler yatay yer değiştirir.

Arkeoloji için avantaj gibi duruyor, katmanların birbirini tahrip etmemesi açısından...

Hem avantaj hem dezavantaj; çünkü tabakalanmayı yatayda anlamak daha sorunlu olabiliyor.

Aşağı Pınar Köyü

Buluntularınızdan ve tahminlerinizden hareketle, Aşağı Pınar Köyü'nün yaşayan bir köy gibi tasvirini yapabilir misiniz...

Aşağı Pınar Neolitik Köyü'nün günümüzden 8000 binyıl eski olduğunu düşünmek lazım. Yani Efes'ten 6000 yıl eski, Çatalhöyük'le aynı tarihli gibi. İnsanlar, ilk defa köy yaşantısına geçmiş. Aşağı Pınar'da mimari ahşap, Karadeniz'in bugünkü geleneksel evlerine benziyor. Ama kütük ev modeli değil, dallarla sepet gibi örülmüş evler, üzeri çamur sıvalı. Bu, Trakya'da hâlâ yaşayan bir mimaridir. Evler çok odalı. Birbirlerine bitişik değiller, ama Karadeniz'dekiler kadar seyrek değil, aralarında 4-5 m olan ev birimleri.

Kaç ev olduğunu düşünüyorsunuz?

25-30 evlik bir köy birimi düşünmek lazım. Ev yerleşiminin rasgele olmadığı da belli. Aralarında avlular var. Geleneksel köy evi düzeninde odalar çok işlevlidir, döşeğini serersin, yatak odası olur; toplarsın, oturma odası olur; duvardan eşyaları indirirsin, işlik, mutfak olur. Buna karşılık odunluğunuz, besinleri depoladığınız, aletleri koyduğunuz yer ayrıdır.

Köyün, bir hendek ya da ahşap duvarla çevrili olduğunu biliyoruz. Bu hendek ve duvarın askeri savunma amaçlı olması gerekmiyor, genellikle hayvanları içeride veya dışarıda tutmak içindir. Sığır, koyun ve keçiyi köyün içinde mi tutuyorlar, yoksa köyün dışında bir ağılda mı? Tam bilmiyoruz, yerleşmenin dokusuyla ortaya çıkacak. O zamanın sığırı, günümüzdekinden 2 kat daha büyük. Bu büyüklükteki bir hayvanı, ahşap mimarili bir evin içinde serbest gezdirirsen, sırtını dönse, evi yıkar. Bazı modellerde, hayvanları herkes kendi evinde tutar, bazı modellerde köyün dışında bir ağılda tutulur. Bunu bilmiyoruz, ama önemli. Emniyet faktörü, sosyal örgütlenmeyi ve ortakçıl yaşam olup olmadığı gibi birtakım başka şeyleri gösterecek.

Besinleri sulu aş

Ne yiyorlar?

Ağırlıkla baklagiller yiyorlar. O dönemde iki farklı yeme alışkanlığı var. Bir ızgara tipi, ben onlara kebap yiyenler diyorum, bir de sulu aş yiyenler. Aşağı Pınarlılar sulu aş yiyor. Bunu kap kacak repertuvarından ve sayısal çokluğundan biliyoruz. Ama sulu ne yapıyorlar, tarhana çorbası mı, başka şey mi; onu bilmiyorum.

Et yemiyorlar mı?

Et bol miktarda yeniyor. Ama ızgaradan çok, sulu aşta kullanılıyor. Evcil hayvanları olmasına rağmen, av Anadolu çiftçilerine göre fazla bunlarda. Özellikle alageyik, küçük tavşan tipi hayvanların avı çok. Akarsulardan tatlı su balıkları avlıyorlar, bulduğumuz kılçıklardan anlıyoruz. İki farklı cins buğdayları var, ekmeklik buğday, durum buğdayı.

Sığır ve koyun yetiştiriyorlar...

Sığır, koyun, keçi, domuz...

Kümes hayvanları var mı?

Kümes hayvanları daha sonra devreye girecek. Tavuk buranın yerlisi değil.

Takı yapıyor, tahta işliyor, sepet dokuyorlar

Tarım dışında üretim var mı?

Aşağı Pınar, Orta Çağ Kalkolitik Kültürü'nü Trakya Bölgesi'nde en iyi yansıtan kazı yeri. Bu dönemi, 4.000 m2'de kazdık, ortaya çıkan 32 yapı kalıntısı arasında, çok sayıda ocak, ambar ve işlik bulundu. Takı yapan yer var, onu biliyoruz. Genel olarak kırsal ekonomi hâkim olmasına rağmen, uzak mesafe ticaretinin izleri de var. Bazı hammaddelerin geldiğini biliyoruz. Spondylus adlı denizkabuğu yalnızca Akdeniz'de özel olarak da Adriyatik Bölgesi'nde bulunur. Spondylus Aşağı Pınar'a hammadde olarak gelmiş ve burada işlenmiş. Istranca Dağlık Bölgesi'nden malahit dediğimiz, takı yapmakta kullanılan bakıroksit geliyor, çok güzel yeşil renkli, küçük taşlıdır. Küçük işlikler var ama, Anadolu modeli gibi organize bir üretim, zanaat değil. Dövende, orak ve bıçak olarak kullandıkları çakmaktaşı bir yerlerden geliyor, ama nereden bilmiyorum. Taş baltaların da orada yapılmadığını biliyoruz, Tekirdağ veya Ganos civarından geliyor. Küçük kırsal bir ekonomi; organize, düzenli bir yerleşme düşünmek lazım.

Günlük yaşamdaki aletleri neler?

Köy yaşamında kullanılan aletleri düşünmek lazım. Arkeolojide elimizde olan, zamana dayanıklı olandır. O yüzden ahşap malzeme, günümüze gelmez. Baltanın ağzı gelir de, sapı gelmez. Elimize geçen

aletlerden dikiş diktiklerini, yoğun marangozluk yaptıklarını, tahta işçiliğini iyi bildiklerini, çok iyi sepet dokuduklarını biliyoruz. Tahta kaplarının olduğunu, elimize geçmese bile, izlerinden biliyoruz. Marangozluk, çiftçilik, hasır dokuma, hayvancılık, besin üretiminin çeşitli yönleri gibi, normal bir köyün çok sofistike olmayan bütün işlerinde kullanılan aletlerin olduğunu düşünebiliriz. Tabii Taş Devri kavramı içinde düşünmeli, daha madenin kullanılmadığı, aletlerin tahta, kemik ve taştan yapıldığı bir dönemdeyiz.

Kötü bir yaşamları yok; mutlu mesut yaşadıklarını zannediyorum. Verimli bir yer, daha önce söylediğim gibi üç ekolojik ortamın nimetlerinden yararlanıyorlar, doğa zengin. Trakya'nın o kesiminde kuraklık riski yok. Mutlu yaşamanın götürüsü, değişme hızı azdır. Anadolu'da, çekirdek bölgede bir yerleşmeyi kazdığınızda, her tabakada değişimi görürsünüz. Burada yerleşme bir kez kurulduktan sonra, değişme hızında düşük bir tempo var. Daha rahat yaşıyorlar bence.

Neolitik Dönem'de ölü gömme biçimleri

Ölülerini ne yapıyorlar?

Bilmiyoruz.

Neolitik Dönem'de genel olarak ölü gömme nasıl?

Neolitik dendiğinde, 6 binyıllık bir parantez içinde düşünmek lazım. Çekirdek bölgede, Neolitik'in başında ölülerin ne yapıldığını bize Çayönü, Aşıklı, Çatalhöyük söylüyor. Ölü binaları, ikincil gömüler, kafatası kültü dediğimiz kafataslarının ayrı gömülmesi, ölülerin toplu gömülüşü vs. var. Çanak-çömlekli Neolitik dediğimiz, MÖ 7000-6800 tarihlerinden sonra, çekirdek bölgede ölü gömme adetlerinde radikal bir değişiklik oluyor. Ölüler yerleşmenin dışına çıkıyor, mezarlık kavramı oluşuyor. Mezarlık denilen şey, ölüler kenti; ölüler için ayrı bir kent yapılıyor. Mezarlığı bulmak çok büyük tesadüf; çünkü yerleşmeden 10 m ötede de olabilir, 1 km ötede de. Şimdiye kadar Aşağı Pınar'da sadece avluya gömülmüş, yaşlı bir kadın iskeleti çıktı. "Ama niye o da avluya gömülü, ötekilerin yanında değil" sorusunun yanıtını bilemiyorum.

Toprağın içine normal mi gömülüyor, küp içinde vs. mi?

Küp içinde gömü daha sonra. Toprak gömüler vardır, sanduka içine, yani taştan çevrili alana gömüler vardır, hasır içine koyabiliyorlar. Trakya'dan hiç bilmiyoruz, ama başka bölgelerde ölülerin kemiklerinin belli bir şekilde dizilmesi adeti, pa-

Aşağı Pınar'da kazılan Neolitik Çağ evinin, bir köşesinden bulunan, tütsü olarak da kullanıldığı anlaşılan kült nesneleri.

Tapınak çekirdek bölgede kalıyor, Trakya'ya sadece inanç geliyor

İnanç sistemleri nasıl?

Anadolu'dan farklı olarak inanç sisteminde tapınak yok. Yine kült yerleri, kutsal binalar var, ama kutsal bina tapınağa dönüşmüyor. Çekirdek bölgede, inanç sistemi ekonomiyi kontrol eder; bu sistem oradan çıkarken, rahipler orada kalıyor, buraya yalnızca inanç geliyor. Çekirdek bölgede tapınak dediğimiz yer, konuttan farklıdır. Örneğin Göbeklitepe, Çayönü gibi yerlerde, tapınağın özel bir yapı tipi vardır. Bu bölgede, içinden malzeme bulmasak bile, tapınağı tanırız. Bugün de kilise veya cami, mimarisi, planı, konumu, düzeniyle bir evden farklıdır. Tapınak, Batı'ya aktarıldığı zaman -Batı Anadolu ve Orta Anadolu'nun büyük bir kısmı da böyledir- bu özel yapı tipi kalkıyor; herhangi bir yer, kutsal yer olabiliyor, içindeki buluntulardan o yerin kutsallığını anlıyoruz. Normal bir konut ya da bir konut odasının köşesi kutsal yer olabilir. Açtığımız yapıda da, depo alanının yanında, evin bir kenarında 11 tane kült kabı var, inançla ilgili. Tütsü veya sembolik malzeme dedik. Evin o köşesine böyle bir işlev yüklenmiş.

Her evde böyle bir köşe var mıydı acaba?

Bilmiyorum, bizim şu anda Aşağı Pınar'da bildiğimiz tek bir ev.

Kutsal alandaki kült kaplarından söz eder misiniz?

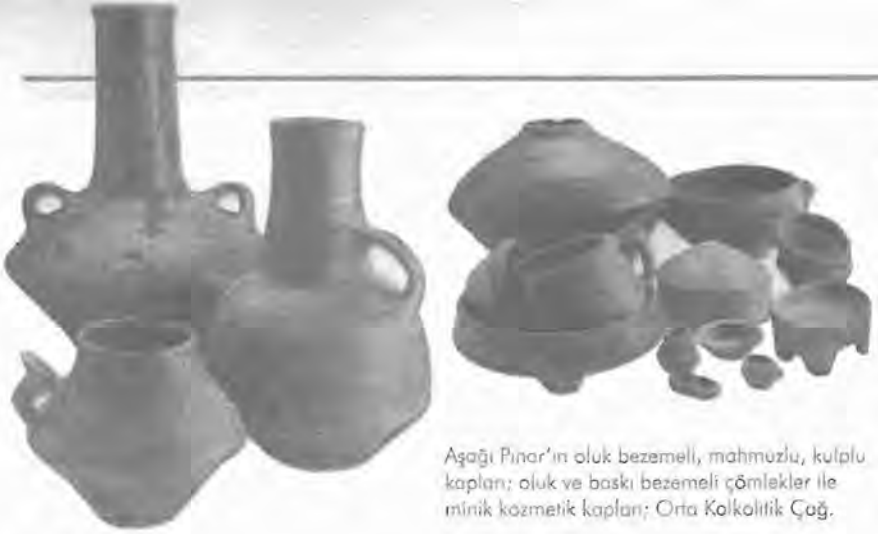
Çok ilginç, makro büyüklükte, dört ayaklı, sembolik insanlar gibi, bazılarının tütsü olarak kullanıldığı anlaşılan, normal günlük işlevde kullanılamayacak olan nesneler. Şu anda Kırklareli Müzesi'nde sergileniyorlar. Başka isim bulamadığımızdan kült nesneleri dedik.

Kadını mı sembolize ediyorlar?

Hayır, figüratif değiller, silindirik bir üst kısım ve bir tabla var. 4 ayak üstünde, aşağı yukarı 50 cm yüksekliğinde. 11 taneyi yan yana bulduk, üzerine bir şey mi giydiriliyordu; bazılarının içi boş, tütsü gibi mi kullanılıyordu; bazılarının üzeri bezemeli, ama günlük hayatta hiçbir işe yaramayacak şeyler. Sırbistan'da bir yerde var benzeri, başka yerde var mı bilmiyorum. Sonuç olarak, yapının bir bölümündeki kutsal alan, komünal törenlerin yapıldığı bir tapınak ya da kilise gibi değil...

Ev halkının kullandığı bir şey...

Evet, o evin, o ailenin ya da o klanın kullandığı bir alan. Diğer yapılarda ne çıkacak bilmiyorum, belki de herkes oraya geliyordu. Bizim aşağı yukarı ne olduğunu bildiğimiz bir dönem Neolitik Dönem, ama burası bilmediğimiz bir yerleşme... Genelleme yapabilmek için, elinde istatistik anlamda yeterli bilgi olmalı.

Aşağı Pınar'ın oluk bezemeli, mahmuzlu, kulplu kapları; oluk ve baskı bezemeli çömlekler ile minik kozmetik kapları; Orta Kalkolitik Çağ.

ketleme vs. vardır.

Konserve edilmiş 20 bin kum midyesi...

Daha önce Sait Başaran ile Ainos Antik Kenti üzerine söyleşi yaptığımızda, Hocaçeşme Höyüğü'nden söz etmişti. Bu Neolitik yerleşmede yaşayanların midye depoladıklarını öğrenmiştik. Bu höyüğü 3 yıl kazmışsınız, neler söylersiniz?..

Hocaçeşme'deki yerleşme modeli, Anadolulu. 4-5 evlik, çok küçük bir yerleşme. Etrafını duvarla çevrelemişler. Avcılık hemen hiç yok, tamamen Anadolu tipi çiftçiler; buna karşın korkunç bir su ürünü tüketimi var. Su ürünü derken, balık kılçığı çok az çıktı. Ama bol miktarda midye, daha doğrusu su yumuşakçası çıktı. 22 çeşit su yumuşakçasını bilinçli olarak toplamış ve konserve etmeyi becermişler. Dünyada çok az bilinen bir şeydir, su ürünü konservasyonu. 2 m derinliğinde, 70 cm çapında çukur buluyorsunuz, duvarları gayet güzel kille sıvanmış; bu çukura 20 bin tane kum midyesi koymuşlar ve ağzını sıvayla kapatmışlar. Aynı boydaki kum midyelerini açmışlar ve etli kısımlarını gayet düzgün diziler biçiminde stoklamışlar. Nasıl konserve edebilmişler, bilmiyorum. Bu yumuşakçaları topladıkları ortamlar farklı; hem lagünel ortamdan, hem kumlu, hem de kayalık denizden toplamışlar; yumuşakçaların tiplerinden anlıyoruz.

Yine Güneydoğu Anadolu'daki, Neolitik Dönem yerleşmesi olan Mezraa Teleilat Kazıları'nda danışmanısınız...

Hayır o bizim kazı; bürokratik olarak öyle gözüküyor. Urfa Birecik'deki Mezraa Teleilat, çiftçi yaşamın çekirdek bölge içindeki gelişimini izlediğimiz bir yer. Yerleşme çok daha eskilere iniyor; şu anda MÖ 9. binyıl içindeyiz. MÖ 9. binyılla-6. binyıl arasını verecek. Kırklareli Höyükleri ile Mezraa Teleilat Kazısı'nın ikisini birden götürmeye çalışıyorum; hem çekirdek bölgede ne olduğunu, nasıl geliştiğini; hem de bu gelişimin marjinal taşra bölgelere nasıl yansıdığını görebilmek için.

Trakya'daki diğer tarihöncesi yerleşmeler

Trakya'daki diğer yerleşmeleri de kısaca sormak istiyorum. Yarımburgaz Mağarası'na ilişkin neler söylersiniz?

Yarımburgaz'da yerleşme tarihi çok eskilere gidiyor. Her dönemde insan oturmamış mağarada, ama bölgedeki doğal çevre değişimlerini çok iyi yansıtıyor, tabaka tabaka. Orta Pleistosen'e, yani MÖ 300.000-600.000 yıl arasına ait insan iskânı var. Sonra bir dönem yaşanmamış. Neolitik Dönem başından Toptepe kültürüne kadar, yani MÖ 5.600-4.300 arası, insanların zaman zaman mağarada oturdukları bir süreç. Sonra bir boşluk var. Helenistik Dönem'de tapınak kuruluyor mağaranın içine, Bizans Dönemi'nde de çok büyük bir manastır var.

Toptepe?

Toptepe, bizim Aşağı Pınar'ın Neolitik'ten sonra gelen kültür katlarıyla çağdaş; MÖ 4800-4300 arasında, yani Kalkolitik Çağ'da yerleşme görmüş. Burası Anadolu çiftçiliğinin Balkanlaşma sürecine ilişkin bir yerleşme. Yerleşmenin çoğu tatil sitesi yapımında tahrip edildikten sonra müdahale edebildiğimiz için tek bir yapı kazabildik, o da ilginçti. Gayet hoş, insan biçimli bir kült kabı bulduk, şimdi Tekirdağ Müzesi'nde. Buranın kültür ilişkileri, Batı Trakya, yani Yunanistan Trakyası ile. Yani Toptepe, Bulgaristan'dan çok Ege kıyısı boyunca, Kavala'ya kadar uzanan kültürle ilişkili.

Tilkiburnu?

Tilkiburnu'nda sadece bir günlük kazı yaptık, bir kesitten. Bu yerleşme, Kalkolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na geçiş sürecini verir, aşağı yukarı MÖ 3300-3200. Trakya'da göç olayları var, hareketli bir dönem. Bu döneme ait Balkan ve Anadolu özelliklerini ortak veren bir yerleşme. Kum ocağı için kesilmiş bir çukurda, tüm kaplar vardı. Aynı çukurun içinde hem Anadolu, hem Romanya kökenli kaplar bulduk. Kültür ilişkisini anlamakta bu buluntular önemli oldu, yoksa Tilkiburnu'nun gerisi kazılmadı.

MÖ 2000'de Anadolu'da imparatorluklar varken, Trakya'da yerleşme yok

Menekşe Çatağı?

Menekşe Çatağı kazıları hâlâ devam ediyor, onu da iki dönem biz kazmıştık. Kıyıda Toptepe kültürüyle başlar, Tunç Çağı boyunca yerleşim vardır; MÖ 2.000'de bir boşluk vardır, bütün Trakya boştur o dönem, sonra MÖ 1.000'de tekrar yerleşim olur. Klasik Çağ'da, bütün Anadolu kıyılarında olduğu gibi Helenizm'in gelişmesiyle birlikte Roma Dönemi'ne kadar giden kültürel tarih çizgisini izlemiştir.

MÖ 2.000'de Anadolu'da gelişkin bir uygarlık olan Hititler var örneğin, Trakya'da neden yerleşme yok?

Orta ve Son Tunç Çağı, Anadolu ve Ege'de büyük imparatorlukların geliştiği dönemdir; Hititler ve Mikenler var. Trakya'ya o dönemde kuzeydeki steplerden göçebe çoban toplulukları iniyor. Tamamen göçebe bir yaşam var, sadece kurgan

dediğimiz mezar tepeleri biliniyor. O dönemde Marmara Denizi gerçek bir kültür sınırı oluşturuyor; burada imparatorluklar varken, orada step, göçebe kültürü yaşıyor.

Aşağı Pınar'dan, boynuzdan yapılma, aso ya da topuz başı olabilecek bir buluntu.

İnsanlık tarihinden silinen bilgilerin sorumlusu kim?

Trakya'daki kazılar nasıl bir güzergâhta devam etmeli?

Arkeolojinin bir özelliği de, sınırlı bir bilgi olmasıdır. Sonsuz değildir bilgi. Bu şu anlama geliyor, belgelemeden tahrip ettiğinizde, o bilgiyi tekrar elde etmeye imkân yoktur. Türkiye'de kültür envanterimiz de olmadığı için, neyin tahrip olduğunu bilmiyoruz. Şu konuştuğumuz anda, Türkiye'de 10-15 arkeolojik yerleşmenin hiçbir belgeleme yapılmadan tahrip olduğunu söyleyebilirim sana. Kısa süre sonra Türkiye'de çok zengin kültür varlığı dediğimiz şeyden, kazısı yapılmış 100-200 yer dışında bir şey kalmayacak.

Bir ülkede kültür varlıklarına sahipseniz, insanlığın geçmişine sahipsiniz demektir. O bilgiyi üretmek de, bir ülkenin sorumluluğudur; Türkiye'de bizim görmediğimiz budur. Bunu gelecek kuşaklara koruyarak aktarmak, ama daha önemlisi, o kültür varlığının kullanılabilir bilgiye dönüşmesini sağlamak. Sonuçta kazmadığınız yer, ölü, atıl bilgidir; tahrip ettiğiniz zaman da, insanlığın tarihinden sildiğiniz bilgidir. Bizde tahrip etmek serbest, bilimsel çalışma yapmak yasak. Mümkün olduğu kadar çok ekibin, Trakya, Marmara Bölgesi, Güney Marmara, Batı Anadolu ve ülkemizin hemen her yerinde yoğun kazılar yapması, bilginin ivedilikle üremesi lazım, çünkü tahribatı durduramıyoruz. Bunun için ekip, Kültür Bakanlığı'nın izni ve parasal destek gerek. Parasal destek en kolay bulunanı, ekip ve izin daha zor. Bizde Kültür Bakanlığı görev olarak arkeolojik kazıları engellemeyi görür, adeta kazının olmamasına çalışır. Çoğu zaman Kültür Bakanlığı'na rağmen yürütürüz kazıları...

Belki kazı yaparken bütünüyle Aşağı Pınar'a yoğunlaşıyorsunuz ama, şurayı kazsak yardımcı bilgiler çıkabilir dediğiniz yerler oluyor mu?

Tabii böyle bir sürü yer oluyor, ama bir şey söyleyemem. Kazı demek, 2 ay tam mesai demek. Bizim üniversitede yazımız 3 ay. Yürüttüğüm iki kazıyı yaza sığdıramadığım için, bu sene birini yapacağız. Üniversite "Şu tarihten önce izin vermem, şu tarihten sonra da seni burada isterim" diyor. Dersler başlamasa bile, bürokratik olarak böyle. Burnumun dibinde var birçok yer, ama 3. bir kazı için Kültür Bakanlığı'ndan izin alamam. Herhangi bir yerde bir şey yapmam için Bakanlar Kurulu kararı gerekir. Yani kültür tarihiyle ilgili çok önemli bir yerin tahrip olduğunu, insanlık tarihinden kazma-kürekle, kepçeyle silindiğini görsem bile, oraya elimi süremem, yasaktır. Sistemimiz yanlış. İçim ezilerek gördüğüm çok yer oluyor, ama sadece üzülmek ve söylenmek kalıyor bize. Kültür Bakanlığı Genel Müdürlüğü, kurtarma kazılarına da izin vermiyor artık. En son bir genelge yayımladılar, "Başlamış bütün kurtarma kazılarını iki yıl içinde bitirin, yenilerine de izin verilmeyecektir" diyor. Kurtarmayın, bilim üretmeyin diyor.

Neolitik Köy Canlandırma Projesi

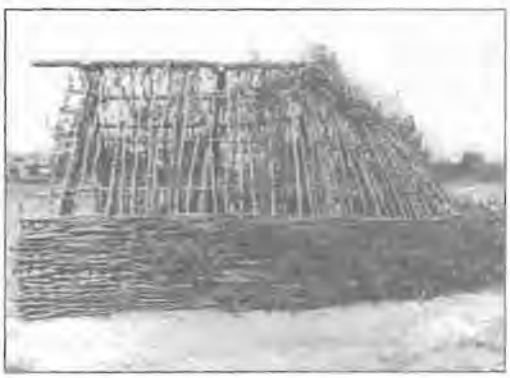
Bir de Neolitik Köy Canlandırma Proje'niz var sanırım...

Evet, onun için sponsor arıyorum. Bu nedenle 27 Kasım 2004'de Kırklarelililer'le bir toplantı yapıyoruz. Yerel sahiplenme çıkacak mı, çıkmayacak mı; ona bakacağız. Köyü kurmak kolay, sürdürmek zor; ancak yerel bir inisiyatifin sahiplenmesiyle olur. Bu toplantıda sahip çıkan olursa, işe girişeceğim; yoksa "Ben sadece bilim yaparım, gerisi Kırklarelililer'in sorunudur" deyip, rafa kaldıracağım.

Projeyi ana hatlarıyla anlatır mısınız?

Ürettiğim bilginin o bölgenin sosyal ve ekonomik zenginliğine katkıda bulunması gerekir. Sosyal zenginlik nedir? O bölgenin insanlarının öyle bir yere sahip olmaktan mutluluk duyması, bu kimliği hissetmesi gerekir. Ekonomik getirisi nedir? Turizmi canlandırabilir, istihdam yaratabilir.

Roma Kültürüne ait bir anıtı, arkeolojiye alışık olmayan bir göz bile görse, "Aaa heykel, bina" der. Bazı kültürler görsel anıt bırakmıyor, ama bilgi olarak ötekinden daha önemli olabiliyor. Çağdaş anlayışta, her tür bilgi, kalıntı topluma yansıtılabilir; mutlaka Zeus Tapınağı olması gerekmiyor. Burada da herkesin gezebileceği bir Prehistorik köyü, Miky Mause'a çevirmeden kurarak, Kırklarelililer'e ve o bölgenin ekonomisine katkıda bulunmasını sağlamayı amaçlıyoruz. Elimizdeki mevcut kalıntıların görselliği olmadığı ve alışık olmayan bir göz bunu tanıyamayacağı için, bunun modellemesini yapıp, yaşamı oraya taşıyacağız. Dünyada çok örneği var, Türkiye'de yok. Deneme için, 1-2 ev örneği de yaptık, oldu. Ama yapıktan sonra, çürümeye bırakmak marifet değil. Ben modeli önerdim, projesi hazır, para bulmak da sorun değil; ama söylediğim gibi sahiplenecek olanı bulmak da zorluk çekiyoruz.

Modellemeyle ayağa kaldırılmış, Aşağı Pınar Neolitik evi. Fotoğraflar: Kazı Arşivi.

"Diplomat değil, politikacı"

Bu sayfalarda yeni bir bölüme başlıyoruz. Dünyada ve ülkemizde geçtiğimiz ayın önemli politik gelişmelerini, güncel bir olay olarak değil, oluştukları süreci göz önüne alarak kısa yazılarla yorumlayan bir bölüm. Bölümü Ogan Güner arkadaşımız hazırlıyor, ama okurlarımızın ve yazarlarımızın katkılarına da açık. Katkılarınızı "ogangun@gmail.com" adresine bekliyoruz.

Bush tarafından Colin Powell'ın istifasıyla boşalan Dışişleri Bakanlığına atanan Condoleeza Rice için kullanılan en kısa ve yerinde tanım bu. Selefi Powell için de "Devlet adamı değil, asker" tanımlaması kullanılıyordu. Bush yönetiminin en kritik noktalara, uygun sıfatları taşımayan insanları getirmek gibi bir "avantajı" var. Dick Cheney'in başını çektiği Rumsfeld, Perle ve Rice gibi doldurdukları koltuklara uygun olmayan isimler, 4 yıl boyunca Bush'un beceriksizlik, cehalet, gözükaralık maskesiyle başarıyla gizlediği inanmış ve diplomat olmayan çetesinin üyeleriydi. 11 Eylül'den bu yana, temkinli ve soğukkanlı Powell bu kliğin içinde "az inanmışlığıyla" sırıtıyordu zaten. Dahası diğerleri gibi enerji sektöründen de gelmiyordu. Bush yönetiminin zaafiyet gösteren adamlarına acıması yoktu. Powell, Irak Savaşı'nın başladığını Suudi Arabistan büyükelçisinden sonra öğrenecek kadar aşağılandı. Yalan olduğunu bile bile BM'de Irak'ın elindeki kitle imha silahlarıyla ilgili ateşli bir konuşma yapmak zorunda kaldı, daha sonra tükürdüğünü yaladı ve yerini kendisi gibi bir başka siyah Amerikalıya, Condoleeza Rice'a bıraktı.

C. Rice: Siyah hareket tarafından "köle ruhlu" olarak tanımlanan Stanford profesörü.

Rice'ın gözünün aslında Savunma Bakanlığı'nda olduğunu bilmeyen yoktu, ama henüz gücünün Rumsfeld'inkiyle aşık atacak seviyede olmadığını da biliyordu. Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı olarak I. Bush Dönemi'nin başmimarlarından olan Rice, Savunma Bakanlığı'na erişemese de ancak Henry Kissinger ya da Brzezinski ile boy ölçüşebilecek Ulusal Güvenlik Konseyi kariyerinden sonra Powell gibi sıkıcı ve eski toprak engellerle uğraşmadan misyonuna devam edebileceği bir sıçrama yaptı sayılır. Bush'un adamlarının hiçbiri diplomat ya da eski kuşak politikacılara benzemiyor zaten. Emelleri bir koltuğa kapağı atmak olmayan, inandıkları misyon uğruna gözünü karartmış fedailer! Hepsi ihtiraslı ama bunun kariyerle bir alakası yok!

Diğerlerinden farkı, Rice'ın ihtirasını gizlemeyi başardığını sanması. Diğerlerinin yanında daha kırk fırın ekmek yemesi gereken küçük kız gibi kalıyor ama, etkisi yine de görüntüsünden daha büyük. Zaten Rice gibi bir Sovyet uzmanının Dışişleri'nin başına gelmesi, aynı gün Putin'in yeni nesil bir nükleer silah geliştirdiklerini açıklamasına neden oldu. Soğuk Savaş tekrar başlıyor dendi, ne var ki bu yeni dönemde bunun adı olsa olsa Sıcak Savaş olabilir. Rice, becerikli bir kovboy olan Bush'un, ata büyük ölçüde hareket özgürlüğü tanıdığı rodeo stilinde çetenin dilini uluslararası ilişkilere tercüme edecek kişi. Ama bunun bire bir tercüme olacağını düşünmek Rice'ı hafife almak olur, tıpkı Irak işgalinden beri Bush'un hafife alınması, birkaç ay öncesine kadar seçimleri kaybedeceğine kesin gözle bakılması gibi. Rice, Ulusal Güvenlik Konseyi'nde üstüne vazife olmayan dış politikalara çoktan el atmış, özellikle ABD'nin Hindistan'la ittifak kurması gerektiğini Güvenlik Belgesine yazılı olarak koydurarak önemli bir öngörüde bulunmuş, AB'nin Rusya aracılığıyla Hindistan ve Çin'le kurmak istediği gevşek ittifaka çomak sokmuştu. Rice'ın bakanlığının BM ve Avrupa'ya odaklanmış Powell Dönemi'nden çok daha etkili olacağının sinyalleri bunlar. Ukrayna seçimlerinde Putin yanlısı devlet başkanının yeniden seçilmesi üzerine çıkan kargaşalar da, Rice'ın resmi olarak koltuğuna oturmadan çalışmaya başladığını gösteriyor.

"Bonjour Chirac"

Bush'un yeniden başkan seçilmesinden sonra Avrupa'daki ilk gösterişli diplomatik atak Chirac'ın İngiltere ziyaretiydi. Fransa'nın Fildişi Sahili'ne askeri müdahalede bulunduğu (Chirac'ın vurguladığı gibi BM yetkisiyle) günlerde gerçekleşen bu ziyaret öncesinde Chirac, İngiltere-Fransa ilişkisini "şiddet barındıran bir aşk" olarak tanımladı. Fransız filmlerinden aşina olduğumuz, birbirine ölesiye saldıran ama terk edemeyecek kadar taşkın bir tutkuyla düğümlenmiş aşk ilişkilerinin politikaya bu kadar doğrudan tercüme edilmesi, öncelikle "esprit duygularıyla" övünen İngiliz entelektüellerini tavladı. Ardından gazetecilere Blair'in oğlundan bahsetti: "Bana her gelişimde 'Bonjour Chirac' diyor, sohbet ediyor. Ben onun geleceğini düşünüyorum." Blair'in sevimli ve Fransızca konuşan oğluna yaptığı atıf, İngilizler'in "adalılık" hissinden bunalmış ve AB'ye giderek daha yakın duran yeni nesillere çağrıydı.

Chirac'ın kendine İngiliz kamuoyu içinde taraftar toplamaya dönük gezi programının en önemli gündem maddesi, kurulması planlanan AB askeri müdahale birliklerinin İngiliz ve Fransız ordularının ortak katkılarıyla oluşturulmasıydı. Başlangıçta 1.500,

Fidel "düşerken", Latin Amerika'nın ayağa kalkışı

Geçtiğimiz ay, Fidel Castro'nun bir konuşma sonrası yürürken tökezleyip dizini ve kolunu kırması, Batı medyasını çok heyecanlandırdı. ABD yetkilileri "Castro'nun düşüşünü uzun süredir bekliyorduk ama, kastettiğimiz bu değildi" türünden açıklamalar bile yaptılar. Castro kazanın ardından halka yayımladığı mektupta başına gelenleri esprili bir dille anlatırken "küçük bir tökezlemenin sonucunda yıllar önce Newton'un bulduğu kanunlara itaat etmek zorunda kaldığını, ama görevinin başında bulunduğunu" açıkladı.

Arafat'ın da ölmesiyle politika sahnesinde, 20. yüzyıla damgasını vuran "lider" karakteristiğine uyan tek şahsiyet Castro kaldı. 79 yaşındaki liderin ölümünden sonra Küba'nın çözüleceğini umanlar çoğunlukta olsa da, geçen yıl CIA'nin hazırladığı rapor öyle demiyor. Rapora göre Küba'da siyasal yapı Castro'yla özdeşleştirilemeyecek kadar güçlü ve sistem Castro'nun yerini dolduracak kişiler çıkaracak kadar dinamik. Castro da halefinin kim olacağı sorularına basit bir yanıt veriyor zaten: "Küba halkının politik bilincine güveniyorum!"

Üstelik Latin Amerika'daki güncel manzaraya bakarsak, Castro'nun 45 yıllık mücadeleden ve yalıtılmışlıktan sonra bahar aylarını yaşadığını söyleyebiliriz. Che'nin uğrunda öldüğü Latin Amerika birliği özlemi son 5 yıldır Latin Amerika'nın yorgun ruhuna nefes üflüyor ve Castro bu dönemde neredeyse oyun kurucu pozisyonunda. Yeni nesil Latin Amerika liderleri arasında bir tür politik ve ideolojik danışman olarak arabulucuk yapıyor. ABD, Latin Amerika'da yıkılan her liberal kaleden "Küba emperyalizmini" sorumlu tutadursun, Eduardo Galeano'nun memleketi Uruguay da 150 yıllık iki partili sisteme son vererek, ılımlı soldan, Tupamaro gerillarına kadar geniş bir sol ittifakın lideri Tabare Vazquez'i başkan seçti. Vazquez seçim sonrasındaki konuşmasında "Dikkatli ve adım adım devrim" sözü verdi.

Latin Amerika halkları için neredeyse bir örnek teşkil eden Venezüella'da ise, 15 Ağustos'taki referandum zaferinin ardından yerel seçimlerde de Bolivarcılar 22

Castro ve Chavez hedefe bakıyorlar.

eyaletin 20'sinde seçimleri kazandılar. Venezüella'daki Bolivarcı hareket de, tıpkı Vazquez gibi iktidar organlarının adım adım kitle inisiyatifine bırakılmasını savunuyor ve bunun bir rüya olmadığını somut adımlarla kanıtlıyor. Latin Amerika'nın lider ülkeleri olarak, Lula ve Kirchner'le birlikte Chavez adım adım Latin Amerika birliğine nasıl ulaşılacağının hesaplarını yapıyor. Ardında liberalizm karşıtı alternatif ideoloji barındıran tek ekonomik pakt olan Mercosur, bir yandan Latin Amerika ülkelerinin kendi aralarındaki ticari hacmi artırırken, diğer yandan Latin Amerika ekonomisini dünyaya (özellikle Güney denen eksene) açmayı hedefliyor. Çin, Latin Amerika'nın neredeyse tamamı için bakir ve büyük bir pazar durumunda. Venezüella ile Kolombiya, Venezüella petrolünün Çin'e satışını kolaylaştıracak bir petrol boru hattı için görüşmeler yapıyor örneğin. Chavez, OPEC Sekreterliği, Enerji Bakanlığı ve son dönemde devlet petrol şirketi PDVSA'nın başkanlığını yapan en çetin ceviz Bolivarcılar'dan Ali Rodriguez'i Dışişleri Bakanlığı'na getirerek önümüzdeki dönemde dış politikasını tıpkı ABD, Rusya, Çin ve Japonya gibi enerji politikaları üzerine kuracağını ima ediyor. Chavez'in Libya, İran, İspanya ve Rusya'yı kapsayan dünya turu da cabası...

daha sonraları ise 60.000 olarak tasarlanan birlikler, AB'nin vurucu gücünü oluşturacak. Şu sıralar ordusunu tartışmalı bir programla yeniden yapılandıran İngiltere, pürüzsüz bir şekilde her türlü katkıyı sağlayacağını açıkladı.

İngiltere'nin oldum olası Kıta Avrupası'na soğuk duran politik geleneği Blair iktidarında daha da pekişti. Irak Savaşı'yla birlikte Rumsfeld'in ortaya attığı Eski Avrupa-Yeni Avrupa karşıtlığına bel bağlayan Blair, İspanya ve İtalya ile birlikte Yeni Avrupa'nın liderliğini üstlenme niyetindeydi. Oysa Madrid patlamalarından sonra İspanya'daki hükümetin değişmesiyle, Yeni Avrupa kendi ayakları üzerinde durmaya başlamadan çöküverdi. Fransa ve Almanya arasında tarihin en sıkı ittifakı doğarken, İngiltere AB içindeki etkisini neredeyse tamamen kaybetme noktasına geldi. Chirac'ın özgüveninin sebebi de bu. Önümüzdeki sene Avro'ya geçmeyi planlayan İngiltere, Avro'ya geçiş dönemini en azından yarılamış olan Fransa ve Almanya'nın ekonomik olarak iyice gerisine düşecek. Zaten nane molla olan İngiliz ekonomisinin bu dönemde AB dışında ortalıkta pek bir dostu kalmayacak. Blair de bu dostluğa ihtiyacı olduğunun farkında, bu yüzden Fransa'nın bir sevip iki tokatlayan "şiddet dolu" aşkına rıza gösterme noktasına doğru hızla ilerliyor.

Alper Yavuz

ODTÜ'lü biyologların ekonomimize 100 milyon dolarlık katkıları

"Kansızlık ilacının hammaddesini ürettik"

Bir ülkenin bilimsel gelişmişliğini patent sayısı mı gösterir, yoksa akademik makale sayısı mı tartışmaları süredursun, Türkiye bilimi için örnek olabilecek bir gelişme geçtiğimiz ay içinde kamuoyuna duyuruldu. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Biyolojik Bilimler Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Fatih İzgü ve beraberindeki ekip, kendi laboratuvarlarında, Türkiye'de çok fazla tüketilen ve yıllık 100 milyon dolara mal olan kansızlık ilacının hammaddesi "eritropoietin"i üretmeyi başardı.

Bilindiği üzere dünyada bilim insanlarını değerlendirirken kullanılan akademik ölçütlerin en başında, bilimsel atıf indeksli dergilere girmiş makale ve o makalelere yapılan atıf sayıları gelmektedir. Ülkemizde de akademik yükselimlerde makale ve atıf sayıları öncelikli ölçüttür. Dünya genelindeki bilim ve uluslararası dergiler gelişmiş ülkelerin kontrolünde olduğundan makaleye dayalı sistem bu ülkelerin işine gelmektedir. Bilimi onlar yönlendirdiklerinden bu dergilere girebilmek (dolayısıyla akademik yükselme) için gelişmiş ülkelerin gereksinimlerine uygun araştırmalar ve bilimsel çalışmalar yapıp bunları makaleye dönüştürmek gerekmektedir. İşte bu sisteme muhalif olan bilim çevreleri şunları söylemektedirler:

"Bu sistem Türkiye gibi azgelişmiş ülkelere zarar vermektedir. Bizim gibi ülkelerin bilimde öncelikleri Batı dünyasının önceliklerinden farklı olmak zorundadır. Gelişmiş ülkelerin bilimde ulaştıkları aşamaya ekonomik altyapı olmadan ulaşmamız olanaksızdır. Bu nedenle bizim gibi ülkelerin önceliği yerli üretimi destekleyen bir bilim politikası olmalıdır".

Bu muhalif bilim düşüncesine en güzel örnek, ODTÜ Öğretim Üyesi Fatih İzgü'den geldi. İzgü, yaptığı açıklamada, SSK'ya fahiş fiyatla satıldığı iddialarına neden olan ilacın hammaddesi "eritropoietin" etken maddeli ilaçların, kansızlık, böbrek yetmezliği, çok kanamalı hastalıklarda, ameliyat sonrası kansızlığın giderilmesi için kullanıldığını ve çokuluslu ilaç firmalarınca Türkiye'ye getirildiğini belirtti.

İzgü, biyoteknolojik olan ilacın kullanım alanının çok geniş ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle hammaddesini üretmeyi düşündüklerini ve 3 yıl önce çalışmalara başladıklarını anlatarak, yapılan çalışmalar sonunda ilacın hammaddesini üretmeyi başardıklarını kaydetti.

Türkiye yılda ilaç ithaline yaklaşık 3 milyar dolar ödüyor. Kansızlık çeken hastalarda ve ameliyat sonralarında kullanılan hayati ilaçların başında gelen ve piyasada eprex olarak bilinen eritropoietin, kan hücrelerini geliştiren özelliğe sahip. Dünyanın belli başlı ülkelerinde "genetik sentez" yoluyla imal edilen ilaç, Türkiye'de üretildiği taktirde çok daha az bir maliyete hastaların hizmetine sunulabilecek. Seri üretim için ruhsatlandırma aşamasında uluslararası ilaç firmalarının Sağlık Bakanlığı'na aksi yönde baskı yaptığı öne sürülüyor. Doç. Dr. İzgü, ürettiği ilacın ABD, İngiltere ve Almanya'daki yetkili laboratuvarlardan onay aldığını, Sağlık Bakanlığı'nın ruhsat vermesi durumunda seri üretim yapılabileceğini söylüyor.

Biyoteknolojik ilaçlar, hastalığı yenmek için insan vücudundaki proteinler ve vücut tarafından üretilen diğer maddeler kullanılarak üretilen ilaçlar olarak tanımlanıyor. Dünyada, "biyoteknolojik ilaç" tanımına uyan 369 ilaç kullanımda bulunuyor. Bu ilaçlar, diyabet, hemofili, kalp hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, multpl skleroz, anemi, romatoid artrit gibi hastalıkların tedavisinde kullanılıyor.

Olayın ekonomik boyutuyla ilgili olarak İzgü şunları söylüyor: Biyolojik Bilimler Bölümü'ndeki ilaç biyoteknolojisine göre dizayn edilmiş özel laboratuvarlarında 4 kişilik bir ekiple hammaddeyi ürettiklerini ve çok ucuza mal ettiklerini kaydeden İzgü, bu hammaddenin yerli ilaç firmalarının yatırımıyla ilaca dönüşebileceğini ifade etti. "Bizim yaptığımız fizibilite çalışmaları sonucunda ilacın maliyeti 20 dolar civarında çıkıyor. Ama ilaçlar piyasada 200 dolara satılıyor" diye konuştu.

Doç. Dr. Fatih İzgü

Yerli ilaç sanayinin bu ilaçların üretimine gereken önemi vermesini isteyen İzgü, ilaç sanayinin yapacağı 4 milyon dolar civarında bir yatırımla üretimin sağlanabileceğini ifade etti. Bu yatırımın yalnızca eritropoietin için değil, diğer hammaddeler için de yapılmış olacağını belirten Fatih İzgü, şunları kaydetti:

"İlaç sanayi ve üniversite işbirliğinde bu çalışma yapıldı, hammadde üretildi ancak, ilaç sanayi, Sağlık Bakanlığı'ndan ruhsat alabilir miyiz diye bir tereddüt yaşadığı için yatırım yapmaya korktu ve Sağlık Bakanlığı'na başvuru yapamadılar. Biyoteknolojik ilaçlar burada üretildiği ve maliyeti bu kadar az olduğu için devlet herhalde bu konuya daha ciddi eğilir".

İzgü, eritropoietin hammaddesi ürettikten sonra kendi kontrollerinin yanı sıra ABD ve İngiltere'deki uluslararası söz sahibi laboratuvarlardan da onay aldıklarını kaydetti.

'Koşmak' insan evrimini şekillendirdi

Yeni bir teoriye göre, insan vücudunun dik formunun oluşumunda, uzun mesafe koşusunun çok önemli yeri var. Araştırmacılara göre erken dönem atalarımız koşuya dayanıklılardı ve bu alışkanlıkları vücutlarında, ayak eklemlerinden kafaya kadar evrimsel izler bırakmıştı.

Harvard Üniversitesi'nden Daniel Lieberman ve Utah Üniversitesi'nden Dennis Bramble'ye göre, Afrika bozkırlarında ayağa kalkıp dik durmaya başlayan atalarımız, yaklaşık 2 milyon yıl önce de koşmaya başlamış olmalı. Böylece insan vücudunun evrimleşen en belirgin karakterlerinden geniş, güçlü diz eklemi oluşmuştu.

Bu araştırma ayrıca, binlerce yıl sonra bugün de insanın 42 km uzunluğundaki maratonu aralıksız nasıl koştuğunu ortaya koyuyor. Bu arada aynı çalışma, diğer primatların bu özelliği neden paylaşmadıklarını da açıklayacak.

Lieberman'a göre, zayıf olan kısa mesafe koşumuz ise, insan vücudunun koşudan çok yürümeye ayarlanmış durumda olduğu yorumlarına neden oluyor. İnsanlar arasında en iyi kısa mesafe koşucusu saniyede 10 m koşabilirken, çitalarda bu mesafe 30 m'ye çıkıyor. Uzun mesafe başarımız ise bundan çok daha iyi. Dörtnala koşan bir at, her saniyede ortalama 6 m kat edebilirken, iyi bir koşucu bundan daha fazla mesafe alabiliyor.

"Koşu" dendiğinde, genelde kısa mesafe koşusu akla geldiğinden insanların kötü koşucu oldukları düşünülür. Oysa kısa mesafede kötü olabiliriz, ama uzun mesafede epey dayanıklıyız. Koşuda bu kadar iyi olabilmemiz aslında biraz da leş yiyenlerle ilişkili. Erken dönem atalarımız, uzun mesafe koşusunda dayanıklı olan sırtlanlarla yiyecek konusunda yarışmak zorundaydı. Akbaba sürüleri ufukta göründüğünde hızla o bölgeye koşmalı ve sırtlana kaptırmadan yiyeceğini yakalamalıydı. Bu teori, pek çok insan karakteristiğini anlamamıza da yardımcı oluyor. Sadece yaylı aşil tendonumuz veya güçlü bacak eklemlerimiz değil, tüysüz yapımız ve terlemeye yatkın cildimiz, vücut yüzeyinde ısı değişimini de kolaylaştırır, buharlaşma yoluyla soluk alışımız düzenlenir.

Kolej Londra Üniversitesi'nde insan evrimi üzerinde çalışmalar yapan Fred Spoor'a göre koşmak, dengemizi de düzenlemiş olmalı. Koşu çok hassas bir koordinasyon gerektirir. Bacaklar etrafımızda dolanırken onları gözlerle koordine edip ayağınızla yere doğru basmanız gerekir. Çoğu hayvan dengesini, iç kulakta bulunan ve içinde akışkan bir sıvının dolaştığı semisirküler kanallar yardımıyla sağlar. Bu kanallar bugünkü modern insan ve onun evrimsel kuzeni olan *Homo erectus*'da normalden geniştir ve Spoor'a göre böyle olması onların ayakları üzerinde doğrulmalarını sağlamıştır. Lieberman'a göre, arkaya doğru çıkıntılı kalçalarımızın da tek sebebi koşu gibi görünmektedir.

Spor araştırmasında kalça kaslarının aktivitesini koşu ve yürüyüş sırasında değerlendirir ve koşu esnasındaki güçlü kasılmayı net bir biçimde gözlemler.

Ona göre bu teori doğruysa, *Homo* genusu diğer primatlar arasında tek koşabilen canlıdır. Ancak bazı uzmanlar da insan hareketine dair çok fazla bir farklılaşma olmadığını, bizi diğer maymunlardan ayıran temel ve tek farklılığımızın sıradışı beynimiz olduğu fikrini sürdürüyor.

Çev. Dr. Ebru Oktay

KAYNAK

Nature, 17 Kasım 2004

Nanotüpler solunumu ölçebiliyor

Bir nanoteknoloji aygıtının, nefesteki karbondioksit seviyesini ölçerek, kaza anında hastanın solunumunu kontrol etmede sağlık ekibine yardımcı olabileceği ortaya çıkarıldı.

Solunumdaki karbondioksit seviyelerindeki değişiklik, hastanın hızla solunum yetmezliğine girdiğini ve acil müdahale gerektirdiğini gösterir. Hastanelerde doktorlar bunu ölçmek için gelişmiş makineler kullanabilirler, fakat acil müdahale ekiplerinin küçük taşınabilir bir alete gereksinimleri vardır. Bu problemi çözmek için Kaliforniya'da Nanomix adlı şirketten Alexander Star ve arkadaşları karbon nanotüplerine yöneldiler. Bunlar ince, içi boş karbon tüpleri olup elektriği iletebilirler ve transistör olarak adlandırılan elektronik devreyi tamamlayabilirler

Çalışma grubu karbon nanotüplerini karbondioksiti ölçen polimerlerle birleştirdi. Polimerler karbondioksitle aktive olduğunda, onların elektrik yükü şarj edilir ve bu da birleştirilmş nanotüplerde ölçülebilir bir voltaj değişikliği oluşturur.

Advanced Materials adlı dergide yayımlanan bir çalışmaya göre, karbodioksit seviyesinde yüzde 10'luk bir artış, karbon nanotüplerindeki elektrik iletiyi yüzde 30 değiştirmektedir. Bilim insanları transistör iletiminin gaz seviyesiyle paralel değişimini göstermek için çalışmaya başladı. Laboratuvardaki umut verici çalışmalardan sonra çalışma grubu şimdi doktorlarla aletin bu alanda kullanımını geliştirmek için çalışıyor.

İngiltere'den Stirling Nanoteknoloji Enstitüsü'nden Ottilia Saxl'a göre nanoteknoloji, vücudun içindeki ve dışındaki molekülleri saptamak gibi pek çok alanda, tıpta kullanılacak. Saxl, "Karbon nanotüpleriyle bir ölçüm yaptığınızda, yapılabileceklerin sonu olmayacağını düşünürsünüz" diyor.

Çev. Dr. Nil Üstündağ Çomunoğlu

KAYNAK

Nature, 12 Kasım 2004

Ucuz antibiyotikler HIV'in üstesinden gelebilecek

Klinik bir araştırmaya göre, günlük fiyatları İngiliz para birimi olan penilerle ifade edilen ucuz antibiyotikler, HIV taşıyan Afrikalı çocuklarda ölümleri anlamlı derecede azaltmakta. Dünya Sağlık Örgütü ilacın yaygın kullanımını öneriyor.

HIV dünyada her gün 1300 çocuğun ölümüne yol açıyor. Bunların çoğu da HIV, bağışıklık sistemlerini işlevsiz bıraktığından basit çocukluk çağı hastalıklarından kaybediliyorlar.

Diana Gibb'in önderlik ettiği araştırmacı bir grup, co-trimaksazol olarak bilinen antibiyotik grubunun bu tip ölümleri engellediğini saptadı. Zambia'da yaşları 1-14 arasında değişen 541 çocukta ilaç denendi. İlacı alan grupta ölümler yüzde 42 oranında azaldı. Çalışmasını geçen yıl ocak ayında kesen ekip, elde ettikleri sonuçları *Lancet* adlı up dergisinde 19 Kasım 2004 tarihinde yayımladı. Dünya Sağlık Örgütü'nde HIV danışmanı olarak çalışan Siobhan Crowley'e göre çalışmanın sonuçları çok önemli ve heyecan verici. İlaç, çocuklarda ölüme neden olan geniş orandaki bakteriyle savaşabilecek gibi görünüyor.

Co-trimaksazol aslında hali hazırda HIV'e bağlı enfeksiyonlardan korunmada birinci tercih olarak kullanılıyor. Ancak Dünya Sağlık Örgütü, mutlak surette virüsü almış çocuklarda örneğin annesi taşıyıcı olan birkaç haftalık bebekler ya da beyaz küreleri çok düşük olan taşıyıcı çocuklarda ilacı öneriyordu.

Dünya Sağlık Örgütü, bu konudaki tüzüğünü değiştirerek HIV enfeksiyonuna ait olabilecek herhangi bir bulguyu gösteren tüm Afrikalı çocuklarda ilacın yaygın kullanımını önerecek. Crowley bu konuda aralıksız ilaç desteği sağlayacaklarını söyledi.

Bu kadar geniş kullanım sonucu ilaca karşı direnç gelişimi olabileceği konusunda elbette endişeler var. Ancak sözü edilen çalışma zaten co-trimaksazolün yaygın kullanıldığı bölgelerde yapıldı ve işe yaradığı gözlendi. Yani halen ilaçtan etkilenen duyarlı bakteriler var.

Ancak Crowley'e göre ilaç, ölümleri yüzde 80 civarında engellemediği sürece çocuklarda uygulanmakta olan antiretroviral tedavinin yerine geçemez. İkisinden biri olmak zorunda. Yine de bu kadar ucuz bir yöntemin hala yaygın kullanılıp denenmemesi de üzücü.

Çev. Dr. Ebru Oktay

KAYNAK

Nature, 19 Kasım 2004

E vitamininin fazlası sağlığa zarar verebilir

Daha sağlıklı olmak amacıyla kullanılan diyete ek ürünlerin ölüm olasılığını artırdığı gösterildi. E vitaminini fazla tüketmenin cüzdanınıza olan zararından daha fazlası da var. Araştırıcılar, E vitaminini de içeren diyet destekleyicilerinin günlük olarak alındıklarında ölüm olasılığını artırdığını buldular.

Büyük bir pazarı olan vitamin ve benzeri maddelerin tüketimi daha sağlıklı bir yaşam beklentisiyle giderek artıyor. Oysa vitaminlerin aşırı dozlarının insan vücuduna ne yaptığı konusu hâlâ çok kesin değil. Bu üzerinde çok tartışılan bir konu. ABD'li, İspanyol ve İngiliz araştırıcılar, değişik klinik koşullarda E vitamini düzeylerini değerlendirdiler. Bulgular şaşırtıcıydı. Çünkü günde 400 ünite E vitamini ya da bu miktarda E vitamini içeren bir ürün alan kişilerin herhangi bir ek madde kullanmayanlara göre ölüm oranları yüzde 10 daha fazlaydı. Baltimor'daki John Hopkins Üniversitesi'nden epidomiyolojist Edgar Miller, firmaların E vitamininin sağlığa yararı konusunda türlü iddialarda bulunduğunu ama bunun bilimsel olmadığını söylüyor.

Yaşamsal vitamin

E vitamininin hücre ve dokuları serbest oksijen radikallerinin etkisinden koruyan, onları nötralize eden antioksidan özellikleri vardır. Sağlıklı bir dolaşım, daha güçlü bir bağışıklık sistemi için gerekli olduğuna ve yara iyileşmesini kolaylaştırdığına inanılmaktadır.

Bu vitamin doğal olarak daha çok bitkisel yağlarda, yapraklı bitkilerde ve ceviz-fındık gibi bitkilerde bulunmaktadır. Sudan çok yağda çözünmektedir. Bunun anlamı aşırı miktarlarının vücutta birikeceğidir.

Beslenme uzmanları dengeli bir diyette günde 10-20 mg (15-30 ünite) E vitamini bulunması gerektiğini belirtmektedirler. E vitamininin antioksidan özelliğinin yararı, kanser ve kalp-damar hastalıklarından korunmadaki önemi konusunda tartışmalar giderek artmaktadır.

Erkekler için yeni bir doğum kontrol yöntemi

Maymunlar üzerinde yapılan bir çalışmada, spermleri hedef alarak geçici kısırlık oluşturan bir aşı denendi.

Gebeliği engellemede kadınların pek çok seçeneğine karşı erkekler sadece kondom (prezervatif) veya vasektomi (meni kanalı ameliyatı) yöntemini kullanabiliyorlardı. Bu seçenekleri genişletme amaçlı yapılan ve 20 yıldan fazladır süren çalışmalarda araştırmacılar, spermlerin savunma mekanizmalarını geçici olarak ortadan kaldırarak gebeliği engelleyebilecek bir aşı üzerinde yoğunlaştı.

Kuzey Karolina Üniversitesi'nden Michael O'Rand ve arkadaşları, yaptıkları çalışmalarda bir miktar ilerleme kaydettiler. 9 maymuna, sperm kılıflarının dış tabakasına oturacak olan bir insan proteini olan "eppin"i 3 haftada bir aşıladılar.

Aşılamadan sonra 7 maymunda eppin proteinine karşı çok miktarda antikor üretildi ve bu da kısırlık oluşturdu. Plasebo (yalancı ilaç) verilen grubun üçte ikisindeyse dölleme yeteneği sürüyordu.

O'Rand aşılamanın "gebeliği engelleme yöntemi" olarak kullanılabileceğinden umutlu. En azından bu çalışmada, oluşan antikorların eppin proteinlerine bağlanarak, ejakulattaki spermlerin normal çalışmalarına engel olabildiğini gösterdiği görüşünde.

Kanada, Montreal McGill Üniversitesi'nde erkek üreme uzmanı olarak çalışan Bernard Robaire, yanıtlanmamış bir kısım soru olmakla birlikte bugüne kadar gördüğü en olumlu çalışmayla karşı karşıya olduğunu belirtiyor. Ancak örneğin 7 maymundan sadece 5'inde aşılama kesildikten sonra, dölleme yeteneği geri döndüğüne göre acaba yöntem tamamen geri dönüşümlü mü?

Robaire şimdiye kadar sperme karşı geliştirilen antikor çalışmalarının "her yerde başarısızlığa uğrayacak" bir proje olarak görüldüğünü, ancak bu çalışmayla yaygın inanışın değişebileceğini belirtiyor. Sorunlardan biri, antikorların, testis içindeki diğer hücreleri etkilemesi ve dokuda iltihaplanmaya yol açması olarak görülüyor. *Science* Dergisi'nde yayımlanan yeni bir çalışmada ise bu soruna yanıt verilmiş. Antikorlar, erkek üreme yolunun tamamını ele geçirirken testisler etkilenmeden kalabiliyor.

İkinci bir sorun da, gebeliği engellemede yüzde 100 başarılı olunabilmesi için her ejakulatta atılan milyonlarca spermden her birinin, kaçak olmaksızın saf dışı bırakılması gerekliliği. Yani o kadar fazla miktarda antikor üretimi gerçekleşmeli.

Bu sebeplerden ötürü erkek kontrasepsiyonu (gebeliğin engellenmesi) çalışmaları daha çok hormon düzeyini değiştirecek deri implantı ya da aşılaması üzerinde yoğunlaşmış durumda. Ancak bu tip ilaçlar tüm bedeni etkilediği için ortaya çıkabilecek yan etkilerden çekiniliyor.

Aşı koruması, hormon tedavisinden daha az zaman alacağı ve sperm üretimini tamamen koruyabileceği için daha avantajlı gibi görünüyor. Tabii daha pek çok seçenek de zaman içinde gündeme gelebilir.

Çev. Dr. Ebru Oktay

KAYNAK

Nature, 11 Kasım 2004

Bu konularda yapılan araştırmaların sonuçları çelişkilidir.

New Orleans'da yapılan Amerikan Kalp Birliği'nin toplantısında Miller bu konudaki araştırmasını sundu. Araştırmacılar 19 farklı deneyimden elde ettikleri bilgileri birleştirdi.

E vitamini 16,5 ünite ve 2000 ünite dozları arasında kullanıldı. Sonuçlar toplandığında günde 150 ünite ya da daha az dozda E vitamini kullanan kişilerde herhangi bir yan etkiye rastlanmadığı görüldü. Ölüm riski bu dozdan sonra artıyordu ve özellikle 400 üniteden sonra bu istatistiksel olarak daha da anlamlı bir hale geliyordu.

Kaliforniya Üniversitesi'nden kardiyolog David Waters yüksek dozlarda vitaminin sağlığa yararını gösteren bir bilgi olmadığını ama vitamin denince insanların bunun her zaman yararlı bir şey olduğunu düşündüğünü söylüyor. David Waters ayrıca kimsenin vitaminlerin zararlı olabileceğine inanmadığını, oysa vitaminlerin diğer kimyasal maddelerden bir farkı olmadığını ve fazla miktarda alındıklarında zararlı olabileceklerini de belirtiyor.

Bu çalışmayı yapanlar insanların yararları gösterilene kadar ya da en azından zararlı olmadığı anlaşılana kadar yüksek dozda vitamin kullanmayı bırakmaları gerektiğini söylüyor. Ayrıca A ve D vitaminleri de E vitamini gibi yağda çözünmektedir ve vücutta birikeceği de anımsanmalıdır.

C vitamini de E vitamini gibi antioksidan özelliktedir. Ama suda çözülmektedir. Vücutta birikmez. Bazı kişilerin yüksek dozda C ve E vitaminini birlikte aldıklarını belirten Miller, bu ikili vitamin alımının etkilerinin bilinmediğini söylüyor. Ayrıca yaptıkları değerlendirmenin C vitaminini kapsamadığını da belirtiyor.

Çev. Özge Uzun

KAYNAK

Nature, 10 Kasım 2004

$\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'nin Tersinirleri

Ali Nesin

İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü Başkanı

anesin@bilgi.edu.tr

Ne yazık ki, tamsayılar kümesi $\mathbb{Z}$'de karesi 2 olan bir sayı yoktur, çünkü $\sqrt{2}$ bir tamsayı değildir. Üzücü bir durum...

Ne derece üzücü olursa olsun, bu bir olgu ve bu olguyla başa çıkmak zorundayız. Matematik, olguları değiştirecek güçte değildir.

Eğer bir teselli olacaksa, $\sqrt{2}$'yi $\mathbb{Z}$'ye ekleyelim ve bununla yetinmeyip, ayrıca, bu yeni kümeye toplama ve çıkarma yapabilmek için gereken diğer sayıları da ekleyelim. Örneğin, $\sqrt{2}$'yi kendisiyle toplarsak $2\sqrt{2}$ elde ederiz. Bu sayıyı da yeni kümeye ekleyelim. Daha sonra, $2\sqrt{2}$'ye $\sqrt{2}$ ekleyerek elde edilen $3\sqrt{2}$'yi de ekleyelim. Bu son sayıyla 1'i toplayarak elde edilen $1 + 3\sqrt{2}$ sayısını da kümeye ekleyelim. $-5 + 3\sqrt{2}$ ve $3 - 4\sqrt{2}$ gibi sayıları da ekleyelim, toplama ve çıkarma yapmak için bunlar da gerekiyor. Genel olarak, eğer a ve b tamsayılarsa, $a + b\sqrt{2}$ türünden bütün sayıları yeni kümeye ekleyelim. Elde ettiğimiz kümeye $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ diyelim:

$$\mathbb{Z}[\sqrt{2}] = \{a + b\sqrt{2} : a, b \in \mathbb{Z}\}.$$

Bu küme gerçekten toplama ve çıkarma altında kapalıdır, yani bu kümeden alınan iki elemanı toplarsak ya da elemanlardan birini diğerinden çıkarırsak, gene bu kümeden bir eleman elde ederiz:

$$(a + b\sqrt{2}) \pm (c + d\sqrt{2}) = (a \pm c) + (b \pm d)\sqrt{2}.$$

Buraya kadar şaşırtıcı bir şey söylemedik, ne de olsa $\mathbb{Z} \cup \{\sqrt{2}\}$ kümesini, bu kümede toplama ve çıkarma yapabilecek kadar (ama daha fazla değil, sadece bu kadar!) büyüttük. Bu kümenin aynı zamanda çarpma altında da kapalı olması, yani bu kümeden alınan iki elemanın çarpımının da bu kümede olması, şaşırtıcı olmasa da, ilk anda beklenmedik gelebilir. Nitekim,

$$(a + b\sqrt{2})(c + d\sqrt{2}) = (ac + 2bd) + (bc + ad)\sqrt{2}$$

eşitliğinden $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ kümesinin yalnız toplama ve çıkarma altında değil, aynı zamanda çarpma altında da kapalı olduğunu görürüz.

Bu yazıda amacımız $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ kümesinin *tersinir* elemanlarını bulmak, yani $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ kümesinin, belli bir $x + y\sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ için,

$$(a + b\sqrt{2})(x + y\sqrt{2}) = 1$$

eşitliğinin sağlandığı tüm $a + b\sqrt{2}$ sayılarını bulmak. Örneğin, $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'nin $1 + \sqrt{2}$ ve $3 + 2\sqrt{2}$ sayıları bu kümede tersinirdir, çünkü kolayca görüleceği üzere,

$$(1 + \sqrt{2})(-1 + \sqrt{2}) = 1,$$
$$(3 + 2\sqrt{2})(3 - 2\sqrt{2}) = 1.$$

Öte yandan, $5 + 3\sqrt{2}$ sayısı $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de tersinir değildir. Bu sayı gerçel sayılar kümesi $\mathbb{R}$'de tersinirdir elbet ve tersi de $1/(5 + 3\sqrt{2})$'dir ama ne yazık ki $\mathbb{R}$'deki bu $1/(5 + 3\sqrt{2})$ sayısı $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de değildir.

Bu soru öyle rastgele seçilmiş bir soru değildir. Sayılar kuramında bu ve benzer sorular çok çok önemlidir.

Sorunun zorluk derecesini anlamak isteyen okur bu aşamada okumaya ara verip soru üzerine düşünmelidir; ne kadar çetin cevize çarptığını ancak o zaman anlayacaktır.

Soruyu açalım. Elimize a ve b tamsayıları verilmiş ve

$$(a + b\sqrt{2})(x + y\sqrt{2}) = 1$$

denklemini çözmek istiyoruz; burada x ve y'yi $\mathbb{Z}$'de arıyoruz. Bu her zaman mümkün değildir ama bazı a ve b tamsayıları için mümkündür; biz işte bu a ve b'leri bulmak istiyoruz. Hangi a ve b tamsayıları için yukardaki denklemi sağlayan x ve y tamsayılarını bulabiliriz?

Eşitliğin solundaki çarpmayı yaparsak,

$$(ax + 2by) + (ay + bx)\sqrt{2} = 1$$

denklemini çözmek istediğimizi anlarız. $\sqrt{2}$, kesirli sayı olmadığından, bu son denklemden,

$$ax + 2by = 1$$
$$ay + bx = 0$$

çıkar. Yani sonuçta, yukardaki iki bilinmeyenli iki denklemi aynı anda $\mathbb{Z}$'de çözmeye çalışmalıyız. Hangi a ve b tamsayıları için bu iki denklemin tamsayılarda bir çözümü vardır? Basit bir soru gibi görünüyorsa da değil.

Okur bu iki denklemi bu aşamada çözmeye çalışsın. Ortalama matematik eğitimi almış bir okur, herhalde, bu denklemlerin aynı anda çözülmeleri için,

$$a^2 - 2b^2 = \pm 1$$

denklemlerinin ayrı ayrı çözülmelerinin gerek ve yeter olduğunu anlar. (Birazdan bunu biz de anlayacağız!)

Şimdi okur bu son $a^2 - 2b^2 = \pm 1$ denklemlerinden birini çözmeye çalışsın. Sadece ortalama değil, ortalamanın üstünde bir okur bile kolay kolay çözemeyecektir kanımızca. Biz de tam anlamıyla çözemeyeceğiz. Ama soruyu bir başka hale getireceğiz. Zaten matematikte çoğu zaman bir soru bir başka hale getirilir. Pek ender olarak bir soru tamamıyla çözülür.

Matematiğe başlıyoruz.

Tersinir elemanlar. 1 ve -1'in $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de tersinir oldukları çok belli. $1+\sqrt{2}$'nin tersinir olduğunu gördük, tersi $-1+\sqrt{2}$'ydi. $-1+\sqrt{2}$ de tersinirdir ve tersi $1+\sqrt{2}$'dir.

Eğer $\alpha \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ tersinirse, alışageldiği üzere α'nın tersini α^{-1} olarak yazacağız. Burada α^{-1} sayısının da $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de olduğunu unutmamak gerekir, "$\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de tersinir" aynen bu demektir. Elbette eğer α tersinirse, α^{-1} de tersinirdir ve α, α^{-1}'in tersidir. Ayrıca eğer α ve β tersinirse, $\alpha\beta$'da tersinirdir ve $(\alpha\beta)^{-1}=\alpha^{-1}\beta^{-1}$'dir.

Eşlenik. Eğer $\alpha = a+b\sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ ise, ($\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'nin bir elemanını, buradaki gibi, $a+b\sqrt{2}$ biçiminde yazdığımızda, a ve b'nin $\mathbb{Z}$'de olduklarını açık açık söylemeden varsayacağız hep.)

$$\bar{\alpha} = a - b\sqrt{2}$$

olsun. Bu $\bar{\alpha}$ sayısına α'nın ***eşleniği*** adı verilir. Eşleniğin de $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de olduğuna dikkatinizi çekerim. Ayrıca, her α, $\beta \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ için,

$$\overline{(\alpha \pm \beta)} = \bar{\alpha} \pm \bar{\beta}$$

ve

$$\overline{\alpha\beta} = \bar{\alpha}\bar{\beta}$$

eşitlikleri de geçerlidir. Bu eşitliklerin geçerli olduğunu anlamak için çok kolay bir hesap gerekir ve bu çok kolay hesabı okura bırakıyoruz. Bir de ayrıca çok bariz olan $\bar{\bar{\alpha}} = \alpha$ eşitliğine de ihtiyacımız olacak.

Norm. Şimdi $\alpha = a+b\sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ ise,

$$N(\alpha) = \alpha\bar{\alpha}$$

olsun. Bu sayıya α'nın *normu* adı verilir. Elbette, yukardaki eşitlikten dolayı, her α, $\beta \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ için,

$$N(\alpha\beta) = (\alpha\beta)(\overline{\alpha\beta}) = (\alpha\beta)(\bar{\alpha}\bar{\beta}) = \alpha\bar{\alpha}\beta\bar{\beta} = N(\alpha)N(\beta)$$

yani,

$$N(\alpha\beta) = N(\alpha)N(\beta)$$

eşitliği geçerlidir. Bu eşitlik çok önemlidir.

Eğer, $\alpha = a+b\sqrt{2}$ ise,

$$N(\alpha) = \alpha\bar{\alpha} = (a+b\sqrt{2})(a-b\sqrt{2}) = a^2 - b^2$$

eşitliğinden, $N(\bar{\alpha}) \in \mathbb{Z}$ çıkar. Demek ki bir elemanın normu hep bir tamsayıdır. Bu da çok önemlidir. Bir de ayrıca kanıtı kolay olan $N(\alpha) = N(\bar{\alpha})$ eşitliğine dikkatinizi çekerim.

Başka ne önemlidir? Bir tamsayının normunun o sayının karesi olduğunu bilmek de önemlidir: Eğer $a \in \mathbb{Z} \subseteq \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ ise, $N(a) = a^2$'dir.

Önsav. *Bir $\alpha = a+b\sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ elemanının $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'de tersinir olması için yeter ve gerek koşul bu elemanın normu olan a^2-2b^2 tamsayısının 1 ya da -1'e eşit olmasıdır.*

Kanıt: Önce α'nın tersinir olduğunu varsayalım. O zaman belli bir $\beta \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ için $\alpha\beta = 1$ olmalı. Bu eşitlikte her iki tarafın da normunu alırsak,

$$1 = 1^2 = N(1) = N(\alpha\beta) = N(\alpha)N(\beta)$$

bulunur. $N(\alpha)$ ve $N(\beta)$ birer tamsayı olduklarından, bu son eşitlikten, $N(\alpha) = N(\beta) = \pm 1$ çıkar.

Şimdi $N(\alpha) = \pm 1$ olsun. O zaman, $\beta = N(\alpha)\bar{\alpha} = \pm\bar{\alpha}$ olsun. Demek ki $\beta \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$. Şimdi hesaplayalım:

$$\alpha\beta = \alpha(N(\alpha)\bar{\alpha}) = (\alpha\bar{\alpha})N(\alpha) = N(\alpha)^2 = (\pm 1)^2 = 1.$$

Demek ki α tersinir bir eleman.

Şimdi asıl teoremi kanıtlayalım:

Teorem. *$\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'nin tersinir elemanları belli bir $\varepsilon = \pm 1$ ve $n \in \mathbb{Z}$ için $\varepsilon(1+\sqrt{2})^n$'ye eşittirler.*

Kanıt: $A = \{\varepsilon(1+\sqrt{2})^n : \varepsilon = \pm 1 \text{ ve } n \in \mathbb{Z}\}$ olsun. A'nın $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'nin tersinir elemanlarının kümesi olduğunu göstermeliyiz. A'nın elemanlarının tersinir oldukları belli:

$$(\varepsilon(1+\sqrt{2})^n)^{-1} = \varepsilon(1+\sqrt{2})^{-n} = \varepsilon(-1+\sqrt{2})^n$$

Şimdi $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$'nin her tersinirinin A'da olduğunu göstereceğiz.

A hakkında başka neler biliyoruz? A çarpma altında kapalı, yani $AA \subseteq A$. Ayrıca $-A = A$ ve $\bar{A} = A$ çünkü kolayca görüleceği üzere

$$\varepsilon(1+\sqrt{2})^n = -\varepsilon(1+\sqrt{2})^{-n}.$$

Bu olguları sık sık söylemeden kullanacağız, bunları aklımızda tutalım.

$\alpha = a+b\sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$, tersinir bir eleman olsun. Yukardaki önsava göre, $a^2-2b^2 = \pm 1$ olmalı. Dolayısıyla $a \neq 0$. Ayrıca $b = 0$ ise $a = \pm 1$.

$|a|+|b|$ üzerine tümevarımla şunu kanıtlayacağız: Eğer $\alpha = a+b\sqrt{2}$ tersinirse, o zaman, $\alpha \in A$.

Gerekirse α'yı -1'le çarparak, a'nın pozitif olduğunu varsayabiliriz: $a > 0$. Gerekirse α'nın eşleniğini alarak, b'nin negatif olmadığını varsayabiliriz: $b \geq 0$.

Eğer $a+b = |a|+|b| = 1$ ise, $a = 1$, $b = 0$ olmalı ve bu durumda α'nın A'da olduğunu anlamak için $\varepsilon = 1$ ve $n = 0$ almak yeterli. Bundan böyle $a+b > 1$ olsun. Dolayısıyla $b > 0$.

Şimdi, birazdan kullanacağımız iki küçük eşitsizlik kanıtlayalım:

1) $a^2 = 2b^2 \pm 1 \leq 2b^2+1 < 4b^2$ olduğundan, $a < 2b$.

2) $a^2 = 2b^2 \pm 1 \geq b^2$ olduğundan, $a \geq b$.

Şimdi şu elemana bakalım:

$$-(a+b\sqrt{2})(1+\sqrt{2})^{-1} = (a+b\sqrt{2})(1-\sqrt{2})$$
$$= (a-2b)+(b-a)\sqrt{2}.$$

Denklemin solunda görülen $-(a+b\sqrt{2})(1+\sqrt{2})^{-1}$ elemanının tersinir olduğu belli, çünkü tersinir elemanların çarpımına eşit. Ayrıca, yukardaki "iki küçük eşitsizlik"ten dolayı,

$$|a-2b|+|b-a| = (2b-a)+(a-b) = b < a+b.$$

Demek ki tümevarım varsayımına göre,

$$-(a+b\sqrt{2})(1+\sqrt{2})^{-1}$$

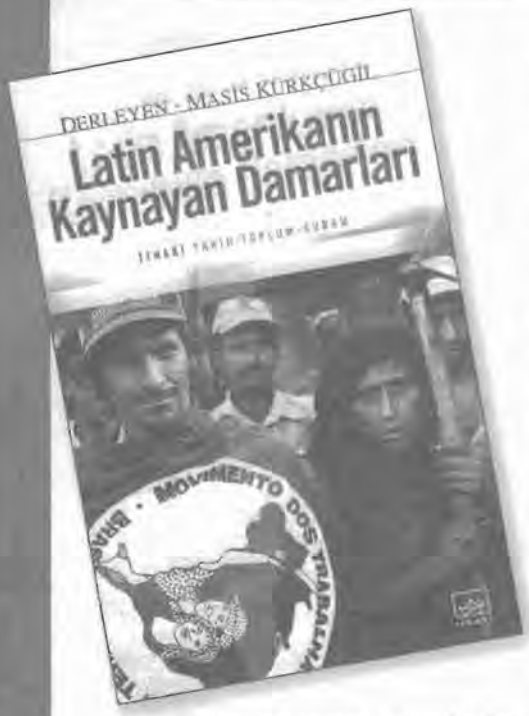
elemanı A'da. Dolayısıyla $\varepsilon(1+\sqrt{2})^n$ türünden yazılabilir:

$$-(a+b\sqrt{2})(1+\sqrt{2})^{-1} = \varepsilon(1+\sqrt{2})^n.$$

Bundan da,

$$a+b\sqrt{2} = -\varepsilon(1+\sqrt{2})^{n+1}.$$

Kanıtımız bitmiştir.

Latin Amerika'da cıvıl cıvıl bir hayalet

"'Bizim için vatan Amerika'dır' demişti Bolivar. Büyük Kolombiya 5 ülkeye bölündü ve kurtarıcı yenildi. General Urdaneta'ya 'Asla mutlu olmayacağız, asla' demişti" (1).

Latin Amerika her zaman içeriği hayranlıkla küçümseme arasında değişen bir ilginin konusu olmuştur. O bir taraftan bakıldığında "Che"vari kahramanlık öyküleri için verimli bir toprak; başka bir taraftan bakıldığında, öncelikle Kuzey Amerikalılar için uyuşturucu ve fuhuş arzının merkezi olarak görülür. Fujimori iktidarına karşı Peru'nun başkenti Lima'da Japon büyükelçiliğini basan MRTA gerillaları için "Tupac Amaru yaşıyor" tişörtüyle 1 Mayıs'ta yürüyenler de, "Küba'ya gidecekseniz, karınız yanınızda olmasın" öğüdünü veren Ayşe Arman da, Latin Amerika'nın karmaşık gerçeğinin bir yanıyla ilişki kuruyor. 2002 yazında Arjantin'de açlık ayaklanmaları ve yağma hareketleri yaşandığında, IMF çevreleri orada, artık dikiş tutacak yanı kalmayan "yapısal uyum programları"nın cesedini ve ilginçtir ki Türkiye'de sol politik çevrelerin bir kısmı da "adam olmayacak" bir halkı ve deyim yerindeyse zembereği boşalmış yoksulları gördüler. Türkiye'de hemen herkesin Chavezci olduğu Venezüella referandumu ise, bir kez daha dikkatleri Latin Amerika'ya çevirdi.

İthaki Yayınları'ndan çıkan Masis Kürkçügil'in derlediği *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları*, 14 yazarın Latin Amerika'daki gelişmelere ilişkin makalelerini ve toplumsal hareketlerin içindeki insanlarla yapılmış görüşmeleri içeriyor. Kitap, Irak'a ABD saldırısına odaklanmış bir gündemin arasında, patlamalı hareketler ve seçimlerle hatırlanan ve hemen unutulan bir kıtada yaşananlara ilişkin kapsamlı dokümanlar sunuyor.

Latin Amerika'da erken neoliberalizm

Latin Amerika'nın bugünü, bir bakıma 1970'li yıllarda kıtanın tamamına yayılan askeri diktatörlükler ile başlayan sürecin devamı. Genellikle Reagan ve Thatcher'ın 1980'li yıllardaki siyasi yönelimleriyle başladığı varsayılan neoliberalizmin, Latin Amerika'da neredeyse 10 yıl önce doğduğu söylenebilir. Vietnam Savaşı'nın ardından, dünyanın yoksullarına yayılan kurtuluşun mümkün olduğu yolundaki inanç, Latin Amerika'da askeri darbelerle ezildi. Cunta rejimleri ekonomide ABD'ye tam teslimiyet ve tüm ulusal kaynakların talan edilmesinin yolunu açma siyasetini benimsedi. Dünyanın en zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip bölgelerinden birisinde halk ağır bir yoksulluğa itildi. Özelleştirmelerle işsizlik yaygınlaşırken, toprağı olmayan geniş köylü kesimleri karşılarında latifundia sahiplerinin paralı askerlerini buldular. Her türlü politik ve ekonomik direniş, en sert tedbirlerle ezildi ve çoğunlukla tamamen ortadan kaldırıldı.

1980'li yıllarda askeri rejimlerin ortadan kalkması geniş kitlelerin yaşam koşullarında hiçbir düzelme sağlamadığı gibi, hükümetler, birikmiş ekonomik sorunlara yine IMF reçeteleri ile cevap vermeye çalıştılar. 1980'li yılların sonunda ve 90'ların başında, makro ekonomik göstergeler açısından kıtada işler rayına girmiş görünüyordu. Arjantin'de Carlos Menem'in Peronist hükümeti enflasyonu düşürmekle övünüyor; Peru ve Kolombiya dışında kıtanın neredeyse hiçbir yerinde statükoyu tehdit etmeye muktedir bir muhalefet görülmüyordu. Arjantin mucizesi IMF'nin en önemli başarısı olarak dünyanın diğer bölgelerine (ve tabii ki Türkiye'ye de) önerildi.

Neoliberalizmi, krize verilmiş yaratıcı bir cevap, 1980'li yıllarda keşfedilmiş bir formül sayanlar açısından Latin Amerika açıklanması güç bir olgudur. Yeniden sömürgeleşme olarak da adlandırılabilecek neoliberalizm, aslında ona direnecek bir kuvvetin kalmadığı her alanda kapitalizmin tek yönelimiydi. Askeri diktatörlükler, onları bir "kötülük" sayan liberallerin sandığının aksine bizzat bu yeni liberal programın uygulanmasının zorunlu aracıydı.

"(...) uzun vadede, Şili halkının bu kanlı yenilgisi yalnızca Halk Birliği tarafından ödenmiş olmayacaktır. Aslında Augusto Pinochet'nin terörist rejimi daha başından Şikago çocukları (Milton Friedman'ın izinde eğitilmiş iktisatçılar) tarafından göklere çıkarılan neo-liberal politikaların imtiyazlı laboratuvarı haline getirilecektir" (2).

Neoliberalizmle erken tanışan Latin Amerika, bugün de ona verilecek cevabın belki de "erken" örneklerini sunuyor. Bu nedenle de orada yaşanan gelişmeler dünyanın geri kalanını da yakından ilgilendiriyor.

Neoliberal tahribat ve halk hareketinin yeni biçimleri

Latin Amerika ezber bozuyor. Halk hareketi orada bir yandan il-

ginç sayılabilecek toplumsal odakları birleştirirken, bir yandan da ABD ve sermaye çevreleri tarafından kazanılmış kimi emekçi örgütlenmeleri ile boğuşuyor. Venezüella'da işçi sendikalarının tarihsel merkezi ve en büyük konfederasyon olan CTV (Venezüella Emekçiler Konfederasyonu) Chavez Hükümeti'ne karşı düzenlenen darbeye işverenlerle ittifak halinde ve aktif olarak katılıyor (3). Öte yandan mafyalaşmış bu sendikal merkeze karşı "Bolivarcı Devrimi" sahiplenen sendikalar, yeni bir sendikal merkez olarak UNT'yi (Çalışanların Ulusal Birliği) inşa ediyor. UNT'ye bağlı 1200 civarında sendika bulunuyor ve toplam örgütlü işçi sayısının 2 milyonu bulduğu belirtiliyor (4). Venezüella'da "Bolivarcı Devrim", işçiler arasında ancak eski sendikal aristokrasiyi yıkarak ve kendisine yeni emekçi örgütlenmeleri yaratarak ilerleyebiliyor. İşçi sınıfı örgütlenmesi içindeki bölünmeye, "Bolivarcı Devrim", geleneksel olarak hesaba katılmayan, büyük şehirlere akan yoksulları siyasal alana sürerek cevap veriyor.

Bolivya'daki durum biraz daha karmaşık. Bolivya'da toplumsal hareketin belirgin bir merkezi bulunmuyor. COB (Bolivya İşçi Merkezi) madencilerden güç alıyor. CSUTB (Bolivya Köylü Emekçilerin Tek Sendikal Konfederasyonu) bir yerli hareketi niteliği de taşıyor ve özellikle Lozada İktidarı'nı deviren toplumsal hareketin içinde aktif bir merkez niteliği taşıyor. Öte yandan 2007 seçimlerinde başkanlığı kazanmayı bekleyen, cocalero (koka üreticisi) köylü lideri Evo Morales'in MAS'ı (Sosyalizme Doğru Hareket), önemli bir güç olarak rol oynuyor. Yüzde 3 oy almalarının beklendiği seçimlerde yüzde 7 ve yüzde 7 alacakları öne sürülen bir sonraki seçimlerde yüzde 21 oy alan MAS'ın lideri Morales, "Şimdi araştırmalarda yüzde 39 görünüyoruz, ama bunu üçe katlamayı düşünmüyoruz" diyor.

Farklı dinamikleri bir araya getiren süreç ise, beklenmedik bir biçimde "Suyu Savunma Koordinasyonu" tarafından ateşleniyor. Cochabamba Kenti'nde su hizmetinin özelleştirilmesi girişimine kentsel bir ayaklanmayla cevap veren koordinasyon, 2000 yılında ayaklanmalarla peşi peşine hükümet deviren toplumsal hareketliliğin işaret fişeğini ateşliyor.

ABD'nin koka yetiştirenleri uyuşturucu kaçakçılığıyla suçlamasına köylüler, "Bizim binyıllık koka yaprağını, kokaine dönüştüren sürecin suçlusu biz değiliz" diyerek cevap veriyor. Öte yandan Bolivya'daki halk hareketinin önemli önderlerinden Felipe Quispe, MIR (Devrimci Sol Hareket) ve MNR (Devrimci Ulusal Hareket) önderlerinin uyuşturucu trafiği içinde rol aldıklarını açıklıyor (5).

Arjantin'de toplumsal hareket "Argentinazo" olarak adlandırılıyor. Uydurma bir kavram. Arjantinliler güzel bir gole "golazo" diyorlar. 1969'da ülkenin ikinci büyük kenti Cordoba'daki ayaklanma "cordobazo" diye adlandırılmış. Tüm Arjantin'e yayılan son ayaklanma ise, haliyle "Argentinazo" oluveriyor (6). Onlarca özerk yapılanmanın sürdürdüğü ayaklanma içinde işçiler, işsizler, emekliler, yoksullaşan orta sınıf üyeleri yerini alıyor.

Tüm bu deneyimler aslında işçi sınıfının parçalanmışlığı karşısında iç çekmek ile çare aramak arasındaki tercihe Latin Amerika'nın bir yanıtı olduğunu gösteriyor. Toplumsal hareketin omurgasını oluşturacak düzeyde bir işçi sınıfının bulunmadığı koşullarda, sahneye işsizler, topraksız köylüler, Quechua ve Aymara yerlileri çıkıyor.

Yeni yanıtlar, yeni ufuklar

Bir sosyal bilimcinin ya da politik teori ile ilgilenen herhangi bir insanın "teorik sorunlar"ı, Latin Amerika'da eylemci kitlelerin eliyle çözülüveriyor.

Her altüst oluş sürecinde yaşanan "bilinç devrimi", Latin Amerika'da da politik pratiğe eşlik ediyor. Brezilya'da katılımcı bütçe denemeleri, Venezüella'da yepyeni ve demokratik bir anayasa -ki bu anayasa yani ezilenlerin kendi elleriyle kurdukları bir demokrasi örneği olarak AB tartışmalarında hatırlatılmalıdır-, Bolivya'da neredeyse bir geri çağırma hakkı gibi kullanılan "rutin" ayaklanmalar, ABD'nin kıtayı açık pazar haline getirme programı olan ALCA'ya karşı bölge ülkelerinin dayanışmasını temsil eden Mercosur... Latin Amerika'daki gelişmeler sadece sömürgeleştirmeye direniş olmanın ötesine geçme işaretleri taşıyor. Aynı zamanda "yeni"nin inşa edilmesi, eskinin geriletilmesi ve yıkılmasıyla birlikte gelişiyor.

Simon Bolivar'ın Latin Amerikalılar'ın asla mutlu olamayacakları yolundaki kehanetine aleyhte bir cevap verilebilir mi? Bu sadece Latin Amerika'ya bağlı değil elbette. Irak'tan Afganistan'a kadar geniş bir alanda süren ve birçok yorumcuya göre yeni bir dünya savaşı olan mücadelelerin sonucu Latin Amerika'yı da etkileyecek. Ancak yine de Latin Amerika'nın direnmek dışında bir seçeneği, yeninin inşa edilmesini ciddi ciddi denediğini unutmamak gerekiyor.

Bugün dünyada bir hayalet geziyor mu? Daha adil bir dünyanın olanaklı olduğuna inananlar bu soruya "evet" yanıtını verecektir ve eğer dünyanın bir yerinde bugün kuzeyli efendilerin uykusunu kaçıran bir hayalet varsa, o muhtemelen Latin Amerika'dadır.

DİPNOTLAR

1) Eduardo Galeano, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, Alan Yayıncılık, 1988.
2) Jean Batou, "Şili'de Halk Birliği'nin 1000 Günü", Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları içinde, İthaki Yayınları, Nisan 2004, s.58.
3) Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları, İthaki Yayınları, Nisan 2004, s.96.
4) Age, s.121.
5) Age, s.152.
6) Age, s.199.

Ulaş Karakul

Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları; Der. Masis Kürkçügil; Yazarlar: Benito Perez, Edouard Diago, Eduardo Galeano, Frederic Leveque, Gabriel Garcia Marquez, James Petras, Jean Batou, Joao Machado, Jose Rostier, Masis Kürkçügil, Michael Löwy, Pablo Mamani, Raul Zibechi, Ximena Ortuzar; İthaki Yayınları, Nisan 2004, 408 s.

KİTAPÇI RAFI

Darwin

Evrim Devrimi-, Rebecca Stefoff, Çev. İnci Kalmıyazgan, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ekim 2004, 137 s.

Evrim Kuramı'nın mimarı Charles Darwin, bu kuramı geliştirmesine yol açacak gözlemlerini, Güney Amerika kıyılarını haritalamak amacıyla yola çıkan Beagle adlı gemiyle yaptığı 5 yıllık gemi yolculuğuna borçluydu. Yolculukta resimlediği canlı türleri ve gözlemleri üzerinde uzun yıllar çalışan Darwin, 1858'de yayımladığı *Türlerin Kökeni* adlı kitabıyla, bilimde bir çığır açacaktı. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yaşamöyküsü Dizisi Charles Darwin'le devam ediyor.

Bithynia

Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, 2004, 301 s.

Bithynia, "Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi", Bilge Umar'ın engin arkeolojik birikimiyle gezi rehberi niteliğini aşan ayrıntılı ve zengin bir eser. İlkçağ'da Bithynia adı verilen coğrafi alana ilişkin bilgilerin yanında, çok sayıda görsel malzemeyi de barındıran kitap, alanın uzmanları için de değerli bir kaynak niteliğinde.

Enerjide Toplumsal Maliyet ve Temiz ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Dr. Umur Gürsoy, Türk Tabipleri Birliği Yayını, 2004, 192 s.

Umur Gürsoy'un çalışması, enerji sorununa dönük doyurucu bir bağlam içeriyor. Dünyanın ve Türkiye'nin enerji durumuna ilişkin bir çerçeveyle başlayan kitap, kirli ve temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının toplumsal boyutlarını, her bir enerji türü için ele alıyor. Temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına, potansiyelleri, uygulamaları, yararlarına ayrıca bir bölüm ayrılmış. Son bölüm ise, enerji kaynaklarının halk ve çevre sağlığı açısından risk karşılaştırmalarını ve "Herkes İçin Sağlık"ın olmazsa olmaz ilkelerini içeriyor.

Lenin

-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar-, Edmund Wilson, Türkçesi: Can Yücel, İthaki Yayınları, 621 s.

Edmund Wilson, Rus Devrimi'nin entelektüel kökenlerine ilişkin bu çalışmasında, Fransız Devrimi'nden Paris Komünü'ne ve 1917'ye dek uzanan bir süreçte ortaya çıkan devrimci siyasetlere, devrimci kişiliklere ve fikirlere ilişkin bir değerlendirme sunuyor. Modern dünyanın oluşumuna ilişkin, filozoflarla, ütopyacılarla ve nihilistlerle capcanlı, unutulmaz bir resim çizmeyi başaran, büyük ölçekli bir tarih çalışması.

Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991

Der. David Parker, Çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 285 s.

1649 İngiliz, 1763 Amerikan, 1789 Fransız ve 1917 Rus Devrimi gibi 8 farklı devrimsel kesit üzerine kurulu çalışma; devrimlerin nedenleri, devrimlere yön veren ideolojik ve felsefi kavramlar, devrimlerin kısa ve uzun vadede yarattığı dolaylı ve dolaysız sonuçlar ve bu devrimlerin değerlendirilmesinde benimsenen bakış açıları ve yöntem önerilerini içeriyor.

Tarihsel Materyalizmin İzinde

Perry Anderson, Çev. M. Bakırcı, H. Gürvit, Belge Yayınları, Agustos 2004, 128 s.

1950'lerden sonra Amerikan dünyasında tarihsel materyalizmin, tarih, iktisat, edebiyat, sosyoloji, siyaset bilimi gibi alanları zenginleştirmesine rağmen; Avrupa'da ve özellikle Fransa'da Levi-Strauss, Lacan, Foucault, ve Derrida çizgisinin, Almanya'da Habermas'ın çalışmalarının öne çıkmasının üzerinde duran Perry Anderson, bu akımlarla hesaplaşırken, Batı Marksizminin geleceğini, kadın ve barış hareketinin yarattığı yeni imkânlarla birlikte tartışıyor.

Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2004, 520 s.

Gülten Kazgan, iktisat alanında değerli çalışmalara imza atmış, binlerce öğrenci yetiştirmiş, hâlâ bitmeyen enerjiyle çalışan bir bilim insanı. Bilgi Üniversitesi Yayınları, Gülten Kazgan'a hazırladığı "armağan" kitabın, aynı zamanda önemli bir "kaynak" olmasına çalıştı. Ülkemizin önde gelen iktisatçılarının makaleleri, Türkiye ekonomisi bağlamında bir araya geldi.

Tarihin Bilinçdışı

-Popüler Kültür Üzerine Denemeler-, Bülent Somay, Metis Yayınları, Ekim 2004, 150 s.

Bülent Somay, "Tarih, Psikanaliz ve Popüler Edebiyat" başlıklı Giriş'inde diyor ki: "'Bir çağın hâkim fikirleri, o çağın hâkim sınıfının fikirleridir' amenna. Peki ama o çağın ezilen sınıflarının fikirleri, duyguları nereye gitmiştir bu denklemde? Tabii ki bastırılmış, o çağın bilinçdışına itilmiştir. O yüzden de bu 'bastırılmış olanın geri dönüşünü' anlamlandırabilmek için, psikanalizin yöntemine, bilinçdışının bilinçli davranışları etkileyen, yönlendiren ve zaman zaman da belirleyen potansiyelini kavrama tekniklerine ihtiyacımız var. Devrim daima 'bastırılmış olanan geri dönüşü' olarak anlamlandırılabilir".

Harf Devrimi ve Sonuçları

İsa Öztürk, Adam Yayınları, Ekim 2004, 88 s.

Hacimli bir makale boyutlarındaki çalışmada, Harf Devrimi ve ona dair Tanzimat Dönemi'nden beri süregelen tartışmaların geçirdiği aşamaların kısa bir tarihine değinildikten sonra, eleştiriler yanıtlanmaya çalışılıyor. Son bölümde ise, "Harf Devrimi'nin Türk Kültürüne Etkisi" irdeleniyor.

Allah Devletinde Demokrasi

-Şeriat Düzeninin Eleştirisi-, Faik Bulut, Berfin Yay., 2004, 518 s.

Faik Bulut, Turan Dursun Ödülü kazanmış çalışmasında İslamiyet'in teorik temellerini tartışıyor. Yazarın yanıt aradığı bazı sorular şöyle: İslam çağımızın sorunlarına çare olabilir mi; İslam tarihi bize ezberletildiği gibi midir; şeriat düzeni ilahi ve ebedi midir; "ılımlı İslam" ne anlama geliyor; devletsiz İslam olur mu?

Georgi Dimitrov Günlük 1-2

1. Cilt: 9 Mart 1933-31 Agustos 1939; 2. Cilt: 1 Eylül-5 Mayıs 1945, Çev. Rüstem Aziz, TÜSTAV Yayınları, Agustos-Ekim 2004, 1. Cilt 258 s.+fotograf albümü, 2. Cilt 448 s.

Dimitrov'un adı, dünya çapında Naziler'in açtığı Leipzig Davası'ndaki ünlü savunmasıyla duyuldu. 1935'ten kapanışına kadar Komünist Enternasyonal'in Genel Sekreterliği'ni yürüten Dimitrov, Bulgaristan'da 9 Eylül 1944 Devrimi'nden sonra kurulan halk demokrasisinin başbakanı olarak toplumsal dönüşümlerin mimarı oldu. Henüz basılmayan 3. Cilt ile birlikte Dimitrov'un günlükleri, TÜSTAV tarafından yayıma hazırlanıyor. Dünya komünist hareketi tarihi, siyaset bilimi, siyasi tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarında çalışma yapanlar için, önemli bir başvuru kaynağı.

Nazi Kampları

Öner Yağcı, Papirüs Yayınevi, 2004, 607 s.

Alman büyük sermayesince desteklenen Adolf Hitler ve Nazi Partisi, ırkçı ideolojisi ve Büyük Almanya düşüyle insanlığa savaş açarken, dünyaya bir de "armağan" bıraktı: Toplama Kampları. Bir egemenlik aracı, baskı-sindirmeyok etme yöntemi olan Nazi Toplama Kampları'nı, Öner Yağcı, bu kapsamlı çalışmasıyla, toplumsal, siyasi, kültürel, ekonomik, maddi, ruhsal boyutlarıyla inceliyor.

Biz Vatan Hainliğine Devam Ediyoruz Hâlâ!

-Özelleştirmenin 10 Yılı-, İlter Ertuğrul, Ümit Yayıncılık, Eylül 2004, 336 s.

Korkut Boratav İlter Ertuğrul için şunları yazmış: "'Özelleştirmeleri iptal' davalarının ardındaki kişi. Onun ve KIGEM'deki arkadaşlarının çabalarıyla açılan davalar sonunda 3 liman, ORÜS ve Sümer Holding'in üçer işletmesi, HAVAŞ; KÜMAŞ ve Lalapaya Çimento Fabrikası için yapılan özelleştirmeler ya iptal edildi ya da yürütmeyi durdurma kararı ile askıya alındı. 22 özelleştirme de karar aşamasında. İktidar cephesinde İlter ve arkadaşlarına ateş püskürenler, onları 'ekonomik gericilik', hatta 'ihanet' ile suçladılar..." Ertuğrul, "vatan hainliğine" devam ediyor ve bu kitapta, Türkiye'nin son 10 yılının "ulusallığı" tartışmalı ekonomi politikasına bakıyor.

Sanat ve Siyaset

Ahmet Oktay, Everest Yayınları, Ekim 2004, 314 s.

Politik ve eleştirel sanatı küçümseyen anlayışın, kitleleri pasifize etmeye çalışan egemen sınıf siyasetiyle ilgili olduğunu belirten Ahmet Oktay, ideoloji, siyaset, sanat, aydının konumlanışı ve kitle kültürü ilişkilerini değerlendirdiği makalelerini bu kitapta bir araya getiriyor.

Vanilyalı İdeoloji

-Kültürel Bellek Üzerine Denemeler-, Yusuf Eradam, Aykırı Yayıncılık, Kasım 2004, 231 s.

Yazar, Amerika'nın dünyayı kana bulayarak yol alan imparatorluk ideolojisine sadece küfretmek yetmez diyor ve ekliyor: "Amerika ve İngiltere'nin, tüm Anglo-Sakson Hıristiyan âleminin binlerce yıldır masallarla, söylencelerle yoğrulmuş ve mutlak gerçeklikler gibi hayatımızı yönlendiren, kimliğimizi şekillendiren hastalıklı belleğini imha etmek şarttır; bu aşk soslu, 'savaş ve hayatta kal!' komutlu bellek ortadan kaldırılırsa, vahşi kapitalist Batı'dan eser kalmayacaktır".

Peki Konuşalım!

-Popüler Kültür Üzerine-, Ünsal Oskay-Melis Çelebi, Epsilon Yayıncılık, Ekim 2004, 175 s.

Ünsal Oskay, gazeteci Melis Çelebi'nin sorularını yanıtlamış ve ortaya popüler kültür ve düşünmeden yaşayıp geçtiğimiz gündelik hayat deneyimlerimiz üzerine değiniler, farklı bakışlar, sorgulamalar içeren bir kitap çıkmış.

Türkiye'nin Çıplak Tarihi

-Kısa Türkiye Tarihi-, Ed. Cem Mumcu, Okuyanus Yayınları, Ekim 2004, 367 s.

".. Tarih oluşurken, bizi de önünde yuvarlıyor, bazen etimizi, kemiğimizi, ruhumuzu kemiriyordu. Bu kez çok da nesnel olmayalım istemiştik. Madem ki olan bitenin nesnesi bizdik, o halde öznel yaşantılarımız da buluşmalıydı işin içine. Söyle kanı akan, aşık olan, parasız kalan, hapse giren, çocuğu doğan, soyunan, sevişen bir tarih kitabı olamaz mıydı?" Cem Mumcu, hayalini kurduğu "tarih kitabı"nı, 53 yazar ile 8 fotoğrafçı, ressam ve sanatçının bireyselliğini katarak anlattığı 56 yıldan oluşturmuş.

Edebiyat Üzerine

Berna Moran, İletişim Yayınları, 2004, 205 s.

Kitap, Berna Moran'ın yayımlanmış eserlerine girmemiş makale ve röportajlarını bir araya getiriyor. "Hobbes'un Siyasi Felsefesinde İsyan Hakkı", "İngiliz Edebiyatı'nda Fatih Sultan Mehmed Hakkında Piyesler", "Batı Dillerine Çevrilen İlk İki Türk Şiiri" makale başlıklarından bazıları. 2. bölümde, Murat Belge, Seyit Nezir, Doğan Hızlan gibi isimlerin, Türk romanının farklı alanları üzerine Berna Moran ile yaptığı söyleşiler yer alıyor.

Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi

Ahmet Ö. Evin, Agora Kitaplığı, Çev. Osman Akınhay, Ekim 2004, 302 s.

Türk romanının kökenleri, kendisini doğuran toplumsal, hatta siyasal ve zihinsel dönüşümden ayrı düşünülemez. Ahmet Evin bu çalışmasında, Türk romanının doğuşunu metinler üstünden ve arkaplanıyla birlikte irdelerken, romanın o dönemde bir toplumsal dönüşüm aracı olarak görüldüğünü örnekleriyle ortaya koyuyor.

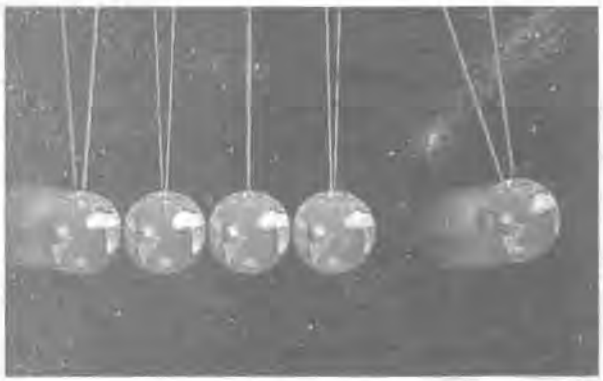
Atatürk Böyle mi Düşünmüştü?

Muazzez İlmiye Çığ, Adana Güçbirliği Vakfı, 175 s.

Cumhuriyet'in ilk kuşağının üyeleri, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Cumhuriyet Devrimleri'ni yaşatmak için birer nefer gibi çalışırlar. Sumerolog Muazzez İlmiye Çığ'da o neferlerden biridir. Gençlere seslenebileceği bütün fırsatlarda, Atatürk'ün bu ülkeye kazandırdıklarını tutkuyla anlatır. İşte bu "tutku", Muazzez İlmiye Çığ'a, son derece ilginç kurgusu olan bu kitabı yazdırmış. Atatürk, hasta yatağındadır ve geçmişini aklından geçirmektedir...

Neden bazı aylar 31-30-29-28 çekiyor?

"Neden aylar 31-30-29-28 gibi farklı sayılarda günlerden oluşuyor? Ayların farklı gün sayıları ile sınırlandırılmış olmasının tarihi ve/veya fiziki nedenleri neler?" Okurlarımızdan Ferda Çiçek'in sorusunu, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü'nden Dr. Hasan Esenoğlu yanıtladı.

Okura öncelikle astronomiye ve uzay bilimlerine olan ilgisi için teşekkür ederiz. Soru hakkındaki kişisel yorumum şöyle:

Zaman olarak elimizde değişmeyen bilgiler vardır: 1) 1 günün yaklaşık 24 saat olması (tarihte insanlar 1 günün süresini en kolaylıklı ve temel yolla -ki gözlemlemeye dayanarak- "gece ve gündüzün tekrarlaması"ndan bulmuş olmalılar); 2) 1 gün gibi kısa tekrarlamaları uzatacak (mesela 7 güne kadar) yeni bir zaman birimine ihtiyaç olmalı ki "hafta" kavramına ulaşılmış (herhalde tarihte ilk başlangıçta böyle tanımlanmış/kabul görmüş). O halde 1 haftanın 7 gün olması da değişmiyor!...

Zaman olarak değişenler ise şunlar: 1) 1 yılın 365-366 olarak değişiyor olması -ki 2004 yılı 366 gün- 2) ve bir de okurun da belirttiği gibi 1 aydaki gün sayısı sabit olmayıp 28-29-30-31 olarak değişiyor.

Burada problem, tarih boyunca Yer'in Güneş etrafındaki dolanımını tamamladığı yaklaşık 365 gün 6 saat süreyi uygun şekilde insanların (sosyal hayatı, tarımı, iklim şartlarını ve benzerlerini dikkate alacak şekilde) bölmelendirme gereğini duymaları olmalı, geçmişte herhalde gün ve hafta gibi değişmeyen ama kısa zaman aralıkları ile yıl gibi hem uzun süren ve hem de az da olsa değişen bir sürecin "ortası" olabilecek bir "ay" kavramı ihtiyacı olmalı tıpkı kısa süren "gün" kavramından sonra daha uzun süren "hafta" gereksiniminde olduğu gibi... "Yıl", "ay" ve "hafta" kavramlarının henüz daha olmadığı çağlarda, insan ömrünün uzun yılları, herhalde sadece "gün" gibi kısa tekrarlı bir zaman kavramıyla ve o zamanlar henüz bilemedikleri büyük rakamları bulduran karmaşıklığı çözme gayretleri, kullanışlı bir ara zaman birimine yani "ay" kavramına evrilmiş olmalı...

Yukardaki akıl yürütmeden sonra şimdi artık ayların neden 28-29-30-31 gibi böylesi değişikliğe uğradığına ve bu değişikliğin tarihi ve/veya fizik nedeninin ne olabileceğine ilişkin belki şöyle bir açıklama getirebiliriz: Sınırları sabit olan gün, hafta ve yılın arasında kalan "ay" herhalde değişmezliği sağlanamadığından yaşanan sosyal olaylara da açık kalmış olmalı. Değişen şartlara göre ve 1 günü-1 haftayı-1 yılı koruyacak şekilde ayların sayısı ve süresi en uygun şekilde düzenlenmiş olmalı... Bu düşünce şekli sanırım sorunuza yanıt değerindedir... Ayrıntı için ise araştırma kaynaklarına başvurulmalı...

Astronomi ve Uzay Bilimleri adlı, ortaöğretim kurumları için hazırlanmış olan ders kitabından (Prof. Dr. Z. Aslan, C. Aydın, Ö. Demircan, H. Kırbıyık, E. Derman; Tekışık Yay., Ankara, 1996, s.34) konu ile ilgili şu alıntı yerinde olacaktır: "Zaman, tanımlanması en zor olan kavramlardan biridir. Tekrarlanan olaylar; özellikle, gece-gündüz, yaz-kış, yeniay-dolunay gibi dönemli olaylar zaman kavramını doğurmuşlardır. Bütün olaylardan bağımsız olarak akıp giden ve bu nedenle bir boyutlu olarak tasarlanan zamanı ölçmek kolay değildir. Zamanın belirlenmesi ve ölçülmesi eskiden beri bu tür olaylarla yapılagelmiştir. Bir gün denilince akla, Güneş'in ardı ardına iki doğuşu arasındaki zaman aralığı gelir. Bir ay denilince, yeniaydan yeniaya geçen zaman anlaşılır. Görüldüğü gibi zaman ölçümü de temelde dönemli gök olaylarına dayanmaktadır. Olay ne kadar düzgün değişirse, zaman ölçümü de o kadar duyarlı yapılabilir. Zaman ölçümünde hangi dönemsel olay kullanılırsa, zaman da ona göre adlandırılır. Örneğin, üzerinde yaşadığımız Yer'in ekseni etrafındaki dönüşü zaman ölçümü için uygun bir olaydır. Dönme düzgün ve tekrarlama sabit sayılabilecek niteliktedir....

(Aynı kaynak, sayfa 43'ten):

"(...) Gün doğal olarak bir zaman bölümüdür. Ancak yılın 7'şer günlük haftalara günün 24 saate bölünmesi yapaydır. Dönencel yıl (bir başka ismi de tropikal yıl olup 365.2422 gündür ve ölçümün başlangıç noktası olarak 21 Mart'a karşılık gelen ilkbahar noktası alınır) kavuşum ayı süresinin (29,5306 gün olup bir yeniaydan diğer yeniaya ölçülür) tam katı değildir. 12 kavuşum ayı 354,36706 günde gerçekleşir. Bu süre dönencel yıldan yaklaşık 11 gün eksiktir. Öte yandan ne dönencel yıl ne de kavuşum ayı tam olarak (kalansız) günlere bölünebilir. Onun için takvimin Ay'ın evreleriyle ve mevsimlerle düzenli uyum içinde olabilmesi için belirli aralıklarla düzeltme uygulanmalıdır. Her 4 yılda bir şubat ayına bir gün eklenmesi gibi" (Age, s.43).

Nasıl ağrılar çekiyoruz?

"Merak Ettikleriniz", okurlarımızın katkısıyla hazırlanan bir bölüm. Yıllardır kafanızı meşgul eden sorulardan kurtulmak istiyorsanız bize ulaşın. Hiçbir kısıtlamamız yok, çünkü her şeyin bir nedeni vardır. Sorularınızı posta, telefon ya da e-posta yoluyla bize ulaştırabilirsiniz.

ruken@bilimvegelecek.com

Ankara'dan Ezgi Küçük'ün gönderdiği soruları, Aykırı Yayınları'ndan çıkan Tamer Korugan'ın "Lüzumsuz Bilgiler Ansiklopedisi-I" adlı kitabından yararlanarak yanıtladık.

Ağrı olayı, ince sinir sistemimizle, beyin kas sistemimiz ve dolaşım sistemimizle doğrudan ilgilidir. Ancak bu iletişimin sırları tam olarak çözülebilmiş değildir. Ağrılar dört sınıfa ayrılır. İlki, örneğin, parmağımıza inen bir çekiç darbesi sonucu duyulan, bir dış etkiyle oluşmuş ağrılar. İkincisi vücudumuzun içinden kaynaklanan, romatizma, migren, vb. ağrılar. Üçüncü sınıf ağrılar, tuhaf ve mantıkdışı görülen ve olaydan çok uzun bir süre sonra da ortaya çıkabilen ağrılardır. Örneğin, bir kolun kesilmesinden yirmi yıl sonra olmayan kolda ağrı hissedilmesi olayları ile karşılaşılmıştır. Dördüncü sınıf ağrılar ise, doğrudan kişinin ruhsal hali ile ilgili olan hayali ağrılardır. Nedeni hayali de olsa, ağrı gerçektir. Bu tip ağrıların yüzde 30'unun ilaç niyetine verilen etkisiz maddelerle giderildiği bilinmektedir.

Baş ağrısını ise diğerlerinden ayrı bir yere koymak gerekir. Yapılan araştırmalara göre, baş ağrılarının yüzde 90'ı kas ağrılarıdır. Ağır bir el çantası ya da omuz çantası taşımak, telefonu çenenin altına sıkıştırarak konuşmak, başın öne eğik olduğu konumda sürekli klavye kullanmak ve okumak gibi hareketlerin boyun ve baş kaslarını etkilemesi, baş ağrılarının en yaygın nedenlerini oluşturur.

Tarih boyunca ağrıyı gidermek için sıcak su, kızgın demirle dağlama gibi başka bir ağrı uygulama da dahil olmak üzere çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bunların ortaya koyduğu en önemli yarar, ağrının oluşum ve engelleme mekanizmasının omurilikte değil, beyinde bulunduğunun saptanması olmuştur. En kuvvetli bir ağrının bile gerilim durumunda veya tam tersi olan uyku halinde ortadan kalkması, ağrının denetiminde beynin ne kadar büyük bir rolü olduğunu gösterir. Örneğin kimi kazalardan sonra kendileri ile konuşulan yaralı kazazedelerin, hiç acı duymadıklarını söyledikleri çok görülür.

Ağrı üzerinde en etkili iki ilaç, haşhaştan elde edilen morfin ile söğüt kabuğundan elde edilen aspirindir. Bu maddeler ağrılı duyuyu uyarmak yerine, ağrının hissedilmesini engeller. Ağrı özellikle insanları ilgilendirir. Bize ağrı çektiren olayların çoğu hayvanlarda görülmez.

Tuz buzu nasıl çözüyor?

Tuz, suyun içinde şekerin eridiği şekilde erimez. Tuz, buzla karışınca onu çözer. Tuz yine kalır ama buz çözüldüğü için artık o su değil, tuzlu sudur. Tuzlu suyun erime noktası normal sudan daha düşüktür.

Kışın çok kar yağışı alan bölgelerde, yollardaki buzlanmayı çözmek için tuz kullanılır. Örneğin ABD'de üretilen tuzun yüzde 45'i yollardaki buzun eritilmesinde kullanılıyor. Buzlanmış yollara tuz döküldüğünde, önce tuz buz ile çözümlenerek bir buzlu su tabakası oluşturur ve bu çözeltinin donma noktası düşük olduğundan, sıfırın altındaki sıcaklıklarda bile donmadan kalabilir. Bilindiği gibi su, sıcaklığı sıfır dereceye varınca donar. Suya tuz ilavesi ile bu donma sıcaklığı da düşer. Suya yüzde 10 tuz katıldığında, donma sıcaklığı -6 dereceye iner. Yüzde 20 tuz karıştırıldığında da -16 derecede donar. Ancak yolun veya buzun ısısı -16 dereceden de az ise artık tuzun erimede pek etkisi olmaz, sadece buzun üstünde kalarak arabaların tekerleklerinin kaymasını azaltabilir.

Marx ve insan

Karl Marx'ın şu ünlü deyişinden sık sık söz edilir: "İnsana ait olan hiçbir şey bana yabancı değildir".

Beyninin her hücresini insanı ve insanlığı dönüştürmek için sarf etmiş bir düşün ve eylem adamı için oldukça edilgin bir söz mü bu? Ne kadar olumsuz olursa olsun, bir davranış insana aitse, soğukkanlılıkla analiz edilmeyi hak ediyor şeklinde mi anlaşılmalı? Yoksa Marx'ın hümanizmasının derinliğini mi gösteriyor bu deyiş? Marx'ın, bir yanağına tokat atana diğer yanağını dönmeyi öğütleyen bir "İsa" olmadığı da biliniyor. Bu sözü genç Marx mı söylemiştir, olgun Marx mı, yoksa yaşlı Marx mı? Marx'ın acımasız bir eleştirici olduğu, özellikle önem verdiği ilkeler ve değerler konusundaki hataları hiç affetmediği de tüm yazılarından anlaşılıyor. Sınıfsal bakış açısının bütünlüklü bir kuramını oluşturmuş bu filozof için "insan" kavramı ne anlama geliyor? Yoksa bu söz, kısıtlı bir sınıflılık dönemi için değil de, 100 binyıl öncesinden en az 100 binyıl sonrasına uzanan geniş bir süreç ufka alınarak mı söylenmiştir? Belki de hiç böyle derin anlamları yoktur da, bir çaresizlik anında sarf edilmiştir bu söz; çaresizliğin çaresi olarak... Düşünmek gerek.

Ama bence, Büyük Sakallı'nın şu deyişi daha öğreticidir: "İnsan kendini yaratır". Bu önermeyi "emek" kavramı ile birlikte düşünmek gerekmez mi? Hele insanın genlerine ve içgüdülerine indirgendiği günümüz dünyasında?.. Marx'ın emek ile değer arasındaki ilişkiyi son derece başarılı bir biçimde çözümlediği de bilinir. Tabii konumuz meta değil, insan. İnsan nasıl değerlenir; başkalarının gözünde değil, bizzat kendi kendisi için? Kendisinin değerli olduğunu nasıl hisseder? Bu soruyu, Marx'ın deyişinden yola çıkarak, insan kendini nasıl yaratır şeklinde de formüle edebiliriz. Verdiği emek kadar mı değerlidir insan? Böyle düşündüğümüzde metalar dünyasını aşmış oluyor muyuz? Galiba Marx'ın sözünün derinliğini anlayabilmek için emek kavramını da aşmak gerekiyor. Dostumuz bizim için neden değerlidir veya sevgilimiz? Veya biz onlar için? Bize emek verdikleri için mi? Onlara emek verdiğimiz için mi? Onlar bize emek vermiş, biz de onlara dostluğumuzu ve aşkımızı mı? Dostluk ve aşk kavramları emeği aşar. Başka bir dünyanın kavramlarıdır onlar: Karşılıksız emek dünyasının. İnsan verebildiği karşılıksız emek miktarı kadar değerlidir; tabii kendisi için. Aslında karşılıksız emek dünyasında değer kavramı da gereksizleşmiştir, değersizleşmiştir.

Kendinizi ne kadar değerli hissediyorsunuz? Verdiğiniz emeğin karşılığını beklemeden bu soruya yanıt verebiliyor musunuz? Ne demiş Marx; insan kendini yaratır. İnsana ait olan hiçbir şey bize yabancı değildir ama, insan kendini yaratır... İnsan kendini yarattığı ölçüde yabancı değildir artık. Galiba bu noktada Marx'ın bir diğer önemli kavramına, yabancılaşmaya geliyoruz ama, o da bir başka yazının konusu olsun.

Ne acı yabancı olana. Ne acı karşılığa ihtiyacı olana... Ne mutlu dostum diyebilene. Emeğini karşılıksızlaştırabilene. Değerini gereksizleştirebilene. Kendini yaratabilene.

Sevgililere oyunlar

İnternet'te gezinirken rastladım, biri sevgililerin birbirleriyle oynadıkları oyunları araştırmış. Hem bir liste vermiş, hem de oyunları psikolojik açıdan incelemiş. İşte bazı oyunlar; nasıl oynanacağını kendiniz bulun:

Sen olsaydın ne yapardın oyunu, bir ... olsaydın(m) hangisi olurdun(m) oyunu, sözcük kökeni uydurma oyunu, birlikte öykü (cümle) oluşturma oyunu, bugün tarihte ne oldu oyunu, canlı enstrüman oyunu, bir sır söyle oyunu, 10 üzerinden not verme oyunu, beni ne kadar seviyorsun oyunu, dört döndürme oyunu, zaman ver oyunu, kulun-kölen olayım oyunu, dokunamıyorum oyunu, sınırların (duvarların) nerede oyunu, gizli mesaj oyunu, dağıtma oyunu, periyodik mektuplaşma (mesajlaşma) oyunu, nereye kadar silelim oyunu, doruklardayız oyunu, derin ilişki oyunu, bana bir emanet ver oyunu, bir simge bul oyunu, zirve yapalım oyunu, pat mı mat mı oyunu, tut beni oyunu, frene bas oyunu, dost kalalım oyunu, peygamber değilim oyunu... Tabii saklambaç ve körebeyi saymıyorum bile.

Listede yer almayan birkaç oyun da ben eklemek istedim:

Göz göze oyunu: Çok hoş ve romantik bir oyundur. İki sevgili gözlerini birbirlerine kenetler, göz kırpan veya gözünü kaçıran kaybeder. Baş başa oynanabileceği gibi, kalabalık ortamlarda kimseye hissettirmeden de oynanabilir.

Ortak bir şey yapalım oyunu: Zorunlu ayrılık dönemlerinde oynanan son derece romantik bir oyun. Birbirlerinden çok ayrı yerlerde bulunan sevgililer aynı anda birlikte bir şey yapmaya çalışırlar. Örneğin aynı anda aya bakmak gibi...

Su gibi akma oyunu: İlişkinin sorunlarını aşma ve kendini üretme potansiyelini ölçmeye yönelik bir oyun. İlk kez Herakleitos ile sevgilisi arasında oynanmıştır. Büyük filozofun çıkardığı sonuç biliniyor.

Sonuna kadar oyunu: Tutkulu bir oyun. Hard rock müzik eşliğinde oynanır. Sevgililer, ne kadar keskin olursa olsun tüm sorunları masaya yatırıp çözmeye çalışırlar. Fakat sonuçta iki taraftan biri (da-

Buyrun gaz odasına...

Şu anda anımsamıyorum, ama bir yerde okumuştum. Naziler'in insanları tıkıp zehirli gaz vererek öldürdükleri gaz odaları açıldıktan sonra, üst üste yığılan cesetler incelendiğinde çoğunda şöyle bir sıralama olduğu görülmüş: En altta çocuklar, onların üstünde yaşlılar, daha üstte kadınlar ve en üst sıralarda da güçlerine göre erkekler. Bilindiği gibi zehirli gaz aşağıdan yukarıya doğru yayılıyor.

Şimdi bir soru: Eğer siz o gaz odasında olsaydınız, cesedinizi nerede bulurlardı? Çocukların üstünde mi, altında mı? Biliyorum, rahatsız edici bir soru. Yanıtı kolay değil. O halde şu konuları irdelemek gerekiyor: Gaz odası nedir? Gaz odasındaki insan nasıl bir varlıktır? Gaz odasındaki insanlar, yoksa genlerine mi indirgenmiştir? (Aklıma R. Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı kitabı geldi de...) Gaz odası psikolojisi nasıl bir şeydir? Gaz odasının toplumsal yapısı nasıldır; veya bir toplumsal yapıdan söz edilebilir mi? Bu sorulara yanıt aramadan önce, yine gaz odasına ilişkin birkaç kurgu yapalım. Vereceğimiz yanıtta derinleşebilmek için...

Şöyle bir deney kurgulayalım: Diyelim ki Naziler, insanlarla gorilleri (ayılar da diyebilirsiniz) birlikte gaz odasına tıktılar. İşlem tamamlandıktan sonra nasıl bir tabloyla karşılaşılabilir? Kim altta kalmıştır, kim üstte? Gaz odasında evrimin yönü nedir?

Veya şöyle bir kurgu yapalım: Naziler bu sefer de birbirlerini tanıyan kadınlı erkekli bir arkadaş topluluğunu gaz odasına tıkmış olsunlar. İçlerinde birbirleriyle çok iyi dost olanlar var, hatta birbirlerine âşık olanlar da. Bu durumda nasıl bir tabloyla karşılaşılır? Yine aynı tabloyla mı? Yani altta kadınlar, üstte de güçlerine göre erkekler? Gaz odasında dostluk ve aşk olabilir mi? Veya vicdan ve bilinç? Gaz odasında felsefe, bilim, sanat, siyaset, ahlak... bu büyük insanlık etkinlikleri ne durumdadır?

İtiraz edilebilir ki, gaz odası çok uç bir örnektir; böyle bir örnekten yola çıkılarak bir insanlık durumu analizi yapılamaz. Acaba öyle mi? Felluce nasıl bir yerdir? Veya Filistin veya Ebu Gureyb Cezaevi? Bunlar da mı uç örnekler? Ya F Tipi cezaevleri? Veya Biri Bizi Gözetliyor Evi ve benzerleri? Mahallemiz, üniversitelerimiz, sınavlarımız, işyerimiz? Evlerimiz, mutfağımız, yatak odamız? İlişkilerimiz? Ya tarihimiz? Toplumsal tarihimiz veya kişisel tarihimiz?

Yoksa dünya giderek koskocaman bir gaz odasına mı dönüştürülüyor? Hepimizin yaşamı, gaz odasında birkaç dakikaya sıkıştırılmış sürenin çok daha uzun bir zamana yayılmış biçimine mi benzetiliyor?

Peki, gaz odasında nasıl devrim yapılabilir? Gaz odasında bir ütopya geliştirilebilir mi? Olanaksız mı? Tam tersine! Devrimler gaz odalarının eşiğinde yapılır; ütopyalar gaz odalarının eşiğinde geliştirilir. Yine bir yerde okumuştum. "Fransız Devrimi'ni hırsızlar ve fahişeler yaptı" diye yazıyordu; "Çünkü 1789 Fransa'sında bütün erkekler hırsız, bütün kadınlar da fahişe haline gelmişlerdi!"

Evet, buyrun gaz odasına...

---

ha sağduyulu olan) oyundan vazgeçer ve oyun, sonuna kadar oynanamadan biter. Sonuna kadar oyunu, sonuna kadar oynanamaz.

Olası senaryolar oyunu: Etkisi yıllar boyu sürebilen çok riskli bir oyun. İki sevgili, ilişkilerinin geleceğine dair, belli olgulara dayanan farklı senaryolar üretirler ve birbirlerine hangisinin olasılığının daha fazla olduğunu sorarlar. Sonucu bir yere yazarlar ve saptadıkları bir süre sonunda (örneğin 1 yıl sonra) yazdıklarını tekrar okurlar. Seyreyle gümbürtüyü!

Özel olmak oyunu: İlginç bir oyun. Oyunu talep eden tarafın kazandığını sandığı an kaybettiği, talep edilmediği zaman kazanılan bir oyun. Bu oyunun özel mülkiyetle birlikte ortaya çıktığı tahmin ediliyor.

Beden formülü oyunları: İki taraftan birinin iyi matematik bilmesini gerektiren oyunlar. Matematiğiniz ortaokul düzeyindeyse 90-60-90'dan öteye geçemezsiniz. Ama geometriniz iyiyse ve hele diferansiyel hesap biliyorsanız, tadına doyum olmayan yaratıcı bir oyun.

Silah verme oyunu: Kurallarını anlatmaya bile çekiniyorum, son derece tehlikeli ve ölümcül bir oyun. İlişki bir yılını doldurmadan oynanmamasını öneririm. 3 yılını doldurmuş ilişkilerde ise hiç oynanmamalı. Diğer bir hayati kural da bu oyunun aynı kişiyle 2 kez oynanmaması gerektiği. Zaten 3. kez oynayamazsınız! İlk kez Sezar ile Brutus arasında oynandığı ve Sezar'ın 2. kez oynama hatasına düştüğü söylenir.

Çık hayatımdan oyunu: Buz gibi, ama sıcak bir oyun. Oynamak isteyenin oynamak istemediği, oynamak istemeyenin oynamak istediği diyalektik bir oyun. Oyunun sonu daha önce oynanmış oyunlara bağlıdır. "Çıkışı" olmayan bir oyun.

Siz de bir düşünün, bu listeye ekleyebileceğiniz daha birçok oyun bulabilirsiniz. Bazıları çok romantik ve sıcak oyunlardır bunların; ama bazıları da çok tehlikeli, olumsuz sonuçlar verebilecek riskli oyunlar. Ama yine de, sevgililer birbirlerine oyun oynayacaklarına birbirleriyle oyun oynasınlar, daha iyi değil mi?

Son bir uyarı: Bolşevik kadın lider Alexandra Kollantai'ın engin deneyimler sonucunda ulaştığı "büyük aşk-oyun aşk" kuramını anımsamakta fayda var. Bilindiği gibi Kollantai bir ara kafayı oyun teorisine takmış ve Lenin tarafından sert biçimde uyarılmıştır.

Boğaziçi Üniversitesi Bilim Kulübü

"Bilim Kulübü'nün bir yöntemi varsa, o da insanlara düşünmeyi öğretmeye çalışmak... Bilimin yeniden üretim sürecine katılıyoruz. Kulübün sunduğu bir olanak da, kişinin zekâsını kolektif zekâyla birleştirme şansı tanıması..."

Söyleşi: Hüseyin Uysal

Üniversitelerdeki bilim kulüplerini elimizden geldiğince tanıtmak istiyoruz. Bilim ve Gelecek okurlarına Aşağıda, Boğaziçi Üniversitesi Bilim Kulübü ile yaptığımız söyleşiyi bulacaksınız. Bilim Kulübü Başkanı Pınar Öz, Yönetim Kurulu Üyeleri Cihan Erkut, Ali Rıza Özören ve üyelerden Burçin Duran ve İsmail Gökhan Bayram, arkadaşımız Hüseyin'in sorularını yanıtladılar.

Boğaziçi Üniversitesi Bilim Kulübü'nün ne zaman kurulduğuna, geçmiş dönemlerde neler yaptığına ilişkin bilgi verebilir misiniz?

Ali: Kulübün geçmişi hakkında çok şey bilmiyoruz. Sadece bazı hocalardan öğrendiğimiz çok az bilgi ve kimi varsayımlarımız var.

Cihan: Geçmişteki üyeler arşiv bırakmamış. Bir belge bulduk 1983'den kalma, kuruluş sözleşmesi gibi bir şey. Buradan kalkarak, Bilim Kulübü'nün 1983'de kurulduğunu kabul ediyoruz, ama bu tarihten önce var olup olmadığını bilmiyoruz. Mutlaka birtakım çalışmalar yapılmıştır; ama ne bir afiş bulabildik, ne dilekçe örneği, ne de herhangi bir şey.

1983'den beri yapılan etkinliklerden haberdar mısınız?

Ali: Sanırım birtakım çalışmalar olmuş, fakat okula yeni gelen arkadaşlara aktarmamışlar. Çalışmalarını yeni gelenlere aktarmazsan, körelmeye başlarsın. 2001'den beri kulüpteyim. O zaman 1.sınıftaydım; ama diğer üyeler 4. sınıftaydı; mezun olup gittiler. 4. sınıflardan sonra 1.sınıflar; arada büyük bir kopukluk var. Demek ki kulüp bu seneler içerisinde örgütlenememiş. Bir de kulüp 1999'dan itibaren internet ağına girmiş. Bu tarihten itibaren e-posta yoluyla otomatik olarak arşivlenmiş.

Bilim Günleri etkinliğinizden haberdarım. Bu tür etkinlikler kulüplere kendi rengini verir, aynı zamanda tersi de doğrudur. Bilim Günleri ne kadar etkili oldu?

Pınar: Bilim Günleri bundan sonra umarım çok daha etkili olacak. Geçen yılki Bilim Günleri öncekilere göre geniş kapsamda ve daha fazla kişiye hitap edecek içerikteydi. Ama fazla kişi gelmedi. Bu sene tanışma toplantısı yaptık. Kulüp tarihinde ilk defa 100 kişiye yakın bir topluluğa hitap edebildik. Bu bir ilk, tarihe geçtik.

Bu nasıl oldu?

Burçin: Bana şunu soran arkadaşlarım oluyordu, "Bilim kulübü bilimsel araştırma mı yapıyor?" Bunu bir anlamda yıkmış olduk; çünkü geçen yıl Bilim Günleri'nde seçtiğimiz konulardan bir tanesi "deprem"di, bir diğeri "akademik özgürlük", bir diğeri "eğitim".

Cihan: Birbirleriyle ilgisiz olsa bile, herkese hitap edecek konular seçmiştik. Bu yılki tanışma toplantısında karşılaştığımız sonuç, geçen yılki Bilim Günleri'nin başarılı olduğunu gösteriyor. Bir kısım insanı cezbetmişiz. İnsanlar burayı kepenkleri kapalı bir oda olarak görüyordu, ama anladılar ki herkese hitap edebilir...

Etkinlik yapıyor olmak için etkinlik yapan, etkinliğini paraya ve reklama dönüştüren kulüpler de var. Siz bildiğim kadarıyla hiçbir etkinliğinize sponsor almadınız...

Pınar: Okulumuzda bir sürü etkinlik var. Bilim içerikli, yani üniversiteyi üniversite yapan etkinlik var mı? Yoktu. Bilim Kulübü'nün yapması gereken şey de buydu. Üniversitede Bilim Kulübü'ne çok fazla talep olmayabilir bugün, ama varlığı gerekli. Biz de bunu yaptık. Özellikle sponsor alınmaması gerekiyordu. Hem bir tepki olarak, hem de "Bilim Günleri" Bilim Kulübü'nü yansıttığı için. Sonuçta özgün bir kulüp. Bazı etkinliklerde sponsor etkinliğin önüne geçebiliyor, biraz da buna karşı bir duruştu.

Burçin: Boğaziçi Üniversitesi'ne kayıt dönemlerinde gelirsen, sponsor meselesini çok net görebilirsin. Bilmem ne markası tezgâh, bilmem ne firması masa açar; bedavadan bir şeyler dağıtırlar, bazıları satış yapar... Nereye geliyorsun; panayıra mı, yoksa üniversiteye mi? Yeni öğrenciler de öyle güzel adapte edilir ki buna. Üniversite yaşamına "Welcome Party" ile eğlenceli bir açılış yaparsın, firmalar da kendi pazarlamasını yapar. Sponsor, üniversitede bu işe yarıyor.

Sponsor bulan kulüpler para kazanabiliyor mu?

Ali: Şirket gibi çalışıyor, ciddi paralar kazanıyorlar. En büyük kanıtı, Kulüpler Arası Kurul bana "Şirket gibi çalışmıyorsunuz" dedi. Biz onların kuralına uyamayız, bunun dışındayız.

Türkiye'de bilim üretimini nasıl değerlendiriyorsunuz, yeterli mi? Kulüp bunun için neler yapabilir?

Ali: İki amacımız var. Birçok üniversitede ve bizimkinde de akademisyenle öğrencinin arası kopuk. Sanki farklı dünyalarda yaşıyoruz. Bunu nasıl düzeltebiliriz? Bizim en önemli vurgumuz ve yapmaya çalıştığımız şey bu. Bunu önceki arkadaşlarımızdan devraldık. İkinci amacımız da, disiplinlerarası kopuklukları bertaraf etmek. Bunun yönelik etkinlikler de yapıyoruz. Örneğin "Matematiğin Milenyum Problemleri ve Akışkanlar Dinamiği" başlıklı etkinliğimiz, hem akışkanlar dinamiğini hem de matematiği içerdi.

Burçin: Akademisyenler ile öğrenciler arasındaki kopukluğun bir de şu boyutu var. En güzel örneğini Bilim Günleri'nde gördüm; akademisyenler aslında toplumdan kopuk. Bilimsel üretim yapıyorlar ama, kopuk bir üretim.

Ali: Nereden kopuk bir üretim?

Burçin: Neyin nereye gideceğini fazla düşünmeden, günü kurtarmak adına üretim yapıyorlar. Bunun dışında öğrencilere dair herhangi bir proje oluşturamıyorlar. Onlar için bizlerin mezun olduğunda ne yapacağı, ne düşüneceği, nasıl üreteceği önemli değil. Hangi ülkeye gittiğimizi, nasıl kariyer edindiğimizi önemsiyorlar. Bilim Günleri'nde "Akademik Özgürlük" başlığında bir etkinlik yaptık. İlk afişimizi astık, kulübün kapısını bir hocamız çaldı ve "Öğrencisiniz, ne işiniz var akademik özgürlükle? Bırakın da akademisyenler düşünsün" dedi. Bu kadar abes bir şekilde kendilerini soyutluyorlar.

Şu soru çıkıyor ortaya. Türkiye'de hangi ölçekte ve nasıl bir bilimsel üretim var?

Burçin: Biz kulüp olarak bilimin yeniden üretim sürecine katılıyoruz. Bilimi kitaplardan öğrenebilirdik, ama burada yaptığımız, mesela Evrim Teorisi'ni tekrar tekrar ele alıp, baştan aşağıya yeniden tartışmak. Aslında üniversitedeki Bilim Kulüpleri'nin yapması gereken bu. Burada paneller yaparken kendimizi geliştiriyor ve bu süreci insanlarla paylaşmaya çalışıyoruz.

Cihan: Türkiye'de ne eksik meselesini düşünecek olursak; akademisyenler ya da öğrenciler olsun, kolektif zekâyı kullanmayı bilmiyoruz. Bir kişinin ürettiği şey ile birçok kişinin ürettiği şey arasında sadece nicelik yönünden değil, nitelik yönünden de oldukça fark vardır. Bilim Kulübü'nün sunduğu bir olanak da bu. Bilim Kulübü kişinin zekâsını kolektif zekâyla birleştirme şansı tanıyor.

Pınar: Bilim Kulübü'nün bir yöntemi varsa, o da insanlara düşünmeyi öğretmeye çalışmak... Ben kulüpte tartışabildiğimi gördüm. Bu insanlara çok fazla şey katıyor; öğrenme süreci sadece araştırmalarla olmuyor.

Bugün iletişim olanakları sayesinde, insanlar bilgiye çok hızlı ulaşma olanağı buluyor. Ama bu bilginin popülerleşmesi yanında, büyük bir yabancılaşmaya da yol açıyor. Bilim Kulübü bu konuda ne düşünüyor?

Cihan: Bilim Kulübü olarak bunu tartıştık: Popüler bilim mi yapalım, yoksa pür bilime bağlı mı kalalım? Hazır tüketilen bilgi yığınını insanlara sunmak istemedik. Yeri gelince detaylara girmek, insanların sorgulamasına yol açmak istiyoruz. O da popüler bilimin yapmadığı şey. Nedenlere girmek gerekiyor.

Temel kaygımız yaptığımızın anlaşılabilir olması değil mi?

Cihan: O bir aristokratlıktır. Bilim insanlarında böyle bir aristokratlık var zaten, kendi jargonlarını kullanırlar, asıl kendilerinin anlayabileceği bir ortam yaratmışlardır. Biz bunun dışında kalmak istiyoruz.

Son günlerde Evrim Teorisi'ne dönük bir tartışma yürüyor. Evrim Teorisi, çok temel bir teori, fakat bir yandan yoğun karalama kampanyasına maruz kalıyor. Bilim Kulübü bu konu hakkında ne düşünüyor?

Burçin: Evrim Teorisi'nin ortaya çıkış yılları Aydınlanma Çağı'na rastlıyor. O dönemde belirli dogmalar yıkılıyor ve Evrim Teorisi bu koşullarda vücut buluyor. Bugün Türkiye'ye baktığımızda, gelenek-görenekleri, dini görüşü olan bir ülke. Bu ülkede Evrim Teorisi'ni içi boş şekilde oturtmaya kalkarsan, hele lise kitaplarındaki gibi "Bu bundan olmuştur, şu şundan" diyerek bunu yaparsan; çocuklara "Maymundan mı geldik kardeşim?" dedirtirsin. Doğal olarak bu da tartışmalara yol açar.

Pınar: Lise ve üniversitelerin genelinde Evrim Teorisi, sanki insanlara "saçma" dedirtecek şekilde anlatılıyor. Bu işin içinde bir komplo varmış gibi geliyor insana. Evrim Aldatmacası bizim lisenin çıkışında dağıtılırdı ve orada yazanlar ilk bakışta lisede anlatılanlardan daha mantıklı görünürdü.

Cihan: Lise kitapları 20 yıldır değişmedi, bilgiler güncelleştirilmedi.

Bilim Kulübü üyeleri kulüp odasında.

Burçin: Bir teoriyi kitaplara geçirebilmek için 5 yıl beklemek gerekiyor. Ama bunları hızlı olarak kitaplara sokabilseydik ne değişirdi! Burada dikkat etmemiz gereken Evrim Teorisi'nin tam da kendisi. Evrim Teorisi bir şeylerin değiştiğini ve değişebileceğini kanıtlıyor, yani tarihe bu eksende büyük katkıda bulunmuş bir teori. Bu teori ile Darwin'in yaptığı şey büyük bir devrimdir.

Evrim Teorisi'ne karşı çıkarak statükoyu savunuyor, değişimi reddediyorlar mı demek istiyorsun...

Cihan: Kabul edemedikleri değişim. Bunu kolay kabul edemezler zaten.

Burçin: Hegel mantığı gibi. Sen değişimi ortaya koyuyorsun, sonra da reddediyorsun. Hayatın geneline indirgemen engelleniyor, bir noktada değişimin durduğunu düşünüyorsun. Üniversitelerde bize verilen bu. Bu noktadan sonra da sadece teknolojiyi geliştiriyorsun, geri kalanı seni ilgilendirmiyor. Sorgulamıyorsun, reddetmiyorsun; bir şeylerin değişebileceğine inanmıyorsun. Bir noktada, evrim karşıtları tarafından yapılan asıl eleştirel vurgu bilimsel düşüncenin, bilimsel yöntemin yanlış olduğu. Böylelikle insanlığın bugüne kadar yarattığı değerlerin hepsine saldırıyorlar.

Son olarak ne söylersiniz?

Cihan: Asıl önemli olan ve yapılması gereken evreni, hayatı anlamak. Bilim kulübü olarak bunu yapmaya çalışıyoruz.

Bilim ve Gelecek dergisi adına hepinize teşekkür ederim.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin çalışması:

Güneş enerjisi

Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE) yenilenebilir temiz enerji kaynakları hakkında araştırma, geliştirme, bilgilendirme ve demonstrasyon çalışmaları yürütüyor. Dergimizin bu sayısında kurumun güneş enerjisiyle ilgili çalışmaları üzerinde durmak istiyoruz. Çalışmaları arasında; teknoloji takibi, değerlendirilmesi, kaynak ve potansiyel belirlenmesi, kullanım alanlarının araştırılması ve araştırma-geliştirme projeleri gerçekleştirilmesi de bulunan EİE'nin güneş enerjisi ile ilgili yaptığı çalışmaları aktarmak istedik.

Türkiye'nin güneş enerjisi potansiyeli

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (DMİ) verilerine dayanılarak EİE tarafından yapılan çalışmaya göre, Türkiye'nin ortalama yıllık toplam güneşlenme süresinin 2640 saat (günlük toplam 7,2 saat), ortalama toplam ışınım şiddetinin 1311 kWh/m^2-yıl (günlük toplam 3,6 kWh/m^2) olduğu tespit edilmiş. Güneş enerjisi potansiyeli ve güneşlenme süresi değerlerinin aylara göre dağılımı Tablo-1'de, bölgelere göre dağılımı da Tablo-2' de veriliyor.

Ancak, 1992'den sonra yapılan ölçümler sonucunda, tablolar için kullanılan 1966-1982 arası değerlerin, Türkiye'nin gerçek potansiyelinden daha az olduğu anlaşılmış ve bu nedenle yeni bir çalışma başlatılmış. Devam etmekte olan ölçüm çalışmalarının sonucunda, Türkiye güneş enerjisi potansiyelinin eski değerlerden yüzde 20-25 daha fazla çıkması bekleniyor. EİE, güneş enerjisi çalışmalarını üç ana başlık altında topluyor.

1. Termal uygulamalar

Güneş kollektörleri test standı: Ülkemizde kollektör üretimini daha iyiye kanalize etmek ve standart bilincinin oluşmasına yardımcı olmak amacına yönelik olarak, EİE Yenilenebilir Enerji Kaynakları Araştırma Parkı'na bilgisayar destekli bir güneş kollektörü test standı tesis edilmiş durumda.

Toprak kaynaklı ısı pompası: Bu tür sistemler; toprağın derinliklerindeki sabit sıcaklıktan yararlanarak ortam ısıtması ve soğutması yapmakta kullanılıyor. Böyle bir sistemle, split klima olarak bilinen havadan havaya ısı pompalarına göre daha az enerji harcanmakta olduğuna dikkat çekiliyor.

Güneş ocağı: Güneş ışınlarını parabolik olarak yoğunlaştıran bu tür güneş ocakları dünyanın çeşitli yerlerinde yemek pişirmek için kullanılmakta. EİE'de deneme amaçlı imal edilen güneş ocağı da 750 °C sıcaklığa ulaşabiliyor.

2. Güneş pili (fotovoltaik sistem) çalışmaları

Güneş pili aydınlatma birimleri: Gün boyunca güneş enerjisinden üretilen elektrikle akü şarj edilerek, geceleri lamba çalıştırılması biçiminde uygulanıyor.

Güneş pili su pompaj sistemleri: Küçük çaplı sulamada kullanılabilecek olan bu sistemlerde güneş pili, invertör ve dalgıç pompa bulunmakta.

Güneş pili trafik ikaz sistemi: Karayollarında, trafik ikaz amacıyla kullanılan uyarı lambalarının güneş pilleri aracılığıyla çalıştırılmasını amaçlayan projede 50 W gücünde modül, 70 Ah akü kullanılmıştır. Güneş pilleri şebekeden bağımsız sistemler olarak kullanılabileceği gibi, mevcut elektrik şebekesine bağlı olarak da kullanılabilir. Bu tür kullanım dünyada giderek yaygınlaşırken ülkemizde de çalışmalar hızlanmaktadır. Adı geçen çalışmaların bazılarının kullanımı henüz yaygınlaşabilmiş değil. Daha çok pilot uygulamalarla denemeler ve araştırma geliştirme çalışmaları sürdürülüyor.

3. Güneş enerjisi potansiyel çalışmaları

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, DMİ verilerine dayanılarak hazırlanan Türkiye'nin güneş enerjisi potansiyeli ve güneşlenme süresi değerlerinin, güneş enerjisi değerlendirme çalışmaları açısından yeterli olmadığı görülerek, EİE tarafından güneş enerjisi potansiyelini belirlemeye dönük yeni bir proje, yine DMİ ile işbirliği içinde

Aylar	Aylık Toplam Güneş Enerjisi (kcal/cm^2-ay)	(kWh/m^2-ay)	Güneşlenme Süresi (saat/ay)
Ocak	4.45	51.75	103.0
Şubat	5.44	63.27	115.0
Mart	8.31	96.65	165.0
Nisan	10.51	122.23	197.0
Mayıs	13.23	153.86	273.0
Haziran	14.51	168.75	325.0
Temmuz	15.08	175.38	365.0
Ağustos	13.62	158.40	343.0
Eylül	10.60	123.28	280.0
Ekim	7.73	89.90	214.0
Kasım	5.23	60.82	157.0
Aralık	4.03	46.87	103.0
Toplam	112.74	1311	2640
Ortalama	308.0 cal/cm^2-gün	3,6 kWh/m^2-gün	7,2 saat/gün

Tablo 1: Türkiye'nin Aylık Ortalama Güneş Enerjisi Potansiyeli

başlatılmış. Proje kapsamında, farklı illere güneş gözlem istasyonları 5 yıl süreyle tesis ediliyor. Şu ana kadar, Antalya, İzmir, Aydın, Ankara, Adana, Isparta, Kayseri Balıkesir olmak üzere toplam 8 ile istasyon yerleştirilmiş; bunlardan 3'ünde ölçümler sona ermiş. Bu istasyonlardan toplanan veriler; yatay düzlemde toplam ve difüz güneş ışınımı, güneşlenme süresi ve çevre sıcaklığı olarak sınıflandırılıyor. Bu istasyonlardan alınan ölçümlerden yararlanarak ve DMİ'nin verileri de kullanılarak bir model geliştirilmiş, 58 il için güneş ışınımı ve güneşlenme süreleri hesaplanmış. Veriler EİE'den temin edilebiliyor.

KAYNAK
http://www.eie.gov.tr/

Bölge	Toplam Güneş Enerjisi (kwh/m^2-yıl)	Güneşlenme Süresi (saat/yıl)
G. Doğu Anadolu	1460	2993
Akdeniz	1390	2956
D. Anadolu	1365	2664
İç Anadolu	1314	2628
Ege	1304	2738
Marmara	1168	2409
Karadeniz	1120	1971

Tablo 2: Türkiye'nin Yıllık Toplam Güneş Enerjisi Potansiyelinin Bölgelere Göre Dağılımı

Türk Tabipleri Birliği 16. Halk Sağlığı Gezici Eğitim Semineri Raporu:

Madenler ve sağlık

Türk Tabipleri Birliği (TTB) Halk Sağlığı Kolu tarafından gerçekleştirilen gezici eğitim seminerlerinin, bu yılki konusu "Madenler ve Sağlık" olarak belirlenmişti. 27 Haziran-2 Temmuz 2004 tarihleri arasında gerçekleşen geziye, çeşitli anabilim dallarından 14 halk sağlığı araştırma görevlisi katıldı.

Gezici Eğitim Semineri'nin amacı, madencilik sektörünün hem işçi sağlığı ve iş güvenliği (İSİG) hem de çevre sağlığı açısından durumunu gözlemlemek ve değerlendirmek olarak belirlenmişti. Eğitimin İSİG ile ilgili öğrenim hedefleri: 1) Çıkartılan madenin ve yapılan işin niteliğine göre çalışanların karşı karşıya bulundukları risklerin ve tehlikelerin değerlendirilmesi; 2) İşyeri sağlık birimlerinin işlevlerinin ve hizmetlerinin incelenmesi; 3) İşkoluna göre iş kazaları, meslek hastalıkları ve işle ilgili hastalıkların değerlendirilmesi olarak saptanmıştı.

Çevre sağlığı açısından öğrenim hedefleri ise: 1) Madenin çıkartılması ve işlenmesi süreçlerinin çevreye olan etkilerinin ve 2) Madenin toplumda yaratacağı sağlık sorunlarının/hastalıkların değerlendirilmesiydi.

Seminer sırasında ziyaret edilen Bergama Altın Madeni, Balya Madeni, Bigadiç Bor İşletmesi, Bandırma Bor Tesisleri, Bursa Çimento Fabrikası, Nilüfer Halk Sağlığı Eğitim Araştırma Bölgesi, Fethiye Halk Sağlığı Merkezi, Zonguldak SSK Göğüs ve Meslek Hastalıkları Hastanesi, Zonguldak Kozlu Taşkömürü Madeni, Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'na ilişkin değerlendirmeler, gezi programının da günlük olarak ayrıntılandırıldığı bir raporla ifade ediliyor.

Raporda adı geçen işletmelerin üretim süreçlerinde, çalışanlar açısından ortaya çıkabilecek sağlık sorunları, tesislerin bulundukları yörelerde halk sağlığına olumsuz etkileri, zararlı atıkların etkisizleştirilmesi ve depolanması ve bu problemlerin çözümü için alınmış veya alınması gereken önlemler, tavsiyeler yer alıyor. Ayrıca, ziyaret edilen sağlık kuruluşlarının sundukları hizmetler, kapasiteleri ve yetersizlikleri de tartışılıyor.

Rapor, çalışmayla ilgili sonuç ve öneriler paragrafıyla sona eriyor:

"Madenler ve sağlık başlığında gerçekleşen 16. TTB Gezici Eğitim Semineri, tek başına madenler konusunu ele alma anlamında özgün bir etkinlik olmuştur. Ayrıca, Türkiye'de madenler konusunda halk sağlıkçıların pek çok görev ve sorumluluğu olduğunu göstermesi anlamında oldukça yararlı olduğu tüm katılımcılar tarafından paylaşılan bir düşüncedir. Madencilik alanında yapılan yasal değişikliklerin sonuçları tartışılmalı ve halk sağlığı bakış açısıyla gereken katkı sağlanmalıdır. Halen işletilmekte olan madenlerin hem işçiler hem de toplum üzerine etkileri değerlendirilmelidir. Balya Madeni örneği, madenciliğin neden olabileceği zararları gösterme açısından oldukça etkileyici olmasının yanında, hâlâ bölge halkının sağlığını etkileyebilme niteliği göstermesi açısından incelenmesi gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Tüm bu deneyimlerin yardımıyla, madenler konusu üzerinde yoğunlaşan bir çalışma gerekmektedir. Bu amaçla bir ilk adım olarak "Madenler ve Sağlık Çalışma Grubu"nun oluşturulması yanında, madencilik alanında yapılan yasal değişikliklerin kamuoyu ile paylaşılması gereklidir".

KAYNAK
http://www.ttb.org.tr/halk_sagligi/ges_rpr_04.htm

Sorun uyuşturucu mu, uyuşturucunun tanımlanma süreci mi?

Birçok Batılı ülkede olduğu gibi ülkemizde de özellikle gençler arasında giderek yaygınlaşan uyuşturucu kullanımı hakkında, daha çok, uyuşturucu kullananlardan (kullanıcılardan) biri aramızdan ayrılınca söz etmekteyiz. Ne var ki, bu konudan söz açıldığında karşımıza gerçeklerle bağdaşmayan çok farklı ve çelişkili bilgiler çıkmaktadır. Bunun bir sebebi önümüze ansızın serilen hazin bir olayın yarattığı panik ve şaşkınlık olsa da, asıl sebebi kullanıcı ve kullandığı madde hakkında doğru bilgiye sahip olmayışımızdır. Bu konuda -doğru veya yanlış- bilgi sahibi olan psikiyatrlar başta olmak üzere, konuyla ilgili doktorlar, meslekleri gereği olaylara daha çok tıbbi açıdan yaklaşmaktadır. Ayrıca, bu yaklaşımlar çoğunlukla popüler medyada değil, mesleki ve akademik yayın ve ortamlarında sergilenmektedir. Polisler ise, doğal olarak, olayları polisiye bir sorun olarak görmektedir. Halbuki, uyuşturucunun ne olduğu, kimler tarafından hangi amaçlarla kullanıldığı ve hangi sorunlara yol açtığı gibi soruların daha geniş platformlarda tartışılması gerekir. Bu sorun sürekli olarak kamuoyu gündeminde tutulursa, belki uyuşturucu, belirli bir olay karşısında hatırlanan ve birkaç gün içinde -ileride yeniden hatırlanmak üzere- unutulan bir sorun olmaktan çıkabilir. Her şeyden önce bizatihi uyuşturucu hakkında gerçek ve nesnel bilgi edinilirse, sorunun uyuşturucunun kendisinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusu cevabını bulacaktır. Kanımca uyuşturucu sorunu, tıbbi ve/veya polisiye bir sorun olmanın ötesinde, sosyopolitik bir sorundur. Aşağıda, bu kanımı destekleyen kanıtlar sergilemeye çalışacağım.

Uyuşturucunun tanımı

Uyuşturucuyu tanımak için ilk yapılması gereken herhalde uyuşturucuyu genel olarak kabul edilebilir bir şekilde tanımlamaktır (1). Genel kabul gören tanıma göre uyuşturucu, yasadışı maddelerin yanı sıra alkollü ve tütünlü içecekleri (sigara, puro, vb.) de kapsayan ve duyma, algılama, düşünme gibi ruhi ve zihni süreçleri etkileyen, kısaca "psikoaktif" denilen işlevlere sahip maddelerin ortak ismidir. Bu tanıma uygun maddelerden bazılarının kullanımı, dünyanın hemen hemen bütün toplumlarını içine alan uzun bir tarih kesitini kapsamaktadır. Mesela, alkollü içeceklerin kullanılmaya başlanmasının en azından 10 bin sene öncesine dayandığı tahmin edilmektedir. Keza marihuana (esrar) kullanımının Çin'de yaklaşık olarak aynı zamanlarda başladığı düşünülmektedir. Bazı uyuşturucuların kullanımının ve zaman zaman üretiminin yasaklanması veya kısıtlanması ise, asıl olarak modern zamanlara özgü bir olgudur.

Doğrular ve yanlışlar

1997 verilerine göre (2), ABD'de yaşayan her 3 kişiden biri hayatında en az bir defa marihuanayı denemiş ve her 11 kişiden biri en son bir yıl önce, her 20 kişiden biri ise en son bir ay önce bu maddeyi kullanmış. Kokaini her 10 kişiden biri, eroini ise her 101 kişiden biri hayatında en az bir defa denemiş. Eroin, kokain gibi uyuşturucuları ABD'de sürekli kullanmayanlar ise, Erich Goode'un belirttiğine göre, bunları genellikle ılımlı ölçülerde veya "arada bir" kullanmaktadır (3). Halbuki, kamuoyu herhangi bir tür uyuşturucuyu birkaç defa kullanmanın kaçınılmaz olarak bağımlılık yaratacağına inandırılmıştır. Dolayısıyla, bu inanç gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Başka bir yanlış, uyuşturucu kullanımının yarattığı etkilerin sadece uyuşturucuların farmakolojik özelliklerinden ileri geldiğinin düşünülmesidir. Halbuki, etkinin oluşmasında kullanıcının amacı, kullanımın gerçekleştiği ortam, kullanımı çevreleyen toplumsal normlar, kullanım tekniği, vb. birçok unsur rol alır. Bu konu üzerinde uzun yıllar sosyolojik araştırmalar yapmış olan Howard Saul

Becker'in belirttiği gibi, çeşitli ülkelerde uygulanan "uyuşturucu siyasetleri" (drug policies) arasında görülen belirgin farklılıklar, uyuşturucuların sadece farmakolojik özellikleriyle tanımlanmadığını gösteren önemli bir kanıttır (4). Gerçekten, uyuşturucular sadece farmakolojik özellikleriyle tanımlansalardı, benzer uyuşturucu siyasetleriyle karşılaşmamız gerekirdi. Halbuki, Goode'un da belirttiği gibi, uyuşturucunun tanımı onu tanımlayanın bakış açısına göre değişmektedir (5). Dolayısıyla, üzerinde durduğumuz konu, sadece teknik (farmakolojik) bir sorun değildir (6). Asıl sorun, uyuşturucuların "tanımlanma süreçleri"dir.

Tanımlanma sürecinde devletin rolü

Uyuşturucular, ancak ilaç olarak kullanıldıkları zaman ahlaken ve kanunen kabul edilebilir bir özellik kazanmaktadır. Yoksa, narkotik olarak tanımlanmakta, bu sebeple ahlaken hor görülmekte ve kanunen yasaklanmaktadır. Bu olumsuz tanımlama şekli ve bunun bir yasaklamaya dönüşmesi, tanımlamanın gerçekleştiği toplumsal ortamın özellikleriyle ilgili bir süreçtir (7). Bu sürecin en önemli ve son aşamasını ise devlet belirlemektedir. Zira bu konuda -hukuki, tıbbi, vb.- her türlü tanımlama üzerinde son sözün sahibi olan tek kurum -çeşitli birimleri ve yetkilendirdiği mesleki kuruluşlar aracılığıyla- devlettir. Üstelik, devleti yöneten iktidar, "kamuoyu yaratıcısı" medyanın yardımıyla, yaptığı tanımlamalara, kanunlara ve uygulamalarına

meşruiyet kazandıracak ahlaki ortamları da hazırlamaktadır. Dolayısıyla, bir maddenin ilaç mı yoksa narkotik mi olduğuna, bu maddeyi yasal olarak kimlerin kullanabileceğine, maddenin nasıl ve kimler tarafından üretilip dağıtılacağına -doğrudan veya dolaylı olarak karar veren de odur. Uyuşturucu kullanımının yaygın olduğu ülkelerin başında gelen ABD'ye bakarsak, Becker'in belirttiği gibi, ABD iktidarları uyuşturucu kullanımını hâlâ "polisiye" bir sorun olarak görmektedir. Halbuki, asıl sorun uyuşturucunun ve uyuşturucu kullanımının nasıl anlamlandırıldığı ve tanımlandığıyla ilgili "anlamsal" (semantic) bir sorundur (8).

Örnekler ve sorular

Bu "anlamsal sorun"un en çarpıcı örneği herhalde alkoldür. Sigara gibi yasal uyuşturuculardan biri olan alkol, Türkiye'de ve pek çok Batılı ülkede kamuoyu tarafından -sadece bazı eğitim programları dışında- artık uyuşturucu olarak tanımlanmamaktadır. Halbuki, alkol sürekli olarak yüksek miktarlarda tüketildiğinde, bazı yasadışı uyuşturucular kadar etkili bir maddedir. Üstelik, aşırı alkol tüketimi bugün Batılı ülkelerin en ciddi toplumsal sorunlarından biri haline gelmiştir. Bir maddeyi anlamlandırma ve tanımlama sürecinin, bundan çıkarı olan iktidar, mesleki kuruluşlar, özel şirketler ve medya gibi birçok aktörün arasında gerçekleşen bir oyun olduğunu düşünürsek, aslında oldukça etkili bir psikoaktif madde olan alkolün pek çok ülkede nasıl olup da uyuşturucu kategorisinden çıkarılarak serbestleştirildiği sorusunun cevabını bulma yoluna girmiş oluruz. Dolayısıyla, anlamlandırma ve tanımlama süreçlerinin önemi ortadadır. Aynı soruyu sigara için de sormak gerekir... Hatta aynı soruyu, içerdiği kafein maddesi sebebiyle literatürde -kokain gibi- uyarıcılar kategorisinde yer alan kahve için de sormak gerekir...

Sorulması gereken en önemli soru ise, en azından bazı uyuşturucuların kullanılmasının, saklanmasının ve satışının serbestleştirilmesinin bunların kullanımını artırıp artırmayacağıdır. Bu sorunun cevaplandırılmasında en başta dikkate alınması gereken ülke herhalde Hollanda'dır. Zira bu ülkede 1976'da kabul edilen Afyon Kanunu (Opium Act), uyuşturucuları risk seviyelerine göre sınıflandırmış ve "soft" uyuşturucu olarak tanımladığı esrarın 30 grama kadar olan miktarının yetiştirilmesini ve saklanmasını serbest bırakmıştır. Kullanıcılara yönelik bu hoşgörü siyaseti, belirli şartlar altında esrar ve haşhaş satma hakkı olan "coffee shop" sisteminin yolunu açmıştır. Bu siyasetin sonuçları hakkında bir ipucu olacaksa, Hollanda'nın 1997 verilerine göre, her üç uyuşturucu türünün kullanım oranları, yukarıda ABD için verdiğim oranların tam olarak yarısıdır (9). Sonuç olarak, bütün bu soruların, uyuşturucu sorununu anlamak için önce uyuşturucunun tanımlanma sürecine bakma gereğini yeterince açığa çıkardığını sanıyorum.

DİPNOTLAR

1) Uyuşturucu ve uyuşturucu kullanımı hakkında genel bilgiler için; bkz. Erich Goode, "Drug use" in Adam Kuper ve Jessica Kuper, der., The Social Science Encyclopedia, 2. b., London ve New York, Routledge, 1999, s.197-200.

2) Bkz. http://www.csdp.org/ads/dutch2.htm (11 Temmuz 2004).

3) Goode, s.199.

4) Howard Saul Becker, "Les drogues: que sont-elles?" in Howard Saul Becker, der. Qu'est-ce qu'une drogue?, Anglet, Atlantica, 2001, s.11-20'in İngilizce tercümesi: "Drugs: What Are They?", s.4, http://home.earthlink.net/~hsbecker/drugs.html (20 Ocak 2004).

5) Goode, s.197.

6) Uyuşturucuya dair kamuoyuna benimsetilmiş olanlardan farklı bilgi ve görüşlere başka örnekler için bkz. http://www.lindesmith.org.

7) Geçen yazımda, "sapkın/normal olmayan" davranışlara toplumun bakış açısını, tepkisini ve bunun sonuçlarını ele almıştım; bkz. Bener Ergüngör, "Suçlu doğulmaz, olunur!", Bilim ve Gelecek, Ağustos 2004, Sayı: 6, s.6-10. Ayrıca, "normal" kavramının etraflı olarak tartışıldığı soruşturma için bkz. Haz. Ruken Kızıler, "Normal nedir? Siz normal misiniz?", Bilim ve Gelecek, Nisan 2004, Sayı: 2, s.18-26.

8) Becker, s.1.

9) Bkz. Dipnot 2.

KAYNAKLAR

1) Howard Saul Becker, "Drugs: What Are They?", http://home.earthlink.net/~hsbecker/drugs.html (20 Ocak 2004).

2) Erich Goode, «Drug use» in Adam Kuper ve Jessica Kuper, der., The Social Science Encyclopedia, 2. b., London ve New York, Routledge, 1999, s. 197-200.

3) http://www.csdp.org/ads/dutch2.htm (11 Temmuz 2004).

Bener Ergüngör
Marmara Üniversitesi
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Doktora Programı

İstanbul adı üzerine bir tartışma

Ansiklopediler, "Bizantion" adının Trak Kralı Bizas'tan geldiğini yazar. Konstantinapolis ise malum. Ya İstanbul? Bu konuda şu masalı anlatırlar: Sözde, Türk askerleri Rumlar'ı yoldan çevirip "Nereye" diye soruyorlarmış, onlar da "Eis ten polis" (şehire) diye cevap veriyorlarmış. Aşağıdaki bilgilere ise ansiklopedilerde nedense rastlanmaz.

Hattiler'de Güneş Tanrısının adı Estan, Hititler'de ise İstanu idi. Hitit kralları öldükleri zaman Tanrı olmuş sayılıyorlardı ve krallara majesteleri karşılığı "Güneşim" diye hitap ediliyordu (Hitit Güneşi, Sedat Alp, TÜBİTAK Yay.).

Şehrin Bizans'tan önceki adı: Hattice Estanboliş, Hititçe İstanibolig idi. "Bolik" eski Türkçe şehir demektir. Asya'da, Beşbalık, Ordubalık, Hanbalık (Pekin) gibi çok sayıda şehir vardır. Zannedildiğinin tersine "kent" kelimesi Türkçe değil Sogdca'dır.

Hattice, tıpkı Türkçe gibi bitişken (aglütinatif) dillerdendir. Kök, kelime başında değişmeden kalır; köke sonekler (sufiks) eklenerek yeni kelimeler oluşur.

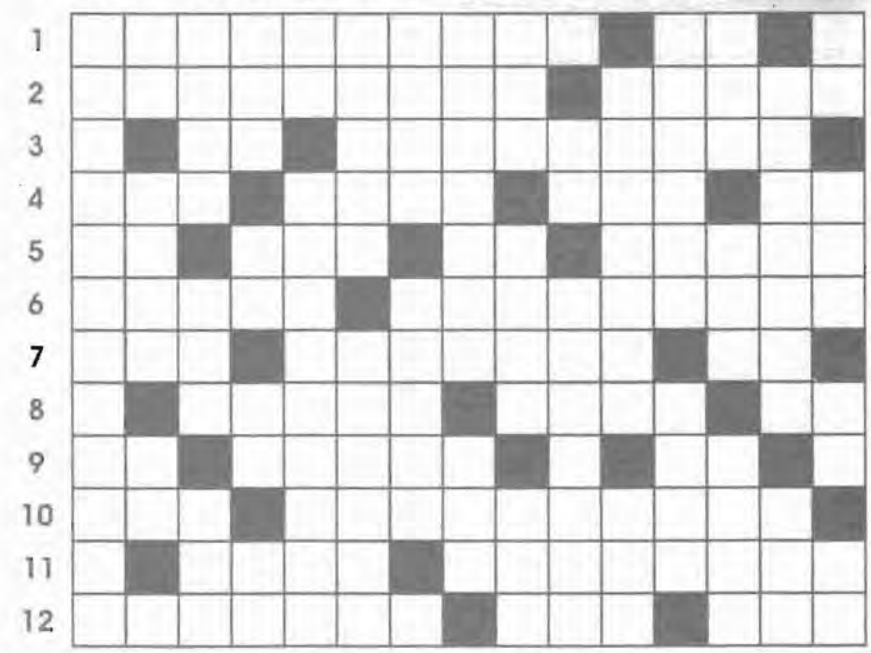
İşte İstanbul şehri Hattiler tarafından kurulmuştur (Güneş Tanrı Şehri). Osmanlılar şehri kuşattıkları tarihte, henüz köklerine yabancılaşmamış olduklarından, şehri kimin kurduğunu biliyorlardı ve şehre asıl adını verdiler.

Salih Akçan

Hikmet Uğurlu

Soldan Sağa

1) Türk özel sermayesiyle çıkan ilk gazete, *Tercüman-ı Ahval*'i yayımlayan, posta nazırlığı sırasında da posta pulu kullanımını başlatan 1832-1885 yılları arasında yaşamış gazeteci.- İlgi eki.
2) Erdal Öz'ün bir betiği.- "... Düşerken" (İlya Ehrenburg'un bir romanı).
3) Tunus'un plaka imi.- *Toprak Kokusu, Gong Vurdu, Kanun Namına* gibi romanları da üretmiş, 1909-1984 yılları arasında yaşamış Aygen soyadlı gazeteci yazarımız.
4) Hararet.- "Çayda ..." (Elazığ yöresinde yaygın olan halay türü bir halk oyunu).- Geri.- Tantal'ın simgesi.
5) Bir soru sözü.- Mezopotamya Samileri'nin ay Tanrısı.- Türk resim sanatında bir ekole adını veren harfin okunuşu.- Yardım.
6) Onurluluk, ciddiyet.- "... Savaşı" (Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz sırasında (26-27 Ağustos 1922) yaptığımız çok önemli bir askeri harekât].
7) Denizli yöresinde "cumartesi" gününe verilen ad.- Yumurta biçiminde ağızlıklı üflemeli çalgı.- "Güzelliğin ... para etmez/ Şu bendeki aşk olmasa." (A. Veysel).
8) İsa tarafından diriltildiği söylenen aziz.- Kardeş.- "Bu adem dedikleri/ ... ayakla baş değil/ Adem manaya derler/ Suret ile kaş değil" (Kaygusuz Abdal).
9) Şaşma belirten ünlem.- Zekâ.- Nazi Polis Örgütü.
10) "... -şad olacak diye kaç yıl avuttu felek/ Saçıma karlar yağmış boşuna yaz beklemek" (Hicaz, Avni Anıl).- Yıldırım Bayezit'in 1402 Ankara Savaşı'nda yenildiği Semerkandlı hükümdar (kendisine Anadolu'da takılan adıyla).

11) Toparlama.- Robert Schumann'ın 1835'te bestelediği piyano yapıtı.
12) Nar, erik, kızılcık gibi yemişlerden yapılan pekmez.- İslamiyet'te bir mezhep.- "... Gençlik" (James Dean'in unutulmaz filmi).

Yukarıdan Aşağıya

1) İlhan Arsel'in bir betiği.
2) Galyum'un simgesi.- "... Penn" (ABD'nin Irak politikasına muhalefetiyle tanınan ünlü aktör).- Eski Filistin'de bir kent.
3) Olumlu, fazladan.- "... Şarkıcı" (Eugene Ionesco'nun bir oyunu).- Çok eski dönemlerden beri bilinen telli bir çalgı.
4) "... Duvarları" (F. Nafiz Çamlıbel'in ünlü şiiri).- İslam ülkelerinde kullanılan bir tahıl ölçüsü.- Bir haber ajansı.- Kadmiyum'un simgesi.
5) "Alet işler ... öğünür" (atasözü).- Fransız bilgin ve şair Charles Cros'un komik-monolog türündeki yapıtı.
6) "... kapağı" (Argoda, kumarda tüm parasını yitirdiği halde umursamayan; pişkin kimse).- Savunma silahlarının en eskisi.
7) Ürün, yapıt.- "... Bulba" (Gogol'ün büyük öyküsü).
8) Amonyum klorürür ticari adı.- Yağmur suyunun biriktiği çukur.
9) Hücre çekirdeği içinde kalıtımsal bilgileri taşıyan asit.- Kedi, köpek, vs. yavrusu.- Antalya'nın bir ilçesi.
10) Uzaklık bildiren sözcük.- Nöropsikolojide konuşma bozukluğu anlamına gelen sözcük.
11) Peri çocuğu olacak kadar güzel.- Kayınbirader.
12) Yiğitlikleri konu alan ya da kilise müziği olarak düzenlenen beste.- Üzüm veren bitki.
13) Kocaman.- "Yeni anlamında yabancı bir örnek.- Fiji adalarının başkenti.
14) Argoda "baldız".- Etyopya'da bir soyluluk unvanı.
15) Notada durak.- Eskil Yunan'da kötülük Tanrıçası.- Lantan'ın simgesi.- İsimleri sıfat yapan bir sonek.

GEÇEN SAYININ YANITI

Kasım sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Özcan Bilgetürk** (Ankara), **Gökçe Demirkıran** (Antalya) ve **Bilal Yeşilöz** (İstanbul) bizden kitap kazandılar. Kasım bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 okurumuz, Zeynep Direk ve Refik Güremen'in derlediği, Epos Yayınları'nın yayımladığı *Çağdaş Fransız Düşüncesi* adlı kitabı kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Aralık tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

